

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

M. RAHMİ BALABAN

FİLOZOFLARLA BİRER SAAT

FELSEFE TARİHİ

Buda - Eflâtun - Aristo - Rable - Mevlâna
Celâleddin - Kınalıoğlu Ali Efendi - Dekart-
Paskal - Tomas Kampanella - Lok - Volter-
J. J. Ruso - Kant - Erzurumlu İ. Hakkı-
Mişele - İbsen - Ogüst Kont - Niyazi İ. Mısırfı-
Göte - Muğlalı İbrahim - Sen Simon - Karlayl-
Emerson - E. Rönan - Tolstoy - Vilyam
Moris - Bergson - Niçe - Vels - A. Frans-
Jon Devey, v. s.

Sahibi ve Naşiri :

GAYRET KİTABEVİ

Ankara Cad. No. 131 - İstanbul

Hakikat Yollarında :

Filozoflarla birer saat :

Muhtasar Felsefe Tarihi

Mustafa Rahmi Balaban

GAYRET KİTABEVİ
Ankara Caddesi No. 131 — İstanbul
İŞİL MATBAASI
1947

MUSTAFA RAHMI

Hakikat Yollarında

İmam-ı Gazalî

SAPIKLIKTAN KURTULUŞ

Muhiddin Arabi

FUSUS NAKŞI

Th. Flournoy

WİLYAM CEYMİS'İN FELSEFESİ

Varidat

İZMİR SALEPÇİOĞLU KÜTÜPHANE-
sindeki Arapça elyazma nüshasından tercüme

Mark Orel

DÜŞÜNCELER

Bütün bu Eserler bu Ciltte tamamen mevcuttur.

Fiati 250 nefis ciltlisi 300 kuruştur.

GAYRET KİTAPEVİ, ANKARA CADDESİ -İSTANBUL

Müellif Hakkında..

Mustafa Rahmi Balaban, 1888 de Bergama'nın Balaban köyünde doğdu. Yedi yaşına kadar bu köyde güzel tabiat ve sade hayat içinde büyüdü. Bu iki sevgi, onda, yaş ilerledikçe sönmek şöyle dursun, hiç sökülemez surette kökleşti. Köy okulunda okuduktan sonra Bergamada rüşdiye tahsilini yaptı. Sonra müderris Terzizade Mustafa efendiden arapça, farsça ve Altunovalı İbrahim Remzi Beyden matematik tahsil etti. Yaz tatillerini hep, köyünün ovalarında - tabiatle başbaşa - geçirirdi. Köyüne hâlâ en derin duygularla bağlıdır. Gönülünün bu özleyişini, elli yıl sonra şöyle ifade etmiştir.

OBAMA

Elli yıl önce ne idiysen içimde o sun
Önün deniz gibi ova, göz erimin dağlar
İkindinde gümüş çay, kıblende meşelikler,
Yılda bir gelip toprağına yüz sürebilsem.

Baharda bayırların menevşeli lâleli
Yazlarda buğdayların altın yıldız sorguçu.
Güzün yamaçların burca burca kekikli
Yılda bir gelip toprağına yüz sürebilsem.

Tahsil için bu çiçekli ovalardan, kekikli dağlardan ayrılıp uzaklara, İstanbul'a gitmek lâzımdı. Müsabaka ile İstanbul Öğretmen okuluna girerek 23 temmuz 1910

da buradan birincilikle mezun oldu. Öğretmen okuluna giderken İstanbul Müftisi Fehmi Efendinin mantık ve arab edebiyatı derslerine de devam etti. O zamanki Maarif Nezareti, onu Usküp Dar - ul - Muallimin Rüşdive (Orta öğretmen okulu) pedagoji hocalığına tayin etti. Kırk beş gün Üsküpte pedagoji hocalığı yaptıktan sonra Maarif Nezareti, onu Adana yatılı öğretmen okulunu kurmağa ve müdürlüğüne tayin etti. Adana öğretmen okulu müdürlüğünde üç yıl çalıştı. Buradaki başarısına mükâfaten, Maarif Nezareti, Rahmi'vi Cenevreve pedagoji tahsiline vulladı. Cenevre Üniversitesi pedagoji ve felsefe şubelerinde tahsilini tamamladı. O zamanın ünlü psikoloji profesörü pek muhterem merhum Ed. Claparède onu, psiko - pedagoji lâboratuarına asistan aldı. İsviçre'de Almanca ve İngilizce de öğrenerek aşıya yazdığımız eserleri Avuranın üç dilinden dilimize çevirmeğe başladı. Onun en büyük emeli: Avrupa ve Amerikanın özlü eserlerini dilimize çevirmektir.

Basın hayatına ilk, «İkdam» ın İsviçre muhabirliğini yapması ve İKDAM gazetesinin sahibi merhum Ahmet Cevdet Beyin yol göstermesiyle başladı. 1918 den itibaren İkdam'da yazıları çıktı. Yurda dönünce Ziya Gökalp merhumun başkanlığında kurulan üç kişilik mülğa Telif ve Tercüme Encümeninde (burada öteki âza muhterem Veled Çelebi idi) çalıştı. Gökalp, mebus olunca, o Telif ve Tercüme Başkanlığına tayin edildi. Eserlerinin çoğu bu encümende bulunduğu yıllarda basılmıştır.

Telif ve Tercümeden ayrılınca İzmir Atatürk Lisesinde felsefe, Kız öğretmen okulunda pedagoji Kızılçullu Amerikan kollejlerinde Türk tarih ve felsefe hocalığı etmiş. Kollejdeki on bir yıllık hocalığında dilimize İngilizceden bir çok eserler tercüme etti. Sonra İzmir kız öğretmen okulu müdürlüğüne tayin edildi. Ça-

lıştığı konular : Tarih, pedagoji ve felsefedir. Basılan kitapları :

Bergama tarihi (Müzeler müdürü sayın Aziz Oğanla beraber), Eski Kılıkya (Çukurova tarih ve tarih - i tabiisi), Çevresinde gezi ile İzmir tarihi, İzmir ağorasından eski tapınaklara, Kuçuk Asyada ölmüş şehirler, Efez, Sart, Kalmok Türkleri, Moğol tarihi, Timur ve Tüzükâtı Bahtiyarname, Çocuklar cenneti, Evvel zamanda, Altın çiftlik, Kristof Kolomb, Avrupada yeni mektepler, Amerikada mekâtib - i ibtidaiye ve tâliye, Asrî terbiye ve maarif, Çocuk ruhiyatı, Çocuklar evi, Kadın-erkek, ırklar ruhiyatı, Avrupa milletleri ruhiyatı, Tabiat ve insan, Dağda bulunmuş çocuk, İslah - ı ırk, Çocuk ruhiyatı, Terbiyevî ruhiyat lâooratuarı, Yeni psikoloji ve pedagoji, İzciük, ahlâk, Alfabe de cümle usulü, Dökreli usulünde hesap ve ölçüler, Dökreli usulünde dersleri toplulaştırma, Çocuk büyütmek, Ailede terbiye, Felsefe tarihi, Fihtenin hitabeleri, Ruhiyata medhal, Ruhiyat makaleleri, Pestalozji, Kant'ın pedagojisi, Balgier ruhiyatı, Avrupa medeniyetinin ahlâk kökleri, Fonksiyonel terbiye (M. Baha Arıkan'la beraber), Filozofi vasıtasıyla orta tedrisatta reform, Nikomaha ahlâk, Çocuk ve mektep, Çocukta eksiklik duygusu, İtiyad, Mekteplerde sıhhat dernekleri Halk tekâmülü, Dergâh - ı Mevlâna, Halk kitapları: Özdemir onbaşı, Şehir mi, tövbeler tövbesi, Keloglan, Dağ deviren, Deli dumlul, Ege bölgesinin iş kahramanları, Bal çuvalı Hüseyin masalcı, Portakal kahramanı Mehmet Bafran, Eskiçilikten Tüccarlığa, buğday kahramanı, Çekirdeksiz kahramanı.

Şimdi basılmağa başlanan «Hakikat yollarında» serisi: Değerli maarifçimizi bütün okuyucularımıza daha iyi tanıttıracaktır.

Tabi

ÖN SÖZ

Sokrat, yirmi dört asır önce: “ Biz insanlar, hayat ve kâinatın hakikat ve mahiyetini anlayamıyoruz. En iyisini, kendimize en iyi hal ve hareket yolları seçme işi ile uğraşalım,, demişti. Durum bugün de öyledir. Her zaman hayat ve kâinatın mahiyet ve hakikatını arama yollarında bulabiliriz. Amma şimdilik her halde yolun sonunda değiliz. Bugün bu bir hakikattir. Ondan sonra gelen ikinci hakikat şudur:

“ Hayat ve kâinatın mahiyetini anlayamıyoruz diye ümitsizliğe düşecek değiliz. Onun kadar/ve belki ondan da önemli yapılacak iş önümüzdedir: „ kendimizi ve çevremizi her gün biraz daha iyiye, doğruya, güzele doğru hızlandıracak aksiyonlarla, hal ve hareketlerle günlerimizi, aylarımızı, yıllarımızı, ömrümüzü doldurmak. Ferdçe ve cemiyetçe yükselmek. ”

Tarih boyunca her felsefe, bu gerçeğe götüren yolları araya gelmiştir. Ve her biri o yollarda birer nişan taşıdır. Ama gerçeğe kimi daha yakın kimi daha uzak olabilir.

Felsefeyi kuru lâf değirmeni yapmayan gerçek filozofların hepsinde bu ilinti bir iç ateşi halindedir. Felsefenin ve filozofun öz değeri bundadır: İnsanda tekâmüle hizmet arzusunu engin bir aşk haline getirebilme.

(Filozoflarla birer saat) e, onların hayat ve kâinatın mahiyeti üstüne metafizik teorilerinden ziyade ahlâk ve içtimaiyat üzerine olan düşüncelerini aldım.

İkinci Cihan Harbi sonunda bütün ahlâkî ve insanî değerler yıkılmağa yüz tuttu. Yerlerine yenileri konulmağa uğraşılmaktadır. Dünya sarsıntısı, yeni değerler kurulup kökleşinceye kadar sürecektir. Yarınki dünyada yenilerle bu güne kadar olan değerlerin bir karması olacağına göre (Filozoflarla birer saat) bu güne kadar olan değerler üstüne düşüncelerin kısa bir plânçosudur.

R. B.

Buda

[M. Ö. 560 — 480]

Hindistanın şimal-i şarkisinde, Himalayalara yakın, Nepal hudutlarındayız. Bu mıntakada ahali, çok karışıktır: Buranın ilk ahalişi koyu esmer renkli idi. Sonra buraları Turan ırkı, daha sonra Moğollar ve Tibetliler işgal ettiler. Uzun asırlar süren muharebeler esnasında, kuvvetli bir feodalite teessüs etti. Prenslerin ihtişamı yanında tebaanın pek mühim ekseriyeti derin bir sefalet içinde idi. İşleri, muharebe ve ziraat idi.

Buralarda yetişen Budanın hayatı da, bu kabil hayatlarda olduğu gibi, bize efsane ile karışık bir halde gelmiştir. Bazı müellifler, böyle bir adamın geldiğinden bile şüphe etmektedirler. Fakat müelliflerin çoğu şöylece kabul ederler.

Milâttan evvel 560 senelerine doğru. Kapilavaston de zengin ve asil bir aile vardı.

Kendi adı Sidharta ve aile adı da Gautama'dır. Bu adam evlendi, bir oğlu dünyaya geldi. Bu esnadadır ki bu adamın hayatında pek büyük bir hâdise vukua geldi: Bir gün sarayından çıkarken, pek ihtiyar, pek fakir, ayakta gezen ölü gibi sapsarı, hasta bir adama rastgelince bu tesadüf onun vicdanı önüne beşerin sefaletini yaydı. Bu sefaleti, vicdan gözüyle görmeğe başladı.

«Bir oğlun dünyaya geldi» diye haber verdikleri zaman, sevinecek yerde : «İşte bana bir zincir daha!» dedi.

29 yaşında olan prens; servetinden vaz geçerek gece bir ata binip sarayını terketti; aptal kıyafetinde dağlara inzivaya çekildi.

Dervişler gibi köyden köye doloşmağa ve sert bir riyazet hayatı sürmeğe başladı. Aynı zamanda mütalea ve derin tefekkür ve istiğrak içinde idi de... Böyle derin düşünce düşünce nihayet kendince hayatın sırrını ve insanların takip etmesi lâzım kanunu buldu. O zaman ona «Işık» geldi, dediler; «Buda» demek «Işıklı» demektir. O andan itibaren insanları yeni yola davet etti ve müminleri kendi etrafına toplanmağa başladı.

Buda'nın milâttan evvel 480 senelerine doğru öldüğü anlaşıyor. Kurduğu din, gittikçe bütün orta Asya-ya, bilhassa Tibete; daha sonra Çine ve Japonyaya yayıldı.

2 — Budizmin yarattığı cemiyet :

Budizmin iki türlü saliki vardır. Ekseriyeti teşkil eden kısım, mezhebin — aşağıda bahsedilecek — temel fikirlerinden başka beş ahlâkî vazife ile kendilerini mükellef tutarlar ki bu beş şey haramdır: Katil, hırsızlık, yalancılık, sarhoşluk, zina: Fakat daha derin takip etmek isteyenler, daha sert bir hayat yaşarlar. Filhakkı aptal kıyafetinde gazen bir kısmın hiç mal ve mülkü olamaz. Yalnız bir sarı kaftan, bir kuşak, bir avuç pirinç, bir baş pıçağı, bir iğne, bir süzgeçleri olabilir. (Süzgeci su içerken, içinde bulunması muhtemel ölmüş hayvanları yutmamak için kullanırlar.)

Bu dervişler, paraya hiç el süremezler; ve ancak dilendikleri şeyleri yerler. Prensip itibarile bunlar or-

manda yaşamak mecburiyetindedirler. Lâkin insanlara mezhebi öğretmek vazifeleri dolayısıyla, köylerin kıyılarında yaptıkları bahçelerde yaşarlar. Dağ başlarındaki manastırlar, epeyce sonra kurulmuştur; ki bunlar buralara ancak — açık yerde yaşamanın imkânı olmadığı — yağmurlu mevsimlerde çekilebilirler.

Bu mezhepte dikkate şayan üç mübim şey vardır: Evvelâ kast farkının hüküm sürdüğü bir memlekette, budizm, buna hiç ehemmiyet vermez, hangi sınıftan olursa olsun kabul eder. Bu mezhebe giren insan, - izdivaç ta dahil olduğu halde - bütün diğer içtimai rabitalarla alâkasını keser.

İkincisi, hiç bir (hiyerarşi = mertebe silsilesi) tanımaz. En ziyade hürmet gören rahipleri, bir derece ve mertebe sebebiyle değil, yaş ve irfan dolayısıyla hürmet görürler.

Üçüncüsü, ibadet tamamen sadedir : ayda iki defa toplanarak mukaddes kitapları okumaktan ve işlediği günahları umum huzurunda itiraftan ibarettir.

Görüyoruz ki budizm, mümkün olduğu kadar dünyadan yüz çeviren bir cemiyet yapmağa uğraşır. İradî bir fakrû zaruret içinde yaşanılacak ; siyasi ve iktisadî hayata tamamen lâkayt kalınarak münhasıran dinî tedrisat ve istiğrak içinde ömür sürecek. Fakat bu hal, ancak mezhebin ilk zamanlarında böyle idi. Zaman geçtikçe iki yüzden bozuldu. İlk devrenin sade ibadeti yerine birtakım (batılalar) ve (şekiller) kâim oldu : Basma kalıp dualar, (mukaddes yadikâr = religue'leri) ve mübarek makamları tebcil, bazı hâtıra âbidelerine hac ve saire gibi.

Bir de ruhban için bir (mertebe silsilesi) tesbît edilerek manastır hayatı bir usul ve kaide halini aldı. Köyden köve dlenerek gezen ve vazeden bir ruhban sınıfından, böylece, bugünkü, «Tibet» ve «Siyam» daki, hazır yiyici ruhban alayı meydana geldi; ki bugün bu

iki memlekette böyle binlerce rahip, manastırlarla dolu şehirlerde, köyleri «mukaddes yadigârlar» ve «sihirli merasimler» ile aldatarak köylünün kanını emmektedirler.

Dikkate şayan değil mi? Büyük bir fikir, bakınız nasıl tereddiye uğruyor. Halbuki bunu yapanlar, o büyük fikri takip ettikleri iddiasındadırlar. Mamafih bu hal, tarihte yalnız Buda mezhebinde değil daha bir çok yerlerde görülmektedir.

3 — Temel fikirler :

Şimdi mezhebin esas tedrisatına geelim. «Bênares vazı» na yani müessisin aradığını bulmasını müteakip verdiği ilk vaza göre mezhebin esası dört hakikatte toplanmıştır.

1 — Var olan her şey, elem ve ızdırıp çekmeğe mahkûmdur.

Budanin mülâhaza ve tefekkürdeki başlangıç noktası, yukarıda gördüğümüz veçhile, mahlûkatın içinde bulunduğu müthiş sefalettir. Doktrini, esas itibarile, bedbirdir. Her nereye baksa feralık görür. Fakat bunun, birtakım ümitsiz ah ve vah ile gidebileceğini zannetmiyelim.

Yapılacak iş şudur : Her mahlûka daima merhamet etmek. Bu ızdırıp hayatına yalnız insan değil böcekler de iştirâk etmektedir. Merhamete onlar da lâyıktır.

Herkangi bir mahlûkü acı çektirmekten, öldürmekten, şiddetle çekinmek; bilâkis ona yardım etmek, onu kurtarmak; bunlar bu tarz düşünmenin şüphesiz tabii neticeleridir. Buna dair binlerce efsaneleri vardır. Mese-lâ Buda bir gün dağda gezerken, av arayan bir dişi kaplana rastgelmiş; hiç korkmamış. Bunun pençesine

gececek zavallı hayvanları düşünmüş. Amma aynı zamanda bu kaplana ve aç bekleyen yavrularına da acımış. Nihayet Kaplana av olarak, kendi bedenini sunmağa karar vermiş.

2 — Elem ve ızdırabın kaynağı arzularımızdır.

Bu cinanşümül şerrin sebebini, Buda, tamamen kendi içimizde buluyor: Arzular. Arzu, her şahsı daha üst daha geniş yaşamağa itiyor. Böyle iğne atında yaşayan insan, yalnız başkalarına fenalık yapmak ile kalmıyor. Fakat, hiç aralıksız, bizzat kendi ızdırabını da artırıyor. Çünkü elde ettiği daha üst hayat şekillerine bütün kuvvetile bağlanıyor. Ve bunların bazısının; meselâ kaybetme, hastalık, ölüm gibi şeylerle elinden çıktığını görünce daha büyük merak ve ızdıraplara düşüyor.

3 — ızdırapların nihayet bulması, arzuların nihayet bulması ile olacaktır.

Her türlü mal ve mülkten el çekerek hiç bir şey arzu etmemeye alışmalıdır. Bu surettir ki hayattan ve hayatın şerhlerinden kurtulup «Nirvana» ya kavuşulabilir. «Nirvana:» «Mutlak sukûnet» in tevliid ettiği daimi bir saadet içinde yaşamak demek olan «yok olma» dır; ölmezden vevel , kendi arzuları için kendini ölmüş saymadır. Hayatın bütün didinmelerinden ancak böyle kurtulunabilir.

4 — Her şeyden el çekmek düsturunu tahakkuk ettirebilmek için (anayol)u takip etmek lâzımdır. Yani bizzat Budanın düşüncelerini takip ve onun hareketlerini örnek ittihaz etmelidir.

Burada Budizmin, hem psıkolojik hem metafizik bakımlarından, en güç noktasına parmak basmış oluyo

ruz; ki bu cihet, salikler tarafından çok inkişaf ettirilmişdir. Fakat kolay değildir. Budanın gözünde, dünya; gelip geçici hadiselerle dolu ve daima değişen bir med ve cezir gibi olup hakikatte hic bir şey var değildir. Binaenaleyh hic bir şey, bizi kendine bağlayamamalıdır. Bu «ölüş» ve «istikrarsızlık» nazarivesini benimsivebilmek için, birtakım ruhî mûmareseler vapılır ki bunlar ruhu, bu cihanşümül akıntı ummanı içinde bir limana bir melcee kılavuzluk ederler.

Budizm hakkında; «Allah» sız bir din, derler. Hakikatte Budizm, ilâhları inkâr etmez. Amma şurası doğrudur ki bu din, ilâhlarla meşgul olmaz ve onlara bir rol avırmaz. Budizm, bilhassa, «ameli ahlâk» tır; insanı bedbâhlıktan kurtarmağa matuf bir talimattır. Fakat başkalarını ızdırıp içinde bırakarak yalnız nefsini kurtarmak değildir. Her ferdin vazifesi, karşısındakini selâmete çıkarmak için çalışmak ve ona selâmet volunu öğretmektir. Budizmin özü: egoizme karşı şiddetli ve mütemadî bir mücadele acmaktır. Çün'ü bütün arzuların kaynağı, egoizmdir.

4 — Netice :

İlk bakışta Budizm, bu günkü zihniyetten çok uzak gibi görünür: Havat ve arzulardan yüz çevirmek, bütün harici faaliyetlerden el çekmek ve saadet, bir nevi mahvolma demek olan Nirvananın sükûnetinde aramak insanı harekete getiren bütün âmileri toptan süpürüp atmak demektir. Bu ise hayata veda etmek olur.

Böyle olmakla beraber Budizmin, kıymetli ahlâk unsurlarını ihtiva ettiği de bir hakikattir. Meselâ bedbinliği ile bile insanın hassasiyetini uyandırarak ıstırap cekenlere karşı alâkadarlığı artırır. «Başkası nemelâzım bana!» dedirtmez.

Kâinatı böyle ızdırıp içinde görmekle bundan yal-

nız şikâyet ve figan neticesine değil; fakat bütün mah-lûkatı sevmek ve acıma; insanın bütün hayvanlar ve ne-batlarla ince bir kardeşliği olma neticesine varır. Öne sürdüğü tedbirler ise şiddetli ihtirasları Özcülüğ Egoiz-mi öldürmeğe matuftur. İnsanı: kendini tanımağa, ken-dine hâkim olmağa, maddî şeylere bağlanıp kalmamağa davet eder.

Şunu da söyleyelim ki, bütün diğer doktrinler, - is-terseniz Ütibiler deyiniz - gibi Budizm de harfi harfine tamamen tatbik edilmiş değildir. Aynı zamanda bir çok yüksek ruhların teşekkülüne de hizmet etmiştir.

Eflâtun

[M. Ö. 429 - 347]

Eflâtunun en dikkate şayan vasıflarından biri içti-maî teşkilât idealine mühim yer ayırmasıdır.

1 — Hayatı :

Eflâtun, milâttan önce 429 da Atina da zengin bir aileden dünyaya geldi. Sokrat'a talebe oldu; hayatını okuma, okutma, kitap yazma, uzun seyahatler - bilhas-sa Mısır'a - «ve üç kere Sicilya'ya yapmak ile geçirdi. «Akademus» parkında «Akademi» denilen mektebini tesis etti. Bugünün Akademi adı burdandır.

Eflâtun, uzun hayatı içinde, siyaset ile de çok meş-gul oldu. Eflâtun'un dünyaya geldiği devirde grek si-telerinin dolgun ve zengin bir hayatı vardır.

Bilhassa Atina, en ünlü günlerini; Perikles zamanını yenice bitirmişti; henüz zenginliği, refahı devam ediyordu, fakat dahili ihtilâllerle sarsılmış bulunuyordu. Rejimi Monarşi, zadekân, müfrit demokrasi gibi şekilden şekile geçiyordu. Nihayet sandalya kavgaları, hükûmet darbeleri, Tiranlık devirleri de geldi. Diğer greksiteleri de hemen aynı halde idi, hiç bir istikrar yoktu.

Böyle bir devirde gelen Eflâtunun iyi bir hükûmetin nasıl teşkil edileceğini ve bunun idamesini ne suretle mümkün olabileceğini tetkik etmesi çok tabidir.

Eflâtunun daha genç yaşından itibaren siyasî faaliyeti düşünüyordu. Fakat sonradan hayatını felsefeye hasretmeğe başlayınca, felsefeyi fikirleri ile, devlet adamları üzerine tesir icra etmeyi ve bu suretle, tahayyül ettiği siteyi, yer yüzünde tahakkuk ettirmeği düşündü. Buna »Siraköze« tiranı «Denis» ile olan münasebeti de fırsat hazırlıyordu. Sicilyaya ilk seyahatinde Eflâtunu bu Tiran büyük bir önemle kabul etti. Gerek Tiran ile gerek bunun damadı «Dion» ile Eflâtun arasında sıkı bir dostluk bağlandı. Bu adam Eflâtun'un hürmetkâr tilmizleri sırasına girdi. Binaenaleyh Eflâtun siyasî nazariyelerinin tatbik mevkiine konularak kusursuz bir sosyetenin kurulabileceğini ümit edebilirdi. Fakat onun bu intizarı boşa çıktı: Ne «Denis» ne de «Dion» böyle bir işe teşebbüs etmediler. Amma o, en büyük eserlerinden biri olan «Cümhuriyet» kitabını o ümitle yazmıştır.

2 — Şe'nî siteyi tenkit :

Eflâtun, bu kitabının sekizinci ve dokuzuncu fasıllarında siteyi tenkit ile karışıklıkların ve inhitatın sebeplerini gösterir. Bu filozofa göre sosyete: Bir zaruret dolayısıyla kurulmuş olup beşerî ihtiyaçları tatmine mecburdur. Bunda iş bölümü en başta gelen bir kanundur. Site ziraat

vasıtasıyla temel ihtiyaçlarını elde etmeğe uğraştığı müddetçe, sitenin hayatı normal idi. Fakat ihracatçılarca başladığından itibaren - alabildiğine istifade ve menfaat hırsını körüklediğinden - fenalık da başladı. Servet ardından koşma ve zenginlik; yeni yeni ve gittikçe sun'î ihtiyaçlar doğurttu. Ve bunlarda türlü türlü yeni sanatlar meydana getirdi. Bunların çoğu faydasız ve parazit sanatlardı. Bu suretle iş bölümü, en münasebetsiz ve faydasız noktalarına kadar götürüldü. Nihayet nüfusun çoğalması ve zenginlik ihtirası sosyeteyi emperyalizme ve muharebeye sevketti.

İşte böylece sosyete, fena tanzim edilmiş, fena bir organizasyon halini aldı; fertlerin çoğu kuvvetlerini, faydasız faaliyetlere sarfeder bir hale geldi. Ve sosyetenin hayatı ekseriya karmakarışık ve zararlı şekle girdi. Sosyete bu vaziyete düşünce, felâketlerin en büyüğü olan vatandaşların ahlâkının nasıl bozulacağını da Eflâtun, göz önüne getiriyor. Bu zenginlik meylinin insanlarda uyandıracığı ilk his kibir ve ihtirastır. Böyle insanlar; yalnız paraya taparlar, egoistler! Hiç bir nevi vicdan kanunu tanımazlar. Serveti elde edince, her türlü ahlâkı çiğniyerek, maddî hazlar içine gömülürler. (oligarşik adamın hareketi böyledir.) Bu rejim şüphesiz, zenginlerin refah ve saadetinden mahrum olan veya kendilerini öyle zanneden bir çok insanların kıskançlığını uyandırır. Bu oligarşiyi yıkar ve yerine demokrasiyi kurdurur. Nihayet demokrasi de prensip ve mayası icabı, Tiranvi getirir. İşte Eflâtuna göre bozulmanın soyları böyledir.

3 — Ahengin veniden kurulması :

Siteyi iyi etmek, onu ifratlardan kurtarmak intizamı tesis etmek ile olur." Fakat bu intizamı nasıl tarif etmeli? Eflâtun bu bapta, evvelâ (adalet) tabirini kullanmaktadır. Bu adalet mefhumu «Cümhuriyet» kitabının birinci

ve ikinci fasıllarında uzun uzadıya tetkik edilmiştir. Fakat Eflâtun, adalet ile ahengi birbirine karıştırır. Filhakkâ ona göre adalet : uzviyetin muhtelif fonksiyonları arasında muvazene ve ahenktir.

Bu fikri, bilhassa, beşer ruhu ile mukayese ederek tesbit etmektedir. Mükemmel bir site, iyi tanzim edilmiş bir ruha benzer. Eflâtuna göre bizim ruhumuz, üç unsurdan mürekkeptir. En aşağıda iştihalar ve maddî arzular bulunur; açlık ve susuzluk gibi. En yukarıda akıl vardır ki vazifesi; iyilik ve güzellik gibi fikirleri temaşa ve takip etmektir. İkisi ortasında (irade) vardır ki bunun rolü; maddî arzular ile aklın arasını bularak bunları ferdin hayatına yardımcı kılabilmeğidir. Bir teşbih ile ifade edecek olursak denebilirki bizim içimizde üç şey vardır.

- 1 — Yalnız yemeği düşünen bir vahşi hayvan.
- 2 — Yalnız aklı işliyen bir adam.
- 3 — Aynı zamanda hem vahşi hayvan, hem insan olan bir arslan.

Eflâtun, «Phedre» kitabında ise daha mükemmel, başka bir mukayese yapar ki o da yine buraya gelir. Bizim ruhumuz; kendisine iki at koşulmuş bir arabaya benzer. Bu atlardan biri yükseklere şahlanmak, daima göklere çıkmak istiyor. Öteki at, yerin dibine doğru çeker. İrade ise bu iki atın kuvvetlerini muvazeneleştirerek arabayı, doğru yolda götürmeğe çalışan bir arabacıdır.

Mükemmel bir site de böyle birbirinden tamamen ayrı üç sınıftan mürekkep olmalıdır, der.

Temelde : ameleler, çiftçiler, tacirler ki bunların vazifesi, umumun ihtiyaçlarını temin etmek ve servetler meydana getirmektir, fakat bu sureti idare etmekte olanlar, tamamen serbest değildirlər. Çünkü servetin

İdaresine ait talimatnamalar, şefler tarafından yapılacaktır. Filozoflar bu sınıfa «tunçlar sınıfı» diyor.

İkinci derecede «gümüşler sınıfı» gelir ki askerler bu sitenin müdafaasile mükelleftirler.

Nihayet «Altın sınıf» gelir ki bunlar devlet adamları ve yüksek zekâlar olup en yüksek kuvvet ve kudret bunların elindedir.

4 — Liderlerinin ve devlet adamlarının yetiştirilmesi :

Bu programın en mühim kısmı hudutsuz salâhiyete malik olacak olan «Filozof - devlet adamları» nın yetiştirilmesi ıdır. Memleketi idare edecek olanların evsafı üzerinde, hiç kimse, bu filozof kadar, ehemmiyetle durmuş değildir. O, idarenin dizginlerini ne soyca asillere, ne zenginlere verir. Ancak fıkren yüksek adamlara verir.

Efiâtunun sitesi böylece pek mükemmel bir terbiye sistemi üzerine dayanır. Bütün yurt çocuklarına on sekiz yaşına kadar aynı terbiye verilecek ve bu terbiye oyun şekli altında olacaktır. Cebir ve şiddet usulü yastır. On sekiz yaşın sonunda, bir yoklama ile, «Tunçlar sınıfı) Ayrılacak. Ötekilere iki sene daha beden terbiyesi yaptırılarak askerliğe hazırlanacaklar. Yirmi yaşında bir seçme daha yapılarak devlet adamları namzetleri ayrılacak. Bunlar, daha onbeş sene orada muhtelif aralıklı sıkı imtihanlarla mükemmel bir suretde okutulacak. Otuz beş yaşına gelince yeniden on beş sene devam edecek yoklamalı stajlara tâbi olacaklar. Bu son on beş sene içinde okumaktan ziyade, idarî ve askerî muhtelif makamlarda stajlarda bulunacaklar. Ancak elli yaşındadır ki nazari ve ameli her türlü kabiliyeti gösterdikten sonra bir insan, devlet adamı olabilecek.

Kadınlarda, devlet adamı olabilirler. Çünkü bunda cins değil ehliyet nazarı itibara alınacaktır.

Eflâtunun, milleti sınıflara ayırması da sırf liyakat ve istidat sebebidir. Tunç sınıfının veya askerlerin çocukları muayyen imtihanları verince, devlet adamları sınıfına girebilirler. Kezalik bu yüksek sınıfın çocukları müsabaka imtihanında kazanmazsa aşağı sınıflara geçer.

Eflâtun'un sisteminde bir de (öjyenik) esası vardır. Marizlerin ve sakatların havat hakkını kabul etmez. Çocukların terbiyesi de aileye değil devlete yükletilir.

5 — Neticе :

Eflâtun «Cumhuriyet» kitabını yazarken bunusiyasi bir rûvâ ve hulya maksadile, değil derhal tatbikatına geçilecek bir program diye yazmıştır. Tatbik vaziyetine nasıl geçileceğini dahi bildiriyordu. Bir hükûmet darbesi yapılarak (Filozoflar konseyi) diktatörlüğü eline alacak yeni vaziyete intibak edemiyen ihtiyar vatandaşlar nefyolunarak, yeni site gençlerle kurulacak.

Bu doktrinin pek çok hayâli kısımları ihtiva ettiğini söylemeye lüzum yok. Fakat pek çok enteresan ve hattâ modern fikirleri havi olduğu da inkâr edilemez. Bunların bu, kısmını zıkr ile iktifa edelim.

Birinci Eflâtunun terbiyeye, bilhassa devlet adamları terbiyesine verdiği büyük ehemmiyettir. O, milletin idare şeklini işlerin doğum tesadüflerine, askeri kuvvete din veya sınıflaamlarına bağlamaz. Yalnız hünere ve bilgiye verir.

Bazıları ister ki idare işi, avrica bir san'attır; Hikmeti hü üm tınc bettainsi bunda yalan ve hile dahil caizdir; fakat bu sırı budur. Eflâtun bu fikre tamamen muvafıktır. Eflâtun gözetilmedel bir şef, filozof olacağından tabiidelen filozof n çok geniş bir kültürü; en

yüksek fikirleri kavrayabilecek bir ehliyetli akıl ve vicdanın bütün kaidelerine itaatı olacaktır.

Liderin, devlet adamlarının zekâ ve dirayeti: Bütün fertleri umumî menfaate boyun eğdirmekte; ve servetin istihsal ve tevzi işlerini bu esasa göre tanzim edebilmekte görülür. Servet ancak hakikî ihtiyaçlar ile orantılı artırılacaktır. O, ancak bunun içindir ve bunu liderler tesbit edecektir. Bu iş bugün bile, bugünün meselelerinden değil mi ? Bir nizam altına alınmamış, fazla istihsal, fazla makinacılık, bazan şahsî servetlerin ifradı fazla hususî menfaatler takibi... Meseleleri, devletleri ekonomi işlerine müdahaleye sevketmiyor mu ?

Bütün bu hadiseler gösteriyor ki - Eflâtun'un sitesinde olduğu gibi - daha ahenkli bir cemiyet yaratabilmek için cemiyet ve milletin menfaatını, fertlerin ve ailelerin menfaatî üstünde tutmağa daima ihtiyaç vardır.

Aristo

(M. Ö. 322 · M. Ö 384)

Bugünkü batı medeniyeti: eski yunan kültürü ile İyâsâ dininin bir karmasıdır. Yunan kültürünün bel kemiği de Aristo dur. Aristo, 17 yaşında öksüz kalınca, akraba ve aile dostlarından Proksen onu (Atarna) ya yanına alarak Atinaya tahsile göndermiştir. Atarna Bergamayı Dikiliye bağlayan şoşenin kıyısında Dikiliden beş kilometre kadar içerdedir. Vaktiyle, üzerinde Atarna şehri olan yere bugün (Ağıl kale) denilmektedir. Aristo burada otuz beş yıl kaldı. Ve en

güzel eserlerini burada yazdı. Atarna kralı Hermiyas onu kardeşinin kızı Pityas ile evlendirdi.

Aristo'ya göre insan için, en yüce erek; kendimizdeki insanlığa özel kudreti geliştirmektedir. Bu kudret: akıldır. Binaenaleyh bir insanın değeri, bir insan için en yüce erek: aklın, faziletle beraber gelişmesindedir.

Fazilet nedir? - Türlü hal ve hareket tarzları arasında iyi niyetle en doğrusu hangisi ise onu seçmek ve ifrat, tefrite düşmeden tam "orta" yı güdebilmektedir. Meselâ cesaret, (lâzım olduğu tarzda), (lâzım geldiği derece)(lüzûmunda) itimat veya korku hissetmektir. Zıtları (korkaklık) ile (inatçılık) tır.

Cömertlikli ifratı israf, tefriki hasisliktir.

Şimdi fazileti şöyle tarif edebiliriz: En doğru bir akıl ve ihtiyat ile ve kendimize nisbetle tam (itidâl = orta) yı takip ile iradî ve kararlı bir surette harekete daima hazır olmak.

Ahlâkî faziletin biri aklî, diğeri iradî iki unsuru vardır. Faziletli insan: insanlığa özel işi çok iyi yapmak ister? yani her türlü ifrat ve tefritten çekinir. İstihdaf ettiği gaye, ilk önce bir karar mahsulü değildir: İstenir veya istenmez. Fakat bir kerre gaye, saptanınca buna ulaşma vasıtalarını göstermek, akla aittir.

Faziletli olabilmek için: istemek ve bilmek gerektir.

İnsanın tabiat ve mizacının: Ahlâk ve faziletin kendisinde kolay veya güç teessüs etmesine t. siri vardır. Fazilet, tabiat mahsulü olmayıp terbiye ve mûmarese mahsulüdür. Terbiye ve mûmarese ile fazilet, bir tabiat gibi olabilir. Çocuğu, zamanında terbiye etmezsek; çok ıhtıraslarını takip etmeğe alıştırsa artık onun faziletli olabilmesi pek güçtür. Elimizdeki taş bir defa atınca, bir daha elde edemeyiz.

İnsan, en büyük saadeti hareket ve faaliyette bul-

duğundan, en yüksek fazilet : bîhmete en uygun faaliyettir.

Kendi derinliğindeki insanlığa özel özü, tahakkuk ettirilen faziletli insandır ki hakikî insanlık tadını tatar ve kendini mesut hisseder.

Faziletli insan, kara günlerinde dahi, mesuliyet hissinin büsbütün kaybetmez. Hayatın inşîli, yokuşlu olduğunu bilir.

İnsan, bir içtimaî varlıktır. Yani esas tabiatını teşkil eden bütün (üf'ule=fonksiyon) larını sosyal muhitte işletmeksizin, fazilet ve saadeti cemiyet içinde amel haline getirmeksizin tam insan olamaz. Cemiyet olmayaydı (insanlığa özel mahiyetler) olamaz. Böylece siyaset, ahlâkın zarurî bir tamamlayıcısıdır. Daha doğrusu ahlâk, politikanın bir şeklidir. Bu sebeple ferd, kayıtsız ve şartsız devletin emri altına girmek mecburiyetindedir. Devlet, her ferdin hal ve hareket tarzını, umumî saadeti en iyi temin edecek surette sevk ve idare etmelidir. Şahsî entere ile siteninkini birleştirmelidir.

Devlet, terbiye ve kanun işlerini : fertlerde faziyleti itiyat halini aldırarak şekilde düzenlemelidir.

Aristo en mes'ud adam portresini şöyle çizer :

1. Bedenî ve ruhî melekelerinin inkişafı ahenklidir.
2. Yaradılışı ve aldığı terbiye iyidir.
3. İşleri, yolunda gider.
4. Servetce, sıkıntı içinde değildir.
5. İyi çocukları ve dostları vardır.
6. Akli en kuvvetli bir surette işlemektedir.
7. Tabii ve içtimaî temayülleri tatmin edebilmektedir.

— Portresi böyle çizilmiş adam, niçin mesuttur ?

— Aristo : «Bunu metafizikten öğreneceğiz.» diye şöyle açıklar :

«Metafizik diyor ki :> Allah en mesuttur' Ve saadeti için haricî hiç bir şeye muhtaç değildir. Kendi nâtürü ile bizatihi mesuttur. Saadeti (fiil) den ibarettir. Zira saadet, adalette değildir. Fakat öyle bir fiildir ki buna hiç yorulmaksızın devam edebilir.

Aristo'ya göre insanın saadeti : Tanrı gibi, hiç yorulmadan daima en iyiye doğru hal ve harekette bulunabilmededir.

Mevlâna Celâleddin

(1207 - 1273)

Felsefeni en büyük işi; hayatın gayesini tayin etmektir. Niçin yaşıyoruz? Niçin türlü türlü şeylere gönül bağlıyoruz? Bunların hepsi gönül bağlamaya değer şeyler mi? Hepsinin üstünde, sonuna kadar, sonsuz bir aşkla gönül bağlanacak tek bir şey, tek bir hakikat, solmaz tek bir güzel yok mu? İşte her devirde, her büyük filozofun radığı en büyük meselelerden biri budur.

Bizim büyük filozoflarımızdan Mevlâne Celâleddin bu mes'ele ile derin uğraşmış kudretli (Feylesof - Şair) dir.

Bugünkü içtimaiyat âlimleri medeniyeti «Daha yüksek bir hayat» diye tarif etmektedirler.

Bizim büyük filozof aynı mânayı, daha şairene bir eda ile :

« Can feşan ey afitabı-ı manevi
Mer cihanı küberna binuma nevi »

“Ey manevî güneş olan insan. Eski dünyada yenilikler göstermek yolunda canını feda et,, diyor.

Gönül bağlanmağa değer tek güzel: her zaman, yepyeni daha üst, daha ileri, bir vatan, millet ve dünya yaratmak için bütün kudreti ile çalışmaktadır.

Fakat yepyeni bir dünya yaratmak için böyle (Yeni hayat) yaratmağa gerçekten aşık, kendi özcülüğünü (Egoizmini) yakıp mahvetmiş tamamen kendini vatan ve millete hizmete hasreden bir nesil yetiştirmek lâzımdır.

Türk felsefesinde büyük işlere, derin hakikatlere aşık, pek mühim yer tutar. İçimizde «Yepyeni dünya» yaratmağa derin bir aşk, mukaddes ateş yok ise hiç bir şey yapılamaz. En büyük kuvvetler, en derin aşklardan kaynar. İçinde aşk olmıyen insan, büyük işler göremez. Bu türlü aşkı en ince ve en derin terennüm eden iki büyük Şair Filozof Yunus Emre ile Celâl dir. Yunus emre bu türlü aşk hakkında :

«Hamzara kuvvet verir kaadir Çalap aşk erine»

Celâl de bizi her büyük işe saldıracak yepyeni medeniyet yarattıracak âmilin aşk olduğuna inanır.

«Şat baş ey aşk hoş sevdayı ma
Ey tabibi cümle ilethayı ma»

«Hastalıklarımızın hepsinin tabibi sensin, ey aşk» diyor.

Büyük bir ülküye kendini bir kere tam verip nefsi-ni unutan bir insanda can sıkıntısı, ruh üzgünlüğü, hased, garaz, egoizm denilen insan ruhunun seretanları olur mu ?.

Yüksek bir ülküye tam ve candan gönül bağlıyamamak insan için pek tehlikelidir. (Yepyeni dünya) yaratmak aşkı az ise, insan ruhça düşkündür. Bu asıl ve merdane aşk, herkesin ve bilhassa yetişmekte olan nes-

lin hepsinin kalbinde eski ateşgedelerin ateşi gibi yamadıkça yeni dünya, yeni hayat kurulamaz. Vatana en büyük bir borcumuz yeni neslin gönüllerinde bu ateşi tutuşturabilmek ve bedence, ruhca, seciyece kuvvetli vatanperver bir gençlik teşkil edebilmektir.

«Her ki in ateş nedaret nist bat»

«Gönlünde bu ateş olmıyan, yok olsun»

Kalbimizde bu ateş ile namütenahi tekâmül yoluna çıkınca, önümüzü kesecek bir ilk haramî; maneyî mertebenin en aşağısında kalmış insanların taktığı egoizmdir, kaba meteryalizimdir; kendi putudur.

Lâkin maddeye, puta tapanın ruhu yoktur.

«Her ki o ten ra perestet can neburt»

Celâl, gönlündeki (Yeni hayat) mukaddes aşkı sönmeye yüz tutan, yerlerini altın aşkı sarmağa başlıyan insanlara :

«Zer taleb keştî hud evvel zer bedi.»

«Sen şimdi altın ister oldun, Halbuki gençliğinde kendin altın idin» diyor. Ah gençlik. O cidden altındır. Gençlik ömrün altın ve elmas devridir.. Çünkü mukaddes ateş içimizde o zaman tutuşur; derin tutuşunca sonuna kadar da hiç sonmeden yanar. Ve mukaddes ateş içimizde hiç solmayan bir algül olur. Diğer bir borcumuz : Kendimizdeki egoizm putunu kırarak örnek olmak suretile, her taze gönlünde hiç solmayan birer algül açtırabilmektir.

Celâl'e göre, gençliğinde, gönlünde böyle bir algül açtırmıyan insan, baharını gafletle geçirmiş demektir.

«O ki gafil hut ez keştî bahar
O ki danet kimeti in rüzgâr»

Kırılacak ve yakılacak iki put, içimizdedir: Egoizm ve meteryalizm. En büyük başka bir borcumuzu da egoizmi ve materyalizmi nerede olursa olsun, boğmaktır.

Mevlânadan :

«İnsanları yarattığından dolayı Tanrıyı, Melekler itham ediyorlardı; Tanrı cevap verdi. İnsanların çoğu masiyet çamuru içinde sūaünecek, fakat bazıları nur içinde yürüyecek ve onların güzellikleri size gıpta verecek. Binaenaleyh ben, bu cihanı, ancak bunlar için tasavvur ve icat ettim.»

«Senin benliğin bir dağ gibidir ki güneş görmene, güneşin nurunu almana mâni olur. Benliği aş, benliğinden kaç ki yüksek hayat yaşıyasın.»

Mevlâna terbiyenin kuvvetine inanır :

“Ger tū senk ū sehre ū mermer şevi
Çün besahip, dil resi gevher şevi,,

“Eğer taş, kaya mermer olsan dahi bir kâmil mürebbi elinde gevher olursun,,

Eğöizim yolunda olanlara :

“Meyli tū suyi mügaylanest ū rik
Ta ki gül çini zi hari mürde rik,,

“Senin gittiğin yol : dikenliğe ve kumluğa gider. Ö.ü dikenlik ve kumlukta nasıl gül bulup dereceksin ?,,

“Merhamete nail olmak istersen zayıflara merhamet et ,,

“Rahm hahı, ber zaifan rahm kün,,

“Ahiri her girye handeest
Merdi ahir bin mübarek bendeest,,

“Her ağlamanın sonu gülmedir. İşin sonunu gören
insan, mübarektir.,

“Ademi ra düşmeni pinhan besist
Âdemii ba hazer akil kesist,,

“İnsanın gizli düşmanları çoktur. Hazer ve dikkat
ile hareket eden kimsedir ki akıllıdır.,

‘Her çi ber tû ayed ez zülumat ü gam
An zi bi bakî ü küstahest hem,,

“Başına gelen elem ve felâketler, sende allah kor-
kusu olmamasından ve küstahlıkla hareketindedir.,

“Çün garaz amed, hûner poşide şüd,,

‘Garazkâr olan kimse, karşısındakinin hünerini
görmez.,

“Âhır âdem zadel ey na halef
Çend pindari tû pesti ra şeref,,

“Ey insan! mahlûkat zincirinin en üstünde olan a-
dem oğlusun. Alçaklığı nasıl şeref zannedersin?,

Bir de rübailerinden birini alalım :

“Nuri felekest in teni hakii ma,
Reşki melek amedest çalâkii ma,
Geh reşk büved firişte ez pakii ma,
Geh bigrîzed div zi bipakii ma,,

“Bizim şu kara topraktan olan bedenimiz feleğin nu-
rudur. O kesif ten asûmanda öyle sür’atle uçar ki bu
çalakî, meleklerin bile gıptasını davet eder.

Bazen gök insanları, biz toprak adamlarının temiz-
liğini kıskanırlar; bazen de şeytanlar bizim kötülüğümüz-
den kaçarlara.,

Mevlânânın doğumu Belkide 16 Rebilevvel 604
(1207).

Konyada ölümü : 5 cemazilahir 672 (1273).

Rable

(1494 - 1553)

1 — Havatı ve eserleri

Rable,nin doğum tarihi sağlam bilinmiyor. 1494 de olduğu sanılıyor. Fransada (Touraine) de doğmuştur. Liyon'da bir hastanede operatördü. Kardinal (Balay) a başkâtiplik ettiği sıralarda onunla, ağır işler alarak Romaya bir kaç kez gitti. Çağının hem bilginlerine hem siyasasına, hele Fransa krallarıle Papalık arasındaki bağlara inceden inceye bilgili idi.

Komik bir eser olan ve (1532) de Liyonda basılan (Pantagruel) basılmazdan önce bir çok kitapları çıkmıştı. Ünlü bir yazarı idi. Yazının ardını koğdu. 1554 de (Gargantua) kitabını bastırdı. Kocahğı ve ölümü üstüne bilgimiz yok. 1553 de öldüğü sanılmaktadır.

Ölümünden sonra, onundur diye eserinin beşinci bölümü (Li'il Sonnanté) adile basılmış ise de bu eserin onun olmadığı söylenilir.

Bu büyük fantazi ve komik eserin genel bir kurumu vardır. Şövalye romanı olup bu kahramanın başından geçenlerdir. Şaşılacak bir doğum, soysop kütüğü, çocukluk ve açılma, savaş akınları, acayip inlerde gezmeler. Hepsinde ölçüsüz bir karikatürçülük vardır. Belki bununla müellif, salt kıkâyecilik merakını yerine getirmiştir. Bununla beraber bu iki eserinde, zamanının büyük işleri üstüne diyecğini demeğe yer bulmuştur. Eserlerinde, böylece şaka, insanı derin düşüncelere götürür.

2 — Tabiata güvenme :

Rable, Katolik kilisesinin temel inanlarından dışarı çıkmamıştır. Bununla beraber dinle düzeltme isteyenlerdendi. Fakat bu düzeltmenin, gürültü çıkarmadan, yön-temli yapılmasını istiyordu. Amma ne Protastan, ne de Katolikleri kandıramıyordu. İki taraf ta ona saldırıyor ve o da bütün gücile kendini kalkanlıyordu. Protestanlığı kuranlardan (Kalveni) olduğu denli, Papayı da çekti-tiriyordu. Gerçekte ise kendisi, herhesin anladığı Hristiyan dininin yolcusu değildi.

Onun temel düşüncesi : Tabiata güvenme, daha açık söz ile dirime güvenç idi. İnsanların çektiği acıları bilmekle beraber, bu, onun nikbinliğini azaltamıyordu. Eserinde: diriklik, çalışma sevgisi ve hürriyet taşkın ve coşkundur.

Rable'nin temel eserinde, bu günün önemli düşüncelerinden olan, maddeye bütün gücile sarılarak bundan bir çok iyi bulgu (icat) lar alana çıkarmak. Beşerin çalışmasını ve bulgularını saygı ile anar. Meselâ üçüncü fecisinde (kenevir) den ve bundan yapılan bez, giyim, ip, çadır, yeldeğirmeni kanadı, kâğıt ve başka nesnelerden söyler, ve geleceğin hava yolculuğundan bile söz açarak, o günlerde de bundan asılanacağını (istifade) söyler.

Dördüncü faslında hemen hemen tarihi materyalizmin bir şemasını çizer :

“Adam oğlu, daha ilk çağda, ürün almak için toprağı sürmeği ve ekinciliği buldu.,,

“Ürünü korumak için silâhları ve çeriliği buldu., Riyaziyat ile tıbbi ve nücumiyatı, gene ürünü, emniyet altında uzun müddet ilintisiz tutabilmek için buldu.

Su, yel ve kol değirmenleri buldu. Bunları bir yer-

den başka yere götürmek için sanatlar buldu. Gene ürünü deniz aşırı götürmek için gemiler yaptı

Böylece tabiat ; insanın canını iğneliye iğneliye onu yorulmak bilmez bir verimliliğe ulaştırmıştır: İyi yaşamak için ; tabiatı iş ve arama ile iyi tanımak gerektir. Ancak böylelikle; doğru ve güzel bir (ruh) sahibi olabiliriz. Rab'e eski çağın (ahlâksız) bilgisi, (ruhu) yok eder,, sözünü anmak ile beraber, bilgiye, ahlâkın kurumunda bile büyük bir yer verir. Mürebbisinin (Gargantua) için çizdiği terbiye plânı ünlüdür: Görme ve aramaya dayanan dolgun bir ansiklopedik bilgi; zihin kültürü denli oyun ve beşerî kültürü de var. (Gargantua) abdaldı. Yani mürebbisi, onu bilgün, gönül alıcı, iyi yürekli, uslu, güler yüzlü bir genç yaptı. Okumanın gücüne coşkun inanı vardı.

Rableye göre insan ; bilgili, iyi, ertemli olmağa özendir ; elverişli terbiye yolu ile bunları ona vermeği bilelim.

3 — (Müşamaha ve Barışçılık :

Hayat sevmek ; Rable, hayata engel olan, hayatı bozan ve kıran her şeye düşmandır. Her fırkanın fanatiklerine, baskı taraftarlarına saldırır. Çağının (Hümanist) lerile beraber kanlı savaşların vahşet çağlarından kalma olduğuna inanır. Yeni zamanların aydın tör adamlarının vazifesi dünyayı bu felâketten kurtarmaktır.

(Gargantua) da şöyle bir parça vardır: Kral (Pikroşol) bütün acunu almağı kurmuş. Komşusu (Grandgusier) nin üstüne saldıрмаğı düşünüyor. Bu sonuncu, harbi istemiyor amma ne yapsın, kendini korumak gerek. Böyle gününde bile, düşmanın, 'şimdilik sapıtmış sevdik, gibi bakıyor Düşman ordusundan tutulmuş tutsak bir, zabiti, şu öğüt ile geri yurduna gönderiyor :

“ Bu çağ, komşuları olan, hristiyan kardeşleri zararına acunu almağa kalkacak çağ değil. Eski Herkülere, İskenderlere, Aniballere, Spirelere, Sezarlara... benzemeğe özenmek incle uyan bir iş değildir. Biz krallıklarımızı, o kitaba göre, korumağa ve çevirmeğe buyurukluyuz. Komşularımızın yurtdaşlarını almağa değil. İptidai insanların ganimet dediği şeyin bugünkü adı yağmacılıktır. (Pikroşol) sarayında rahat rahat oturup yurdumu yağmayı düşünemesin. Çünkü kendisinininkini iyi çevirerek ki o u yükseltebilir. Benimkini yağma etmek isterse o zaman kendisinininkini yok etmiş olur.

Tanrıyı severseniz şuradan savulup gidin. Ve krallınızı girdiği çıkmazdan kurtarın. Sizden kurtuluş akçesi istemem Atılarınızı ve silâhlarınızı da size geri versinler. Komşular ve eski dostlar arasında böyle yapmak yaraşır. Aramızdaki anlaşamama, kan dökmeğe değmez. Efiâtun derdi kı, Yunanlılar arasında, nasılsa, birbirlerine karşı silâha sarılmak olursa bunun adı, muharebe olmasın, (bir fiine ve fesat çıktı.) olsun; ve son kerte soğuk kanlılıkla çözümeğe çalışılsın.

4 — Mutlular menleketi (Telem küt'ası)

Pikroşol üzerine, (J) adında şen ve kahraman bir adamın çalışması ile, üst geliyor. Ve buna, öğdül olmak üzere, ona (Telem) denilen yer veriliyor. Burası usulların ve matluların ocağı oluyor. Bununla, Rable, düşüncesini çiziyor.

Burada orta çağ şatolarının lüksü, konforu ve inceliği var.

Bu acunun yalnız tatlılarından ve iyiliklerinden mi aşlanmak (istifade edilmek) istenilivo? Öyle işe bu incelik ve zekâ ile yapmamalıdır (Telem) de kabalıklara yer yoktur. Hattâ mutfğa bile pek değer verilmemiştir. Telem'iler; ancak güzel konuşmalardan, güzel nesneler-

den, musikiden, okumadan, oyundan tat alırlar. Onlar çok ertemli ve mutludurlar, çünkü ergindirler.

Prensipleri şudur : Ne istersen yap Çünkü iyi ruhla doğmuş, iyi terbiye edilmiş, iyi insanlarla düşüp kalan ergin kişiler, hemen özgider (insiyakî) gidişle ertemli işlere doğru koşarlar ve fenalıktan bütün güçleriyle çekinirler. Baskı (zülum ve istibdat) altında kalan insanlar ise; hürriyeti (fazilet) yöneminde yürütecekleri yerde, baskı (istibdat) boyunduruğunu kırmağa yürürler. Çünkü insan, (memnu) nesdeye yelenli (haris) dir.

Bu ütiobi diyarında bu geniş hareket örnek bir hayat yaratmıştır. Burada, okuma yazma, musiki ve beş altı dil bilmiyen insan yoktur. Erkekler, şövalyedirler; kahraman ruhludurlar. Kadınlar hem bilgin hem incedirler.

Kadınlığın her zerresinde işin eri oldukları gibi (fikir) hayatları da pek yüksektirler.

Buraya sinsiler, faizciler, kötü hiç bir nesne giremez.

Yalnız sevinç içinde yaşamağa yaraşanlar girebilir.

5 — Net'ice :

Unutmamalıdır ki Rable'nin eseri, çalışkan bir adamın kalem sınamaları biçiminde, komik bir eserdir. Bunda fikirler yufka, çocukca ve aşırı şişirilmiştir. Bundan ötürü hepsini, gerçek diye almak doğru olmaz.

Bununla beraber (ahlâkî temayül) ler bakımından dikkate değer. Bir çok doktrinler derler ki: İç olgunluğu, normal hayatın tatlarına üst tutulmalıdır. Hayatın tatları na pek düşkün olmamak gerektir. Bunların başlantısı ; tabii olan her nesneden insanı yüz çevirtmektir.

Daima ruhla bedeni çarpıştırırlar. "Temel olan birincidir. İkincisine karşı ilişiksiz kalmalıyız,, derler.

Rable ise, maddi hayata da yer verir. Bu adama

göre Avrupanın ayırt büyüklüğünü yapan şey: tabiatı arama ve tanıma ile bu tanıma sonunda, elde edilen yaratıcı iş) tir.

Bu yüzden denilebilir ki Rable, bir ütöplst değil : bir realisttir. Öyle amma onun ütöplstliği şuradadır. Tabii olan her şeyin daima iyi olduğuna inanması.. İnsan, salman (hür) olarak ertemi (fazileti) bulabilmek için, tabiatini kovalaması yeter, der. Bunda Rable, hocası, (Erasm) in izinden yürümüşlür. Erasm der ki: Ben doğruluğa akmağa (temayüle) (tabiat) derim... Kuşlar nasıl uçmak için, öküzler nasıl sapan için doğmuş ise insan da ertem ve felsefe için doğmuştur.

Eğer bir insan kötü ise o; baskı ve sinsilik (mürailik) ile bozulmuştur. Ona salmanlığını geri verin, onda doğruluk, güzel düşünce ve işler hayatını tekrar yaşatmış olursunuz. İşte burada Rable ütöpiye düşüyor

Kınalı oğlu Ali Efendi

Ispartada doğmuş, ve hicrî 979 da Edirne'de ölmüş-tür. (Ahlâkî alâî) eserile ünlüdür. Kâtip Çelebi'nin (Keşfi zunun) da yazdığina göre bu eser; celâli, nasrî, muh sinî ahlâklarına kendi tarafından da ilâveler edilmek suretile meydana getirilmiştir. Şamda Semiz Ali Paşaya ithafen yazdığından eserine (ahlâkî alâî) adını vermiştir.

Eser bir mukaddime ile şahsî, ailevî içtimâî ahlâklardan bahis üç bölümdür. Ana fikirlerini aldım :

İnsan, hekimane yaşamalıdır. Hikmet nedir ? - Rubun, en yüksek derecede ilme ve iyi hareketlere sahip olmasıdır. Hakikî saadet: ilim ve imandadır. Kalbimize

şüphe sarmamasına ve ilmimizin gittikçe artmasına bütün kuvvetimizle çalışalım.

Bizi hekimane yaşatacak iki şey : ilim ve ahlâktır.

Ahlâk nedir ? - Evvelâ vicdanı kötü düşünce ve niyetlerden temizlemek, sonra iyi niyet ve düşüncelerle doldurmak.

Fena hal ve hareket, insanda geçicidir. Murat edince insan, hal ve hareketini düzeltebilir. İnsan, hal ve hareketini, karakterini, değiştirebilir mi ? - Evet değiştirebilir, Zira hiç bir karakter, fıtrî değildir. Yalnız bazı insanlarda karakter, taş kesilmiştir. Bunlarda güçlük vardır. Fakat çok uğraşma ile bunlar da muvaffak olurlar. Bu güçlük sebebiledir ki, karakter değişmez, diyenler var.

Ruh; ebedidir. Bedenin harap oluşu, ruha şamil değildir. Beden, ruhî tekemmül ettirme yolunda bir aletten ibaret olup saadet arama yollarında bir binektir.

İnsan ruhu, hayvanlardaki ruhtan iki nokta ile ayrılır :

1 — (Küllîler) ile, harici âlemde (asıl olan şey) in ne olduğunu kavraması ile.

2 — Hal ve hareketlerin iyisi ile fenasını ayırt ederek iyisini yapabilmek ile,

Hal ve hareket üç türdür :

Ehli hayvanların

Yırtıcı hayvanların

Meleklerin

ki gibi.

İnsan, bunların ikisi ile hayvanlar âlemine; üçüncüsü ile melekler âlemine ortaktır. Bu üçten hangisine isterse öyle yapmakta hürdür.

Ata binmiş, yanında köpeği, bir avcıya benzer. Eğer insan, atla köpeği iyi sever ve idare ederse üçü de mes'ut olur. Ama eğer at, istediği yere giderse üçü de bedbaht olurlar. Zira at uzakta bir yeşillik veya su

görür gibi olur. Oraya koşar. Ama gördüğü ne ottur ne su ...

İnsanın aslına, tabiat içindeki mevkiine, ve geleceğine bir göz atalım. Asıl ve menşei, (İbni Yemin) in şu sözünde hulâsa edilmiştir :

Kâinata cansız olarak girdim.

Sonra nebat, sonra hayvan oldum.

Şimdi de insanım.

İnsanın tabiatındaki mevkii, merdivenin ortasıdır: iyilik yapmak ile en yüksek noktaya yükselebileceği gibi; fena hal ve hareketlere sapmak ile de en kötü uçuruma düşebilir. İnsan, ancak kendisini terbiyeye uğraşmak iledir ki mes'ut olur. Saadetinin anahtarı kendi elindedir. Yaradılış, iktizası, iki yöne de yön alabilir. Bu işte kendisine yardımcı büyük bir mürebbiye muhtaçtır.

Müstakbel hayat: bunda (Kımalı oğlu), Eflâtun'un (Misal âlemi) ni kabul eder. Ruh, bedenden ayrılınca (Misal âlemi) ne gidecektir, der. Bu dünyada kazandığı ilmi, imanı, iyi hal ve hareketleri; orada güzel bahçeler, köşkler halinde tecelli edecektir. Cennet budur.

Cehalet ve kötü hal ve hareketler ise yılanlar ve akrepler halinde tecelli edecektir.

Cennet ve cehennem, ancak ruhta mevcuttur. Ruhumuz bedenden ayrılınca sinemizde : ya yaptığımız iyiliklerin sembolü bir sevgili veya yaptığımız fenalıkların sembolü yılan ve akrepler bulacağız.

Materyalistler bu görüşü kabul etmezler. Ama akıllı insan, o âlemi, ispatlı tanımağa muvaffak olmasa bile, inkâr etmiyerek : (belki) der.

Nasıl yaşamalı? 7 - Fazilet ve adalet ile yaşamalı¹

Fazilet: Zekâ, cesaret ve iffet ahengidir. İnsan, bu üç değerın ahengini ancak daimi bir uğraşma ile sağlayabilir.

İnsan dünyaya bir (tabii sebep) ile gelmiştir. Tabiat mahsulüdür. Terbiye san'atı iledir ki kendisini ar mahsulü yapacaktır. Terbiye : nefsin ve neslini muhafaza iç güdülerini tadilden, hiddetine sahip olmadan, zekâsını geliştirmeden ibarettir.

Zekâyı geliştirecek şeyler şunlardır :

- 1) İyi düşünmeği öğrenmek.
- 2) Matematik vasıtasile zekâyı bir kesinlik vermek
- 3) Tabiat ve Tanrı hakkında derin bilgi edinmeğe çalışmak.

Bu üç şeyi elde ettikten sonra (adalet) e ulaşmağa çalışmalıdır ki şu üç şeye dikkat ile olur :

- 1) Tanrıya itaat.
- 2) Memleketin kanunlarına itaat.
- 3) Alış verişte hak geçirmemek.

Birinciye yapmıyan kâfirdir. İkinciye yapmıyan eşkiyadır. Üçüncüyü yapmıyan hırsızdır. Her âzayı, her kuvveti kendilerine özel işleri yaptırmak da adalet iktizasıdır.

İnsan, bedenî ve ruhî kuvvetlerini, fazilet elde etme yolunda harcamalıdır, Eğer dünya, böyle âdil bir adamın iradesinde olaydı, cennet olurdu.

Ödevi; fazileti idame etmek olacak bir ruh iyyeni de beden iyyeni kadar gerekli bir şeydir. Bu maksatla ruha daima iyi hal ve hareketler teklifinde bulunmalıdır. Zira böyle ekzersizler yapılmazsa ruh, zayıflar, tenbelleşir. Bu (mümareseler) yumuşlardır.

- 1) İhtiyarlık günlerinde dahi ilme çalışmaktan vazgeçmemek.

- 2) Şimdiye kadar elde edilen bilgileri, unutmamağa çalışmak.

3) Şehvet ve hiddeti tahrik etmemek. Bilâkis mümkün olduğu kadar sükûnetleştirmek.

4) Mahrumiyetlere ve acılara dayanmak.

5) Kendi hatâlarını aramada çok dikkatli olmak.

Terbiye işinde, bilhassa dördüncüsü pek önemlidir. Büyük hekim Sokrat, eş olarak, en çirkin ve cadaloğ bir kadın seçmişti. Neye böyle yaptığını soranlara :

— Sabrımı artırmak ve içimden hiddeti koğmak için, derdi.

Ruh: Fazla şehvet, hiddet ve ihtiras ile bozulabilir. Bozulunca ilâci terbiyeye baş vurmaktır. Bunun yolu şudur: o, fena hal ve hareketin tersini yaparak bu iyi yolda uzun müddet uğraşmak.

İnsan, kendisinden mümkünse daha iyi varlıklar dünyaya getirmek için evlenmelidir. Evlenipte böyle yapmayan şeytanın kardeşidir.

Çocuğun vicdanı, bir boş levhadır. Oraya ne istersek resmedebiliriz. Terbiyenin ilk işi; çocuğu fena tesirlerden ve fena muhitlerden korumaktır. Zira çocuk, her şeyi taklit eder.

Çocuğun yanında; iyi hal ve hareketleri öğmeli. Fena hal ve hareketleri vermeli.

Çocuk, fena bir harekette bulundiyse, sert bir surette azarlamamalı. Yaptığı hareketie kötülüğünü tatlı dil ile aydınlatmalı. Öğretimine gellnce; ona fıtrî kabiliyeti nelere ise onu öğretmeli. Bilhassa şuna çok dikkat edelim ki tenbeltik, onda itiyat halini almasın. Bilâkis iş zevki en derin kökleşsin.

İlerletmek için insan oğlu, cemiyete muhtaçtır. Fakat içtimai hayat, birtakım kargaşalıkları muhtevidir. Eğer bir cemiyette adaletsizlik varsa o zaman cemiyet hayatının, ilerleme yolundaki, avantajları kalmaz; fena olur. Buna mâni olmak için iki vasıta vardır.

1) Doğru yola gelmek istemeyenleri hizaya getire-

cek kanunlar yağmak.

2) Faziletli insanlar arasındaki gibi sevgiyi geliştirmek.

Cahilleri, birbirlerine sevdirmek güçtür. Fakat halkı terbiye ile buna ulaşılabilir. Bu sağlanınca kanunlara pek ihtiyaç bile olmaz. Zira kanun ancak cahiller arasındaki anlaşmazlığı kaldırmak içindir. (Sevgt) dünyasında fert, başkasına ait olan şey için bir haksızlık yapmağa kalkmaz. Bilâkis elinde olan şeyi bile sevdiği insanlarla paylaşır.

Sevgi, adalete bin kere tercih edilir. İnsanlık, ancak (sevg') ile yaşar. Bunun içindir ki sosyete de sevginin hükümrân olmasına çok çalışılmalıdır.

İnsanlar üçe ayrılır :

1 — Yaradılıştaki faziletli olanlar ki iyi işler yapmakta hiç güçlük çekmezler. Bunların miktarı azdır.

2 — Bilim sayesinde faziletli olanlar. Bunlar düşünce kuvvetiyle iyi ve kötüyü birbirinden ayırt ederler. Fena hal ve hareketlerden uzak kalmaları için bunlara küçük bir öğüt yeter. Bunların miktarı ortadır.

3 — Bu üçüncü grupta olanların doğru yola gelmeleri için kuvvet ve şiddet kullanılması gerektir. Bunların miktarı çoktur.

Memleketin dizginleri, birinci guruptan olan insaalar elinde olmalıdır. Bu seçkin insanlar, bir taraftan, memleketi hekimane idare etmeliler. Diğer tarafta da vatandaşlarını iyi terbiye ile onlara doğru yolu göstermelidirler.

Vatandaşlar beş gruba ayrılır :

1 — Yukarıda söylediğimiz seçkin insanlar.

2 — Halk terbiyecileri.

3 — Adalet kanunlarının tatbik edilip edilmediğini kontrol ederler.

4 — Askerler.

5 — Çiftçi, tüccar, san'atçı gibi vatandaşların ihtiyaçlarını sağlayanlar, Eğer bir insan, bu beş gruptan birine dahil değilse, bu, buğday tarlasında biten ve buğdaylar zararına olan fena ot gibidir.

Vatandaşlar, milletin iyi işlerine bütün kuvvetleriyle sarılmalıdırlar. Düşünce ve harekette bir olmalıdırlar. Şefin yegâne arzusu, memleketi saadete ulaştırmak olmalıdır. Eğer bunu şef unutursa memleket, düzensizliğe düşer ve her şey karmakarış olur.

Bir devlet dört şeyle yaşar :

1 — Adaletle.

2 — Devlet adamlarının ve generallerin birliği ile.

3 — Düşmanları arasında tefrika olmasile.

4 — Devlet işlerini ehline vermek ile.

Devlet reisinin, yurdun her bucağında, zeki ve samimi muhabirleri olmalı ve bunlar halkın ve memleketin durumunu reise, dos doğru, bildirmelidirler.

Dekart

[1596 - 1650]

Dekart, yeni çağ felsefesinin babasıdır. Fransanın dünyaya verdiği en büyük filozoflardandır. Hayatı anlamak için elli üç yıllık ömrünü okumağa, düşünmeğe ve seyahate vermiştir. Muhtelif memleketlerde on yedi sene seyahat etti. 1629 dan itibaren de, düşünmek için daha uygun gördüğü Hollandaya çekilerek uzun yıllar orada bir inziva hayatı içinde düşündü ve insanlığa en faydalı eserler verdi. 1649 da İsveç Kraliçesi (Kristin)ın daveti

üzerine Stokholm sarayına gitti. Ve 11 Şubat 1650 de orada öldü. Kemikleri on altı yıl sonra İsveçten Parise getirildi. 21 Mart 1596 da doğmuştu.

Dekart'a göre insanın en asil vazifesi: insanlara doğru yolu matematik kadar kesin ve ap aydın gösterecek bir yol arayıp bulmaktır.

10 Kasım 1619 gecesi Neubourgda düşünürken kulağına bir ses geldi : Mevcut felsefeyi ıslaha davet ediliyordu.

Dekart, matematiği yalnız soyutlara (mücerredlere) değil realiteye de teşmil etmek istiyordu. Bu öyle bir (umumî matematik) ilmî olmalı idi ki bütün ilimleri kucaklasın ve hepsindeki kat'iyet, matematik katiyeti derecesinde olsun. Dekart'a göre bu, olsa olsa (felsefe) olabilirdi. Ona göre endüstri, tıp, ahlâk, meyvelere benzetilirse, ilimler ağacın dalları. Felsefe de ağacın köküdür.

Bir memlekette ilimsiz ve felsefesiz endüstri ve diğer meyveler elde etmeğe çalışmak kuru değnek üstünde birtakım meyveler bağlamağa benzer. Bir memlekette meselâ endüstrinin gelişme derecesi, ilim ve felsefe gelişme derecesini asla geçmez.

Dekart, ilimlerin hepsine matematik usulünü tatbik ile kâinatı bir makına meselesi haline soktu.

Dekart'a göre akıl, bütün insanlarda müsavidir. İnsanlar arasındaki fark: aklı, iyi metodla sevkedip etmemeden gelir. En büyük insanlar, en büyük faziletlere olduğu kadar en büyük fenalıklara da müstaittirler.

«Bütün akıl kuvvetlerimi, takip etmekliğim lâzım gelen metot ve - yolu seçmeğe vermek.» Dekart'ın ilk işi bu oldu.

Bu işe (Dekart); o zamana kadar edindiği ve doğru diye kabul ettiği şeylerin hepsinden şüphe ederek bunların hepsini zihninden atmak ile başladı. Yeni bir

arama ile ya bunlardan daha iyilerini bulacak yahut es-
kilerinin içinde sağlamı varsa onları bir tartacak. Genç-
liğinde iyi bir tartıya vurmada aldıkları varsa şimdi
onları atacak.

Dekart, cemiyet işlerinde gelenekten ağır ağır iler-
lenmesini ister. İhtilâl taraftarı değildir. «Zira, der, Ce-
miyet müesseseleri bir kere yıkılınca, çok fena yıkı-
lırlar»

Fakat şu doğrudur ki ilimde herhangi bir reform
olunca bunun ardından bu reform, içtimai müesseseler-
le devlete de sarar.

«Ben daha iyilerini edinmek için bütün bilgi ve
kanaatlerimi şöyle bir tarafa atıyorsam bu; kendi düşün-
celerimin daha mükemmel olmasını temin maksadidir.
Ve yalnız kendime alt sahadadır. Hiç kimsenin beni
taklit etmesini istemem. Bu tehlikeli bir şeydir. Zira çok
insanlar, bir kere ötedenberi benimsedikleri ilke pren-
siplerden şüphe ederek ana yoldan çıkmağa başladılar
mı ondan sonra daha iyi bir yola gidemiyerek bütün
hayatları boyunca dalâlette kalırlar.

Gençliğimde ben mantık ile matematiği çok sever-
dim. Bunlardan meded umdum. Fakat biraz derin düşü-
nünce gördüm ki: mantık, pek çok iyi ve doğru şeyleri
havi olmakla beraber içine o kadar lüzumsuz şeyler ka-
rışmış ki iyisini lüzumsuzundan ayırt edebilmek, ham
mermerden bir (Diyana) heykeli çıkarmak kadar güç.

Matematik da o kadar soyut (mücerret) lere dalmış
ki muhayyileyi bitkin düşürmeksizin zihni terbiye ede-
miyecek.

Bu sebeple bunların faydalarını muhtevi ve kusur-
larından azâde başka bir yolaramalı idim. Bir de ka-
nunların çokluğu, kaçamak ve mazeretler tedarikine de
yol açacağından kanunları sayıca pek az fakat çok
sıkı tatbik edilen bir devlet, en iyi bir devlettir. Binae-

naleyh mantığın lüzumsuz kanun ve kaidelerini atarak bunlardan - tatbikinde bir kere dahi vaz geçmemek şartile - şu dördünün bana yeteceğine kani oldum :

1 — Bedihî olmıyan bir şeyi hakikat diye kabul etmemek.

2 — İnceleyeceğim bir meseleyi, en küçük parçalarına kadar ayırmak.

3 — En basitten başlayıp mürekkep bilgiye doğru çıkmak.

4 — Hiç bir şey unutulmadığını temin edecek surette tam tâdat ve yoklama yapmak.

Şimdi ben bu dört prensip ile her şeyimi yeniden yapacaktım. Fakat beğenmeyip ev yıkmak ve yenisinin plânlarını çizmek kâfi değil. Yenisini kuruncaya kadar, şimdi çalışırken içinde oturulabilecek bir ev lâzımdır. İşte bunu temin için kendime üç kaideden ibaret bir ahlâk yolu çizdim :

1 — Vatanımın kanunlarına, örf ve âdaletlerine ve çocukluğumdan beri içinde büyüdüğüm dine tamamen riayet, diğer her şeyde ifrat ve tefritten çekinip itidâl. Çevremdeki insanların en akıllıları tarafından kabul edilmiş yolda yürüme :

2 — İşlerimde sebatlı ve daima faal olma. Orman-da yolunu kaybeden bir insan ne oturmalıdır, ne de kâh bir tarafa kâh bir tarafa gitmelidir. Yalnız bir istikâmete gitmelidir. Zira böyle yaparsa, ormanın bir kıyısına çıkma ihtimali daha fazladır. Böylece ömrümüzü ihmal ve imhal içinde geçirmiyerek, en doğru yolu bulmak elimizde olmadığı vakit bile, «doğruya en yakın» a göre hareket etmek en uygundur.

3 — Nizam-ı âlemi değiştirmeye kalkacak yerde kendi arzularımı değiştirmeye çalışmak.

Bu üç kaideyi tek başıma kapanmaktan ziyade insanlarla düşüp kalkmak ile daha mükemmel elde ede-

ceğime kani olarak hemen seyahate çıktım. Ve dokuz yıl, âlemde oynanan komedyalara oyuncu olmaktan ziyade seyirci olmağa gayret ederek seyahat ettim.

Bu yıllarda idi ki zihnime euvelce yerleşmiş bütün hatâları köklerinden söküp atmağa başladım. Eski binayı yıkarken, sonra yenisinin kurulmasına yarayacak olanlar hıfz edildiği gibi, ben de esassız fikirlerimi attığım sırada, öyle müşahede ve tecrübelerde bulunmakta idim ki bunlar bilâhare daha sağlamalarını kurmağa yaradı.

Bununla beraber arama taramaya başlıyalı dokuz seneyi geçti. Henuz âlimler ve filozoflar arasında münakaşa edilen büyük meseleler hakkında kat'î bir bilgiye varmış değildim. Bunun üzerine bu müşkül meseleleri hal etmek için - tanıdıklarımın uzak kalmak üzere - Hollandaya çekilmeğe karar verdim. Ve Hollandada sekiz sene hakikat nedir diye düşünmeğe, araştırmağa girdim.

* * *

Yukarıda ahlâkta bazen <doğruya en yakın> bir fikire gerçek imiş nazarile bakılıp riayet etmek lâzımdır demiştim. Şimdi bunun tam aksini tutarak mademki ben hakikati aramağa nefsimi hasrettim. Öyle ise zerre kadar şüpheli olan şeyi bile büsbütün batıl imiş gibi atmak lâzım geldiği kanaatı üstünde yürümeğe başladım.

Uyanık iken malik olduğumuz fikirlerin uyurken de hiç biri bu esnada hakikî olmadığı halde, aynıyle zihnimize gelebileceğini anlayınca, o vakite kadar zihnime girmiş her şeyin rüyadan ziyade hakikate muvafık şeyler olamayacağını kabul ettim. Ve bu anda bütün bilgiler ve kanaatlerime paydos dedim. Fakat her şeyin böyle batıl olduğunu düşüdmek istediğim sırada bunu düşü-

nen (ben) im bizzarure bir şey olmaklığım lâzım geleceğine intikal ile; düşünüyorum öyle ise varım = Cogito ergo sum) prensipini, aradığım felsefenin ilk temel taşı olarak aldım.

Düşünmek kabiliyistim olmasa, vелеvki tasavvur ettiğim sair şeylerin cümlesi doğru olsun, kendimin var olduğumu itikat etme için elimde hiç bir delil olamayacağını görerek bundan şunu anladım ki ben, zat ve mahiyeti tefekkürden ibaret olup var olmak için hiç bir mahalle muhtaç ve hiç bir maddî şeye tabi bulunmıyan bir cevherim. Şöyle ki şu (Ben) denilen şey yani ruh, ben ne isem onunlayım, bedenden tamamile ayrı ve hat tâ bilinmesi andan daha kolaydır. Beden mevcut olmasa bile o yine ne ise tamamen o olaeaktır.

(Ben) imin büsbütün mükemmel olmadığını ve benden daha mükemmel varlığın var olduğunu seziyorum. Bu seziş bana nereden geliyor. Yokluktan gelemmez. Kendimden de gelemmez. Zira (en mükemmel); yokluktan zuhûr edemediği gibi (nakıs) dan da zuhûr edemez. Öyle ise o sezişin bana öyle bir (varlık) tarafından verilmiş olması kalır ki o varlık benden mükemmel ve bütün kemalâtı nefsinde cami bir varlık, Yani tanrıdır. En mükemmel bir varlık = Tanrı vardır. Ve bize kemal ondan gelir. Müphemlik ve muğlaklık, Tanrıdan değil, (Yokluk) dan gelmektedir. Yani onlar bizde, tamamen (mükemmel) olmadığımız için müphem ve muğlaktır.

Fakat ihsasların üstüne, (aklî) ye vüksele miyen bazı insanlar, ruh ve Allah gibi maddî olmıyan zihnî suretleri kavrayamazlar. Halbuki ruh ve Tanrıyı ihsaslarla anlamağa kalkışmak: Meselâ kulak ve burunun yaptığ, ses ve koku duyma işini; göze yaptıрмаğa kalkışmak olur.

Dekart; fizikî âlemi, kâinatı mihanikî kanunlara tâbi

bir surette işliyor, görür. «Bana madde ve hareketi veriniz, bir âlem yaratayım» der. Ona göre cisimleri bütün vasıflarından tecrit mümkündür. Fakat (Hayız) den tecrit mümkün değildir. Demek ki maddeyi yapan ha-ızdır. Ve mekânı yapan maddedir.

Maddî olan şeylerin heps'i, zaman ile, bu gün gördüğümüz surete gelebilir. Bunu böylece tedricen meydana geldiklerini kabul etmek, bir hamlede mükemmel olarak yapılmış olmalarından daha kolay anlaşıdır. Hayvanlara gelince bunlardaki ruh, insan ruhu nevinden Muteharrik değildir. Ap ayrıdır. Hayvanlar. (binefsihi) birer makinadır. Makina ne iş görürse hayvanlardaki ruh ta o kadar k muayyen ve mahdud görür. Gayrî meş'ur makina kuvvetidir.

İnsan ruhu, maddenin kudretinden asla meydana gelemey; bunun ayrıca halk edilmiş. olması gerektir. Bizim ruhumuz, bedenimizden tamamen müstakil bir tablate maliktir. Bedenle beraber ölmez. Hayvanlara öldükten sonra bir şey yok Çünkü (hayvarî ruh), bedenlerle beraber mahv olur. İnsan ruhu öyle değil, ebedidir.

Dekart'a göre. metot, ilim ve felsefe; insanı tabiate hakim kılabilcek yön almalıdır. Bunun teminine ilk önce (tıbb)ın ilerlemesinden beklemelidir. Bittabi buna tek insanın ömrü kâfi değildir. Beşeriyet öyle çalışmalıdır ki bütün asırlar boyunca insanların hepsi daima baki ve mütemadiyen öğrenir tek şahıs gibi olabilmelidir.

İşte Dekart felsefesine göre : kâinat, kâınatta insanın mevkii, mukadderi ve gayesi budur.

Paskal

[1623 — 1662]

(Blaise) Paskal) yüksek matematikçi, fizikçi ve filozoftur. Fransanın (Clermont) şehrinde doğmuştur. Daha on iki yaşında iken (Öykli) hendesesinin isbatlarını hiç kimsenin yardımı olmaksızın kendisi bulmuştur.

16 yaşında iken mahrutlar üzerine yazdığı eser, Dekart'ın hayretini mucip olmuştur.

18 yaşında iken bir hesap makinesi keşfetmiştir. İlk defa havanın ağırlığını vezn etmiş, mayiatın muvazenesini kanunu bulmuş, hesap ihtimalini ve su cendresini keşfetmiştir.

(Neuilly) köprüsü üstünde bir kaza geçirdi. Ondan sonra önünde içine düşecekmiş gibi bir uçurum görmeye başlamıştır. Bu kazadan sonra dine sarılarak Janse-nist tarikatın (Port - Royal) manastırına çekilerek çileye girmiş riyazet ile yaşamıştır.

Cizivit tarikatına karşı şiddetli hücumlarda bulunmuştur.

Dâhî bir mütefekkir ve muharrirdir. Hristiyanlık dini hakkında apolojisi olan (düşünceler) eserini bitiremeden ölmüştür.

Paskal'ın yaşadığı 17 nci asırda en üst rağbette olan ilim, matematik idi. Tabiatı inceleme ve tabiat ilimleri hiç rağbet görmüyordu. Rağbet, soyut ilme idi. Sumut ilme değil. Meselâ Jensenius :

«Tabiatın sırlarını aramanın boş ve faydasız olduğunu» söylüyordu. (Malhranş) bile: «insan, bilmem hangi böcek nasılmış diye aramak için yaratılmadı » diyordu.

Soyut ilim olan matematiğe rağbet : aklın gelişmesine yarar olduğuna kani olduklarından idi.

Port Royal mantığı der ki : İlimler ancak akli tekemmül ettirmek vasıtasile olarak kullanılmalıdır.

Paskal, rasyonalist ve ideelist olan ve yeni ilim henüz doğmak üzere bulunan bir asırda, bugünkü modern tecrübeciler çaığında kılı kırk yaran bir âlim idi. Bunu, fizike ait keşifleri göstermektedir.

Paskal, iman işinin akıl mahengine varılamıyacağını Katolik olan babası (Etyen) den işitmişti. Bir de (St - Ange) lakabı ile anılan ilâhiyat doktoru Jak Forton'dan da : Dinî sırların kuvvetli bir zekâ ile anlaşılabilirliğini duymuştu. O, bu ikisi üstünde uzun müddet düşündü. En son, imana kalb yolu ve şahsî tecrübeler ile varılabileceğine kani oldu.

Hemşiresi Jaklin diyordu ki :

«Olgunlaşmamış bir insana, bir hakikatı kavratmak; güneşi zamanından bir saat önce doğdurabilmek gibi, imkânsızdır. Tanrı inayeti olmaksızın, bir insana, bütün dünyanın belâgat ve mantığı bir araya gelse faydasızdır.»

Paskal buua inanıyordu.

(Düşünceler) ini yazmak için Paskal, kendinden önceki (Monteniyi) (Reymond de Sebonde) (Charron) (Père Mersenne) (Père Grasse) (H. Grotius) gibi mühim müellifleri dikkatle okumuş, notlar almış vv bunlar üstüne derin düşünmüştü. Şimdi ise, yazma metodu bulmağa kalmıştı.

Paskal'a göre eşya üç sıradır : — Madda, Zekâ, İrade.

Bilgi yolu ikidir : Zihin yolile, aşk yolile.

Maddenin kâffesi; yıldızlar, yerler, krallıklar bir zerre zekâ bile etmez. Bütün zekâlar da bir araya gelse

bir zerre (Charité = Yarlık) etmez ve varlığı harekete getiremez.

Zekânın kavram yolundan kalbin kavram yoluna geçilemez. Fakat bunlar, mantık bağı ile değil, hür bir surette birleştirilebilir. Bu nevi birleşme ise öteki bağdan daha sağlamdır. «Kalbin aklına ve yargılama yoluna aklın aklı ermez.»

(Filleau de la chaise) der ki : derin inançların çoğu küçük küçük delil ve isbatlara dayanır ki bunlar teker teker iken zayıf imiştiler. Fakat bir araya gelince, bazı ahvalde, o kadar kuvvetlenirler ki reddi imkânsızlaşır.

Paskal'ın metodu işte bu oldu : küçük küçük şahsi tecrübeler. Fakat hepsi bir araya gelince kanaat verici ve kuvvetli.

Paskal'a göre Tanrısız insan, zavallı ve sefildir. Hatta intihara kadar gidebilir. Felsefe ve akıl da, insanı, Tanrıya ulaştıramaz. Tanrı inayeti gerektir. Akıl ve mantık yolu başka, iman duygusu başkadır.

İkna kuvvetini haiz yegâne şey şudur; Din hiss'inin şuurla ahenkli oluşu. Tanrı, imanı aklımıza muhakeme ile ve kalbimize lûtf ve inayeti ile yerleştirir. İman, mucize ve mantık ile değil, inayet ile olur. İman içinde, aman, akla muhtaç kalmıyalım. Tanrının kendilerine, imanı, kalb duygusu ile verdiği insanları bahtiyardılar. Yoksa iman, sadece akıl mahsulü, insanî bir şey olmaktan ibaret kalır. Ve ebedî selâmete ulaştırma aleti olamaz.»

Kalbin Tanrısı, ne (Dekart) ın akıl ile bulduğu Tanrıdır. Ne Payen Filozoflarının bulduğu Tanrıdır. O öyle bir Tanrıdır ki ona malik olanların içi sevinç doludur, nur doludur. Ona itimat ve muhabbet doludur. Ona ulaşan ondan başka bir gaye aramaz.

Paskal şunu öğretmiştir: Zarfları bozulsa dahi dinin

özünün nasıl muhafaza edilmiş olduğu.

Din hususunda 17 nci asırda (aklı din) başlamıştı. Ekseriyat, bliabi, yine muhafazakâr idi. 18 nci asırda aydınların çoğu dinsizdi. «Din, halk tabakasına gerek.» diyorlardı. Bu asrın büyüklarında (Volter) de ise Tanrıya iman pek kuvvetli idi. Jan Jak Ruso (Tabii din - Bir Savvalı rahibin itirafları) ile dinî his sahasına çevirdi. Ve dine din adamlarından daha ziyade hizmet etti.

19 uncu asırda ise din, üç şey ile çarpışmağa başladı :

1 — Akıl tenkid ki her şeyi yıkar ve hiç bir şey kuramaz.

2) Tarihi incelemeler ki İncilin nasıl toplandığı ve sairedir. Dini sarstı.

3) Fizik ve tabii ilimlerin inkişafı karşısında mukaddes kitabın bu mevzular hakkındaki izahların tevile muhtaç oluşu.

Fakat İman : ne tenkit fikrine, ne tarihi incelemelere, ne tabiiyata istinat eder. Onun istinat noktası bunlar değildir. Buna rağmen imanın yaşamak isteme hakkı vardır. Ve şu iki şeyi isteyebilir :

1) Din hissinin ehemmiyet ve faydasını teslim etmek.

2) Akla uymıyor, diye red etmemek. Belki imanın ayrı bir bilgi vasıtası vardır.

Birincisini hemen herkes kabul eder. En dinsizler bile din hissinin içtimai hayatta nasıl bir bağ ve fren olduğunu kabulde tereddüt etmezler. Farzı-m uhal olarak din, hayal mahsulü bir şey olmuş olsa bile cemiyyette bir kuvvet olduğu müddetçe reeldir.

Bu bapta Emill Boutroux şöyle der.

«Din ve ilim, bizim elimizde kâinatın bütün hazinelerini açabileceğimiz iki anahtardır. Âlem, muhtelif realitelerden değil, (kırışım = interfèrènte) realitelerden mürekkeptir ki bu takdir de din ve ilim, fertden ferde ve saattan saata, - kendilerine mahsus tarzda olarak - (Ebediyen beraber = Coeternelle) dir.»

Vinet'e göre iman kapusunu açabilmek üzere mistik bir anahtara lüzum vardır ki buna Paskal : Kalb

Vinet : Vicdan

Boutroux : Yüksek Akıl

Viktor Jiro : Varlık, irade, his, natür

diyorlar. Kelimeden korkmıyalım. Modern din duygusu kendisinin bir az mistik olduğunu itiraftan çekinmez. Yoksa (tabîî din) veya (aklî din) olmuş olur ki Paskal bunlardan nefret eder.

Ancak yeni mistisizim, eskisinden bambaşkadır :

Yeni mistisizim, abese inanmak ile iftihar etmez. Felsefe ve ilim, kendileriyle beraber, dine de hamle yaptı. Artık din de : daima ilerlemekte olan fizik, akıl tenkid taahhi tenkit, ahlâk ve içtimaiyat doktorinleri karşısında, incimad etmiş ve değişmez bir şeymiş gibi durmuyor. Aklın gözüne bir avuç kül atmağı da düşünmüyor. Bilâkis gözünü dört açmasını söylüyor. Hattâ psikolojiden kuvvet alıyor: Şimdi bir (Şuur altı) keşif edildi ki bu da, tabiatın bir realitesidir. (Ulvî âlem = Supraliminal) in hadiseleri de ilmin mevzuu oldu. Yeni mistisizmin en mühim noktası itikad ile imanı birbirinden ayırmasıdır.

İman : İnsanı ahlâkî ve dinî hareketlere meylettiren aksiyon âmilidir. Kalbi, Tanrıya bağlar. Serâmette olduğuna güvendir.

İtikad : Selâmete ulaşma hissi ile ilgisi olmayan bir takım fikirlerdir. İmanla, alelâde bir surette müterafiktir. Zarurî bir bağ ile değil.

Paskal'a göre iman; isbata muhtaç değildir. İsbattan ayrıdır. Ve Tanrı vergisidir. İtikat ise, akıl ve mantık ile elde edilir, insanıdır.

Paskal, Ortaçağ mistiği değildir. Dini, Çağdaşlarınkinden bile ileridedir. Paskal; hem kalbine hem zekâsına hem ilmi hakikatlara inanıyordu. Aklın hakkını akla dinîliğini dine, ilmin hakkını ilme veriyordu. Onda bu üç kuvvet, en ahenkli bir şekilde birleşik ve kaynaklı idi. 1654 Kasımında vukua gelen (Büyük dönme) sından önce de, sonra da «aynı zamanda hem âlim hem mümin» idi.

Şu sözü pek meşhurdur :

«İklimin değişmesile, doğru da eğri de değişiyor. Kutup derecelerinden üç derece yukarı ve aşağı olmak ile bütün hukuk ve kanunlar alt üst olabiliyor. Hakikatı tul dairesi tayin ediyor. Ne tuhaf bir adalettir ki o bir ırmak veya bir dağ ile sınır içine alınıyor. Bir şey Pirenelerin ötesinde doğru; berisinde yanlış . . .»

Paskal şöyle çalıştı :

1) Bir taraftan ilmin keşfettiği hakikatları kabûl etmek. Diğer taraftan kalbin keşfettiği hakikatlere doğru da aşk ve şevk ile can atmak.

2) Modern tenkidin din duygusunda açtığı gedikleri günün yenilemiş alet ve vasıtaları ve şahsî tecrübeler ile tamir etmek.

Tomas Kampanella

[1568 — 1639]

1 — Hayatı :

Kampanella, 1568 de doğdu. Babası, fakir bir kunduracı idi. On dört yaşında rühban mektebine girip rahipliğe hazırlanmağa başladı. Kendinde okuma ve ilim aşkı kuvvetli idi. Bir çok defa, rafizilik ile itham olunarak Napoli ve Romada engizisyon hapishanelerine atıldı. Sonra 1598 de hapisten çıkarılarak (Kalabra) ya döndü. Ve meslekinin mühim bir hadisesini teşkil eden (Kalabra) suikastı oldu.

On altıncı asrın nihayetlerinde, İspanya kiralığına tâbi bulunan cenubî İtalyada, halk müthiş bir sefalet, ve prensler ile Papa büyük ahlâksızlık ve fesat içinde idi. Kampanella, evvelâ vatanını, sonra bütün dünyayı ıslah ile her yerde adalet ve sevginin hüküm sürmesini muhayyilesine alıyor. Ümitlerini nücumiyata itikadından alıyordu. Göklerde yeni güneşler parladığı yeni işaretler gördüğünü söylüyordu. Kıymetli mutlakaları 9 ve 7 den ibaret olan 1600 senesi «zaman düğümü» olup baştan başa bir değişme devridir, diyordu. Kendisinin de peygamber ve mesih olduğuna inanıyordu. Bir avuç ahasa edindi ve bunları dağa götürerek orada bir nutuk verdi. Amma bundan üç gün sonra, onu yakalayıp Nopoli hapishanesine tıktılar. Orada 67 gün yattı.

Müebbet kalebentliğe ve dört defa işkenceye (bir defasında elleri arkasına bağli olduğu halde otuz altı saat asılı bırakıldılar) ama ölmedi. Hapishanede altmış kadar eser ile bir çok şiirler yazdı.

1629 da affolunup evvelâ Romaya, sonra Parise giderek 1625 te burada yerleşti. (Rışliyyö) de bir hima-

ye bularak projesini yeniden ele almağı umdu. On dördüncü Loinin, doğumunda, yıldızına baktı; yer yüzünde altın devrini bunun açacağını söyledi. 1639 da ölümünün yaklaşmakta olduğunu sezdi. Deminiken rahipleri manastırındaki odacığını, kefen gibi beyaz çarşafılar, yeşil nebatlar ile örttü; günlükler tüttürdü ve yedi seyyareye alâmet yedi mum yaktırdı; matem parçaları çaldırdı.

21 Mart 1639 da öldü.

2 — Cihangir İmparatorluk :

Kampanella; dünyayı fenalıklar ile dolu görür. Bunların kökü egoizmdir; bundan da Tiranî sofizm (yanlış muhakeme), ve mürallik doğmaktadır. Bütün tefrikalar, ihtilâflar ve lazıyıklar bundan çıkmaktadır. «Nefsine muhabbeti dolayısıyla insan şöyle düşünüyor: Anasır ve ecranın ne zekâsı vardır ne de muhabbeti. Ve bunlar hep bizim için hareket etmektedir. Hattâ başka milletlerin hepsi de bizimki müstesna cahil ve barbardır.»

Bir şiirinde, zamanın büyüklerinin zulmundan şöyle bahseder.

«Bu zamanın büyükleri; vücudu beşerden basamak. Ruhlarından esir kuş. Kanlarından içki. Etlerinden zulumlara bir otluk. İldırıp ve göz yaşlarından hiddetlerine bir oyuncak. Kemiklerinden işkence aletlerine sap. Titrek uzuvlarımızdan, masum olduğumuz halde bile bizi itham ettirecek yalancı şahitler yapıyorlar.»

Halk tabakalarından bahsederken de şöyle der :

«Halk, değişken ve geri bir mahlûktur; kuvvetlerini bilmez, darbelere ve yüke tahammül eder. Bir sarsmada her şeyi ters getirebilecek bir çocuğu önüne geçirir. Efendileri ona öyle sihirli bir şarap içirir ki o

gittikçe ahmaklaşır. Kendi elile kendisini zincire vurur. Yer ile gök arasında olan her şey onundur; amma o bilmez. Eğer biri bunu ona haber verirse, onu derhal yere serer ve öldürür.»

İnsanları bu vahşiyane şartlardan kurtarmak için Kampanella; bütün ömrü boyunca bir (cihangir imparatorluk) hulyasını taşıdı ki bunun başında olan insan, dünyada aşk ve hareketi hükümrân edecek. Kalabra isyanı, bu maksatla olup, bununla dünyada ilk mükemmel hayat kurulacak ve bu, bütün dünyaya örnek olacaktı. (Kampanella), bununla hiçbir şey yapamayınca, yine evvelki gibi, İspanya kralına, Papaya on üçüncü Lui'ye, Rişliyö'ye Padişahlara... Mektuplar, muhtıralar, şiirler yağdırmakta devam etti.

İstediği şey : Dünyayı birleştirerek insanları bir idare altında kardeş gibi geçindirmek idi. Hiçbir yerden cevap alamayınca, projesini hayalen kurmağa özendi : «Güneş sitesi» eserini yazdı. Pek kuvvetli edebi bir eser olan bu kitabını 1602 de, uzun süren zindan yıllarının başında, lâtinçe yazdı. Amma 1623 de (Frank Fortta) basıldı.

3 — Güneş Sitesi :

(Kampanella), hayret verici sitesini, tesadüfen oraya uğrayan bir Ceneviz kaptana hikâye ettirir, Site, bir tepenin üstünde olup yedi kuşak ile çevrilmiştir. En ortada bir mabet vardır ki mihrabına yer ve gökü temsil eden kûreler resmedilmiştir.

Site, müstesna bir bilgiye sahip, büyük bir âlim tarafından idare edilir. Bunun (kudret), (hikmet), (aşk) adlarında üç muavini vardır. Birincisinin vazîfesi: Siteye lâzım maddî kuvveti temin.

İkincisi fen, edebiyat, güzel san'atlar ve teknik ile meşguldür. Üçüncüsü aile hayatı ile terbiyeyi tanzim eder

Bu dört büyük devlet adamı, haleflerini, kendileri tayin edeceklerdir. Bütün memurları da, halkın teklifi ile onlar tayin ederler. Ayda iki kere, yirmi yaşından yukarı vatandaşlar toplanarak, Sitenin işlerini görüşüp kararlaştıracaklardır.

Bu suretle (Kampanella) nın hühûmeti, demokrasi ile küçük güzide bir grup arasında bir şeydir.

Güneş Sitenin bariz hattı; mutlak Komünizmdir. (Kampanella), bütün fenalıkların kökünü Egoizm de bulduğundan buna mâni olabilecek yegâne yolu hiç bir şahsın hiç bir şeye malik olamamasında görür. Site hühûmeti, insanlara; ev ve tarla tevzi eder ve her altı ay da bir yenilenir. Sitenin her mehallesinde umumî ambarlar, umumî mutfaklar, umumî yemekhaneler olacak. Yemekler hep bir arada yenilecek, bunda kadınlar bir tarafa erkekler bir tarafa oturacak. İş de, şehir meclisi tarafından tanzim edilerek herkesin işi kendisine gösterilecek. (Kampanella), günde dört saat çalışmanın kâfi geleceğine kanıdır. Çünkü Napolide sanatkarların çoğu lüks işler ile uğraşmaktadır. O ise her türlü lüksün şiddetle aleyhindedir. Bunlar çıkarılınca dört saat iş yeter, der.

Çocukları büyütmeği ve terbiye etmeği de site kendi üstüne alır. Çocuklar, aileye değil, devlete aittir. Çocuklara, Siteye en lâzım san'atlar öğredilecek.. müsavatchılık, bu projede en son haddine kadar götürülmüştür.

4 — Fen ve Ahlâk :

Güreşlilerin fikir hayatı, pek te izah edilmemiştir. Bir çok makineler ve bu arada, yelkensiz ve küreksiz « hayrete şayan bir makine ile giden gemiler icat edildiğinden bağsolunmaktadır. Evlerin duvarları, tezyini hendese şekillerinden mürekkep firesleerle, her devirden

büyük adamların resimleriyle süslü; bir nevi resimli ansiklopedi gibi...

(Kampanella) nın en çok alâkadar olduğu şey nücumiyyattır. Yıldızların, beşer hayatı üzerine tesiri olduğuna inanır. Güneş Sitesinde, yıldızların hareketlerini takip ile muvazzaf müneccimler var; bunlar Sitenin umumî hayatı için yapılacak işler hakkında (eşref saati) haber verecekler.

Sitenin dini; Katolikliğe pek benzer. Umumi ibadet günahlarını itiraf, mihrap önünde uzun dua gibi ki Kampanella, Siteyi bir büyük manastır nazariyle bakıyor demektir. Bununla beraber bütün dünyayı birleştirmek hulyasıyla bir proje yaptığından hıristiyanların teferruatından vaz geçmiş bu'unuyor. Başka dinlerden olanlar da yadırgamasınlar diye... Meselâ hıristiyanların mukaddes saydığı eşyadan ve salipten vazgeçiyor. Temel olarak: Sitenin, üç şefi gibi hudret ve hikmet ve merhamet sahibi, yüksek bir varlığa tapmağı alıyor. (Kampanella bir çok defa, rafızılık ile itham edildi.

5 — Netice :

(Güneş Sitesi), hadiselerle hiç dayanmadan bir meczubun romanına benzer. Esasen (Kampanella), bütün hayatını, asıl realiteden uzak, manastırlarla veya hapis-hanede geçirdiğinden kendini hulya âlemine salıverdi. Dünyanın düzelmesini iki şeyde bekliyor; Komünizm, cihangir imparatorluk.

Birincisile mutlak müsavata varılacağı hulyasındadır.

İkincisile de bütün dünya milletlerini tek bir kuvvet altında toplıyarak insanları kardeş yapmak hulyasındadır. Bu rönesans devri insaniyetçilerin hepsinden daha ileri giderek o zamana kadar hiç kimsenin öne sürmediği şu büyük fikirleri de ileri attı. Umumi ittifak mesele-

sinden Asyanın büyük medeniyetlerin mevkil ve garp milletlerinin ihtiyacı vardır. Hepsî yoğrulup bir hamur yapılmalıdır.

Lok

[1632 — 1704]

Ronessans ile tecrübeye dayanan yeni ilim zihniyeti doğduktan bir müddet sonra on yedinci yüz yılın sonralarında başlayıp on sekizinci asrın sonralarına kadar süren asra (Nur asrı) denilir. Nur asrında, insanı ve cemiyeti ilgilendiren bütün devlet, terbiye siyaset, ahlâk ve din meseleleri, yeni ilimlerle bilinmiş olan akıl ışığı altında incelendi. Bütün bunları nakle ve vahye değil, akla dayama yolları arandı.

İlkönce İngilterede, sonra Fransada daha sonra Almanyada başlayan bu cereyana felsefe tarihinde (İngiliz tecrübî felsefe ekolü) adı verilir. Bunun kuruducu Lok'tur.

Lok 29 ağustus 1632 de, Bristol civarında dünyaya geldi. O sıralarda ingiltere iç tarihi biraz karışık idi. Avukat olan babası parlamento tatabında bir suvari alayının başına geçmek suretiyle ihtilâle iştirak etmişti. Babası; Lok, u hürriyet fikirleri içinde büyüttü ve terbiyesine çok dikkat etti. Lok, sonra, terbiye üzerinde zamanın en değerli bir eserini yazdı: «Çocnkluğa zarurî olan itaat, gittikçe yerini hürriyete bırakmalıdır» esasını tavsiye eder ki babası, onu böyle büyötmüştü.

Altı yıl devam ettiğı Westminster okulunda, o zama-

nın metodu olan gramer usulü ile, eski dilleri okudu. Lok, buradan: « Hiç kavrayamadığı konulardan lâtince tahrir mevzuları verildiğinden, anlar anlamaz her şeyi ezberlettiklerinden şikâyetçidir.

1652 de Oksfort Üniversitesine talebe olunca burada Püritanizm ile Sukolâstik yanyana idi. Lok'u bu iki cereyanın ikisinde tatmîn etmiyordu. Lok'un felesfi zekâsını uyaran; Dekart'ın eserlerini mütalâası oldu.

Rahip olmağı düşündü. Fakat din meselelerinde, düşünceleri dar çerçiveler içine girmiyordu. Dinin-ayın ve naslarından ziyade ahlâk kısmına önem veriyordu. Bu sebeple rahip olmaktan vaz geçerek tıbbâ intisap etti. Doktor olduktan sonra politika ile de uğraştı. Whigs partisine girdi. Bu partinin en ünlü adamlarından Kont de Shaftesbury'ye intisap ile o aileye sekreterlik doktorluk, mürebbilik yaptı.

Fakat bu parti düşünce Lok, bir müddet Holandaya sığındı; orada bazı eserlerini yazdı. 1689 da İngiltereye döndü ve 1690 da felsefe tarihinde en önemli ve başanlı bir eser sayılan: *Essay on human understanding* eserini bastırdı. Eserde ahlâk meseleleri incede inceye elenerek, zekâmızın hangi meseleleri kavrayabilir hangilerini kavrayabilir. hangilerini kavrayamayacağını aranılmaktadır. Eser dört bölümdür.

1 — Fikirlerin ve ilkelerin fikri olduğu meselesini tenkid.

2 — Bütün fikirlerin tecrübeden doğduğu.

3 — Dilin düşünce üzerine tesiri.

4 — Çeşitli bilgiler ve bilginin hudutları.

Kral (Gilyom Doranj) zamanında Lok, yüksek bir itibar aahibi idi. Kral ve devlet adamlarıyla yakından te-

masta idi. Devlet adamlarına : basın hürriyeti, mûsamaha, içtimai yardım müesseseleri kurma tavsiye ederdi.

Din hakkındaki fikirlerini 1692 de basılan : « The Reasonableness of christianity as deliveret in Scripturc „ eserinde anlatmıştır.

Lok'a göre din : tabiat ve akıl kanunlarını genişletmek suretile selâmet ve saadete nasıl varılabileceğini gösteriyor. Esası, sevgidir. Teslis ve saire gibi şeyler değildir,

Holandada iken, (Kuikir) mezhebinden biriyle sıkı dostluk içinde yaşadı. Kral Gilyom, Bu mezhebi içtenden anlamak için, Londrada bulunan içtima yerlerine, mütenekkiren, giderdi. buralara gidişte krala Lok'ta refakat ederdi.

Fakat tecrübî felsefesine ve sevgiye dayanan dini, rahipler tarafından hoş gözle görülmiyordu. Bunlardan bilhassa Worcester başrahibi Stillinfleet, ona şiddetle hücum etti. Lok da şiddetli cevaplar verdi. Bu münakaşaları skolâstik felsefenin yeni doğmakta olan tecrübe felsefesine karşı son çarpışmalarıdır.

Lok'un eserleri, yüksek tahsil gençliği tarafından da seve seve okunuyordu. Amma kilisenin dayandığı hristiyanlık çerçevesi içine girmiyen bu fikirleri, gençliğin okumasını Oksfort'un Skolâstik üstatları doğru bulmuyorlardı. Bu sebeple Lok'un eserlerinin üniversiteye sokulmasını yasak ettiler. Lok, bu haberi alınca : «Bazı insanlar, büyük meseleler üzerine gözlerini dört açmağı bilmiyorlar veya dört açmıyorlar, diye herkesin de öyle yapması gerekmez.» dedi. Zaman ona hak verdi: tecrübe felsefesi alıp yürüdü. Skolâstik görüş battı. Lok, ömrünü evlenmeden geçirdi. Asthmeden uzun yıllar hastalık çekerek nihayet 1704 te öldü.

Eserleri okunduktan sonra (Lok) karşımızda şöyle belirir: Dostlarına karşı derin sevgili. Şahsî ve siyâsî hürriyete derin meftuniyet.

Ölmezden bir yıl önce, sonradan deîst (*) bir muharrir olan Ant Collins'e yazdığı mektupta :

«Hakikati, hakikat olduğu için sevmek; bu dünyada beşer tekâmülünün en önemli kısmı ve bütün faziletlerin fidelliğidir» demişti.

Lok'a göre bilgilerimiz ve fikirlerimiz, fitrî değildir, tecrübe mahsulüdür. Tanrının varlığı hakkındaki fikrimiz dahi, isbat edilmiş bilgi mahsulüdür. Kâinat bir realitedir. (Var olan bir kudret olmasa bu realite var olamaz.)

(Non-entity cannot produce any real being.)

Bu takdirde ezeli bir (var olan) var demektir. Ve bu ezeli (var olan); madde olamaz. Zira madde, düşüncüyü meydana getiremez.

Lok'un dini, kendi felsefesiyle bağdaşabiliyordu. Tanrı varlığını böylece isbattan sonra, akıl vasıtasıyla (Tıbbî din) i kurmuş olduğuna inanıyordu. Ahlâkın da ancak böyle bir dine dayanması gerektir, diyordu. İnsanlarda saadete ulaşma için tabîî bir meyil vardır. Bu na ulaştıracak kanunu ararken insan şuna varır: Gerek kendinin gerek başkalarının saadeti ancak şu eski düsturdadır :

«Kendimize nasıl muamele edilmesini istiyorsak, başkalarına karşı muamelemiz o olmalıdır.»

(*) Deizm : Akla dayanarak Tanrıya inanan ta-bîî din.

İn anı Tanrıya bir karınca bile çeker götürür.

Bu hareket düsturunun otoriter kıymeti olabilmek için bunun Tanrı müradı ve Tanrı iradesiyle tutulmakta bulunmuş olması gerektir, diyor.

Lok, (Tabîî din) e karşı geniş müsamahalı olmakla beraber kendi şahsî inancı, vahiyli dinedir. 1695 ilkbaharında şöyle yazıyordu: «Bu kış, İsa dininin ne olduğunu inceden inceye edelim. Mukaddes İtâbı da derin derin didikledim: Mezhepleri ve sistemleri şöyle bir tarafa atarak özde kalarak.»

Lok'a göre vahiy ve ilham; akıl üzerine kurulmuş olan tabîî dinin bir genişlemişidir. Diğer taraftan akıl da vahiy ve ilham mahsulü olan dinin daimî kontrolcusudur. Lok'a göre iman; akıl ile varılmış istidlâllere değil, olağan üstü bir hal ile mintarafillah meb'us olduğunu söyleyen Yalvacın sözüne inanmağa dayanır.

Bu takdirde bir ilham ve vahiy karşısında olup olmadığına karar verme işi, akla kalmış bir iştir. Aklın reddettiği bir şeyi, iman bize asla kabul ettiremez. Zira, insan nazarına, herhangi bir vahiy ve ilhamdan ziyade, fikirler ve prensipler arasındaki tutarlık daha değerlidir.

Tanrı varlığı hakkında şu muazzam ve muhteşem tabiat, yeter burhanlar vermekte ise de vahiy yine zarurîdir. Zira insanlar, akıl ve muhakeme kuvvetlerini en uygun kullanmamak derecesine de düşebilirler. Fârlû sebeplerle, batıl fikirlere saplanıp kalmış kilise adamının tesirleri altında kalabilirler. Aklın gösterdiği selâmet yolunu ancak bir avuç insan bulabilir ki bunlar da kütleye müteessir olamazlar. İnsanların çoğu, yolu aydın latabilecek kadar akıllarını geliştirmeğe ne vakit ve zamanı müsaittir ne de zekâ ve istidatları.. İşte Yalvac akli aydınlatmağa takviyeye ve yardıma gönderilmiştir. Yalvac'ın talimlerini ve örnekliğini hayatları en güç işler arasında yuvarlanmak ile geçen insanlar bile kavrayabilirler.

Lok - Alman filozofu Wolff ile beraber - (Dini rasyonalizm) in müessisidir. Yaztları ve dine bakışı 18 inci asrın bütün mütefekkirleri üzerinde derin tcsir yapmıştır. Volter ile ikinci Frederik bunların başında gelirler.

Burada en çok dikkati çeken bir nokta şudur ki bu dini rasyonalizmi, bir demokratik ceryan da meydana getirmiştir ve bu, daima böyle olagelmıştır. Yani her yeni bir din ceryanı, bir demokratik hareket uyardırmıştır. Lok, rahiplerin teolojisine karşı mücadele açmakla akli bir din istiyordu. Bu, aynı zamanda vahiyde dayanmış olsun amma bu vahiy, akıl ile çelişik olmasın. Lok'a göre, biz aklımızın tabii nuru ile ahlâklılığa, ahlâk kanununa yükselebiliriz. Ancak bu takdirde bu kanunun vaziinin Tanrı olmuş olması noktası noksan kalır.

* * *

Din meselelerini akıl ve tecrübi felsefe menşurundan geçiren (Tabii din) şu beş maddeye imanı tavsiye eder :

1 — En yüksek, her şeyin yaratıcısı bir varlık vardır.

— 2 — Buna ibadet etmelidir.

3 | Bu ibadetin en mühim kısmını vicdana müstenit ve dindarlığa merbut olan fazilet teşkil eder.

4 — İnsan kusur ve hatalarından nadim olmalı ve bunları terketmelidir.

5 — İyilik ve kötülük hem bu dünyada hem öteki dünyada mükâfat ve mücezatını bulur.

Tabii dine göre, bu beş şeyden başka hepsi, dalavereci rahiplerin uydurmasıdır. Bu ekolden J. Toland,

1720 de, tabii dinin esaslarını ve ayin plânlarını çizmişti.

(Tabii din) ciler esas itibariyle, vahiy dinine muhassım değildirlir. Netice ve mahsul itibariyle ikisini de bir görürler.

Tabii din münevverler için, kilise itikatları kütle içindir » diyenleri vardır. Muhafazarkâr (Tory) Partinin slyasi muharrirlerinden (Bolinbrok. 1678-1751) şöyle diyordu. « Kilisenin mütenakız fikirlerini aramızda konuşabiliriz. Amma bunu kütle içinde yapmamalıdır. Zira onlar, kütlenin itaatını temin etmektedir. Münevverler ve liberaller, onların ağzına bir gem daha takacakları halde gemlerden birini çıkarmakla fenalık etmiş oluyorlar.

* * *

İngiliz tecrübi felsefe ekolünün Fransadaki mümessili (Volter 1726- 1728) dir. Volter felsefesini 1726 - 1728 de İngilteredeki ikametinde kurmuştur. Tabii dinin şu üç itikadının en hararetti bir müdafiidir: Tanrı, hürriyet, lâyemutiyet.

İlhada karşı şiddetle mücadele etmiştir. « İlhadi tel'inden ederiz. Batılalardan nefret ederiz. Tanrıyı ve beşariyeti severiz.,,

Tanrı olmasaydı onu icat etmek lâzım gelirdi. Bütün tabii' onun varlığını müjdeler.,,

« Tanrı bize aklı, yaratılan eşyanın mahiyyetine nüfuz için değil, bizi hakka ulaştırmak için vermiştir.

« Halkın kendisini terbiye ve tenvir etmeğe ne zamanı ve ne de ihtidarı vardır. Bu sebeple kütlenin bir kısmı cağil kalacaktır. Fakat bunlar ukalâlık etmeğe başlarsa o zaman herşey mahvolmuştur.,,

Fransaya, İngiltereden gelen nur felsefesi, Volter'in elinde böyle idi. Fakat Volter'den sonra, yıkıcı bir maddeciliğe ve şüpheciliğe götürülenler de oldu.

Volter

[1694 - 1778]

Volter ; hem mûsbet fikirlidir, hem de Rasim ve Karney ayanında tiyatro şairidir. Hele (Henriade) ile F.ansanın hamra ve Vişil çapında epik bir şairdir. Felsefî fikirlerini, en ziyade, 1746 veya 1747 de yazılmış olan (Zadig) inde görürüz.

1 — Voltere göre hakim :

(Zadig) bir hikâyedir. Bu hikâyenin başında kabra-manın portresini çizmiştir. Belli başlı çizgilerini alalım :

(Babil) de kral (Moabdar) zamanında (Zadig) adında bir genç var.

Bunun zaten eyi olan yaradılışı, terbiye ile bir kat daha takviye edilmiştir. Genç ve zengin olmasına rağmen, ihtiraslarını tadil etmeği, onlara gem vurmağı biliyor. Her vakit kendisinin haklı olamayacağına kani;

İnsanların zayıf noktalarına hürmet etmeği biliyor, (Zerdeşt) ın birinci kitabından okuyup öğrendi ki : Öğrenci, rüzgârla dolmuş bir balondur; bir iğne ile dokunulurince fırtınalar kopar.

Cömert idi. Nankörler bile ona minnet ve şükran hisleri beslerdi.

Eski «Kaldelilerin ilimlerine ve zamanın tabiat hakkındaki bilgi ve prensiplerine vekıftı.» Bu birkaç satır bile Volterin yaşadığı asrın düşünce vasatısı gözönüne getirilince ne kadar mânalıdır.

Volter, aki telâkkisinde; Rönessans'tan beri öne sürülen Erasm'ların, La fontenleri, Fontenel'lerin telâkkilerine sadıktır.

Temel fazilet : arzulara ve ihtiraslara gem vurarak içimizin rahat olmasına temin etme ve itidaldır.

Volter, ötedenberi meşhur olan, vecizeleri öne sürmekle kalmıyor; Bunlara mühim iki şey daha ilâve ediyor.

Âlicenâphık, ilmi kùltür. Aynı fikri teklif eden diğer müellifler; Şahsın kendi saadetini elde etme vasıtalarını arıyorlardı; Onların hakim telâkkisi, böylece (ferdiyetçi) idi. 18 inci asırda tesanüt hissi ve vazifesi kuvvetlenmişti.

Volter şiddetle ısrar ediyor ki fazilet: karşılık beklemeksizin başkalarına faydalı olmaktan ibarettir. Tabiat kanunlarını öğrenmede ise, Volter : (Nevton) un takdîr-kârı ve yayıcısıdır. Bu itibarla riyaziyat, fizik ve astronomiyi çok sever. Bunları öğrenmede, yalnız birtakım güzel keşifler mecmuesı değil, aynı zamanda ruhu hürriyete kavuşturan, insanı batıl şeylerden kurtaran, akla göre hareket ettiren birer etki de görür.

Volter'in bu düşüncesi tamamen modernidir.

2 Zadiğ'in dini :

«Zadiğ» yolunu yıldıza bakarak tayin ediyordu. (Orion) burcile, göğün en parlak sabitesi olan (Siryüs) yıldızı, onu kutuptaki (Schil) snbitesine doğru sevk ediyordu. Bizim gözümüze küçük birer kıvılcım gibi görünen bu büyük ziya küreleri karşısında hayrete düşerdi.

Bizim arzımız da onlardan biri..

Öyle iken arz, bize nasıl büyük ve asıl görünüyor.. Tabiatın karşısında bu his içinde bulunduğu zaman, insanlar hakkındaki düşüncesi şöyle idi:

Bir küçük çamur zerresinde birbirini parçalamağa uğraşan böcekler...

Bu teşbih; (Zadiğ) e kendisinin ve Babilin hakikatte ne kadar cık olduğunu hatırlatırdı. O zaman ruhu, (mütenahi) ye kadar yükselerek duyumlarından tecerrüt et-

miş bir halde kâinatın lâyetle gayyer nizamını temaşa ederdi. Kâinatın büyüklüğünü anlamakla insan kendi küçüklüğünü anlar. Ufku genişler. Her şeye, kâinatın büyüklüğü nispetle hükmeder.

Gaye, havastan ve maddî huzuzattan tecerrüt ederek, beşeri çarpınma ve ihtirasların üstünde daha yüksek bir âleme kavuşabilmektir.

His, burada dinî bir şey olur.

Fakat Zadiğin en ziyade hayretini mucip olan şeyin altını çizelim :

Kâinattaki nizam ve intizam :

(Paskal) da kâinattaki nizam karşısında bir nevi korkuya düşerek; her şeyde bizim aklımızın eremiyecâğı anlaşılmaz bir sır görürdü. Zadiğ ise bilâkis kâinatta dâhilerin bizim gözlerimiz önüne serdiği büyük kanunların mekanizmasını görür. Her şey namütenahi ve yüksek bir zekâ tarafından sevk ve idare edilmektedir.

Fakat bu namütenahi zekâ, mahiyet itibarile bizimkinden başka değildir; Çünkü bizim zekâmız da, onun tesirlerini anlıyabiliyor, der.

Volter'in (Deizm) i : böylece bir ilim ve akıl dinidir.

3 — Müsamaha :

Şimdi Volterin en mühim bir hususiyetine geliyoruz: Müsamaha.

Biliyoruz ki Volter, müsamaha için çok mücadele etti. Acaba müsamahayı nasıl anlıyordu?..

Voltere göre müsamaha şu demektir : ne olursa olsun akidelerinden dolayı bir adam hapse atılamaz, ve öldürülemez.

Bu, bir siyasi kaidedir. Volter, bunun en hür tarafıdır. Buraya kadar bir kanun ev polis meselesinden ibarettir. Amma o daha ileriye de giderek der ki iyi

niyet sahibi insanların hepsini (tabii din) dediği bir müş-
terek itikatta toplamak mümkündür. (Tabii din) de olan-
lar diğer dinlerin hepsine de müsamaha gözile baka-
caklardır.

Bu mesele (Zadig) kitabının «akşam yemeği» başlıklı
on üçüncü faslında izah edilmiştir.

Bir panayırda bir akşam yemeğinde bir Mısırlı, bir
Kaldeli, bir Çinli, bir Hintli, bir Yunanlı, bir Golli bir-
leşiyor. Zadig de bunların arasındadır.

Bunlardan her biri, kendi mensup olduğu dinin bir
tuhaf ve acayip kısmını, meselâ biri mumyalanmış ölü-
lere ibadeti; öteki balık başlı bir mabuda ibadeti daha
öteki meşe öksesine ibadeti... anlatıyor.

Derken aralarında münakaşa kızışıyor. Döğüşmek
üzereyken Zadig araya giriyor :

İlk evvel, en kızgın olan (Selt)e hakkın var, ver ba-
na şu ökseyi dedi. Yunanlının fesahetini methetti. Ha-
sılı hepsinin hiddetini yatıştırdı. Sonra onlara dedi ki
«dostlarım, kavganız mânasızdır. Çünkü hepiniz aynı fi-
kirdesiniz.

Selte : siz bu meşeye ve öksesine değil fakat bun-
ları yaratana tapıyorsunuz, değil mi? dedi :

Elbette...

E, siz Mısırlı üstat! siz öküze değil o öküzü yara-
tana tapıyorsunuz değil mi?

Evet...

Kaldeli, ziz balığa değil, balığı ve denizi yaratana
tapıyorsunuz değil mi ?

Evet...

Hintli ile Çinli de, sizler gibi birer (illet iulâ) kabul
ediyorlar.

Yunanlının ne güzel şeyler söylediğini pek iyi anla-
madım. Amma onun da sizler gibi bir (en yüksek var-
lık) kabul ettiğine emlinim.

Yunanlı, tamamen öyle, dedi.

— Öyle ise hepiniz aynı fikirdesiniz. Ortada kavga edecek hiçbir şey yok.

Voltere göre, her hangi bir din; ibadetin şekli üzerinde ısrar ederse tehlikeli bir şey olur. İnsanlar arası- na tefrika saçar. Ve onları birbirleriyle muharebeye katar.

Volter, dinlerin hepsinde müşterek bir noktanın bulunabileceğine kanidir.

O nokta şudur: Kainatı tanzim ve idare eden yüksek ve hâkim bir zekâyâ inanma. İşte böylece dinlerin hepsi aynı dereceye yanlış veya aynı derecede doğrudur.

«Yalnız benim iddiam doğrudur.» dediğinden ve bunu zorla kabul ettirmeğe uğraştığından itibaren hangi din olursa olsun, çirkindir.

(Tabii din) hududunda kalınca makuldür, Ve bu aynı zamanda, insanları birleştirir.

Volterin butelâkkisi, şüphesiz, münakaşa edilir. Bir telâkkidir; Ve bugün ne dihciler ne de rasyonalistleri tatmin edememektedir.

Amma 18 inci asırda bu telâkki, geniş ve barıştı- rıcı bir telâkki idi.

4 — Şerrin kalkması için beşerin çalışmasına İman Mevcudatı hâkimane idare eden, namütenahl kudret sahibi bir varlığa inanmas ile, Volter, klâsik ahlâkçılar gibi; herşeyin (imkânın en iyi derecesinde idare edildiği- ne: şer dediğimiz şeylerin bizim anlayamayacağımız sebepler neticesi olduğuna ve fakat bunların prensip itibarile lâzım ve iyi bulunduğuna kanidir. Esasen bu mevzu asırlardanberi işlenmiş olup birçok eserler neşredilmişti. Volter de 17 inci fasıl olan (Hermit) te bu mev-

zu üstüne, zamanına kadar olan muhakemelere, daha mânalı bir muhakemelere, daha mânalı bir muhakeme nev'i ilâve eder.

(Zadig), bir gün rastladığı bir münzevî ile, yolculuğu çıkıyor. Görüyor ki bu adam yolda : misafirperver ve âlicenap bir adam sayıyor. Hasis ve fena, bir adama para veriyor. Teyzesinin pek iyi bir surette kabul ettiği bir genci suda boğuyor. (Zadig) in itirazlarına karşı münzevî bunlara, beşerin aklı eremiyeceğini söylüyor, ve anlatıyor.

— Eğer o genç yaşıyasadı teyzesinin kâtibi olacaktı; kaatil olmazdan evvel onun bu dünyadan çekilip gitmesi daha iyidir. Bunu dedikten sonra, münzevî bir melek kıyafetine giriyor, ve :

— İnsanlar, hiçbir şey anlamaksızın hüküm verirler, diyor. Zadig :

— Bu genci suda boğmaktan ise onu terbiye edip faziletli yapmak daha iyi değil midir ? diye soruyor.

Melek cevap veriyor :

— Eğer faziletli olup yaşasaydı onu, evleneceği kadın ile kendi oğlu öldüreceklerdi.

— Demek ki böyle felâketler ve cinayetler zararı öyle mi ?

Ve bu felâketler, iyi insanların başına gelecek ha ?

— Bunların hepsi ya imtihan, ya ceza, ya mükâfat ya tedbir ve ihtiyat... Bîçare fani ! Tapmaklığın lâzım şeylere karşı mırıldanmağı kes.

— Fakat.

Zadig, böyle, fakat, derken meleğin uçup gitmiş olduğunu gördü. Anladı ki bu nevi muhakemeler boş... Diz çöktü ; o büyük kudrete taptı ve teslim oldu.

Bu masalı iyi izah edebilmek için şurasını iyice bilmek lâzımdır ki bunun muhteviyatı ötedenberi söylene

gelen şeylereir. Ve mesleğe söylendiği fenalığın hikmet ve sırrı önünde eğilmek mes'elesi an'anevi bir vâizdir. Volterin ilâvesi : Zadig'in tekrar tekrar itirazı, ve son (fakat) ıdır. Bu (fakat) ta derin bir isyan kokusu vardır.

Eğer dünya, bizimkinden çok yüksek bir zekâ tarafından idare ediliyorsa Volter dört çevremizde görülen fenalıkların ehemmiyetine karşı isyan ediyor. Ve bana bir (fatalite) olmak üzere kabul edemiyor. Ve şuna inanıyor ki : insan ıslâh edilemeyecek bir şeyi ıslah eder, fenayı faziletli yapar.

İnsanın vazifesi (faydalı fill ve hareket) sahibi olmaktır.

Yükselme, bununla olacaktır.

Hikmet ve akıl, hoşgörlük ve iyi hal ve harekettir: İşte Volter'in ülküsü.

Jan Jak Ruso

[1712 - 1778]

Ruso her şeyden ziyade bir şairdir. Nutuklar, nazari kitaplar, romanlar, onda reviliteden ziyade rüya ve hayallerini daha temiz ifadeye birer vasıtaadır. Ona (Ütopist) diyorlar; kritik etmek için.. Amma ona şair nazariyle bakmak daha doğrudur.

1 — Rusoya göre ölküç hayat :

Ruso, sistemini teşkil eden eserlerinin hepsini 1746 - 1762 se'neleri arasında, bîdrenbire bir fışkıрма şeklinde meydana getirmiştir.

Sisteminde belirgin nokta sadeliktir. Sadelik ile : sun'î, ve aşırı incelmış fena zevklerden - ki bunlar büyük şehirlerde inkişaf eder. - kurtulduğumuz gibi; yine ancak sadelik ile ki kendimize âsude ve devamlı bir saadet temin edebiliriz. Başkalarına iyilik ile muamele; meşguliyetlerin ciddisini seçme; tabiat ile temas, açık kalbli ve güvenle dostluk bu örnek sadeliğin temel unsurlarıdır. Fikir itibarile, vakıa, bunlar yeni değildir,

Ruso'nun yeniliği; bu sadelik hayatını ifadedeki canlılık, özlülük derin samimiliktir. Seleflerine üstünlüğü buradadır.

Ruso'nun aşık olduğu hayat: gürültülerden uzak, ayak değmemiş bir ormanda, doya doya sükûnetin ve (cemiyeti hatır) ın tadını tatmaktır. İnsan ancak böyle yerde, kendindeki iyiliği yine böyle bir yerde asıl yaradılıştaki öz hayatın ve fazileti hürriyeti çizebilir.

2 - Tablî Terbiye :

Hikmet; insanları bu sade ve temiz hayata hazırlamaktadır. Ruso, bir terbiye romanı olan (Emil) inde işte bunu çizmiştir. Bir müddet bir köyde ikameti, Ruso'ya Parisin (monder) hayatı aleyhine şiddetli bir hicviye yazdırmıştı.

3 — Pedagojisi :

Kelimelerden, kaidelerden, uydurma ezberlerden, basma kalıp edebiyat ve fenden ibaret olan ve cebir inzibatı ile idare edilmekte bulunan kollejer aleyhine ateş püskürür. Sathî bir müşahit Emili, belki cahil bir köylü çocuğu zannedecektir. Ruso ona hiç ehemmiyet vermez. Emil, bildiğini sağlam bilir. Çünkü onu kendi tecrübesile kendi hür teşebbüsü ile, oyun ile el işile, müşahhas şeyler üstünde tefekkür ve mülâhaza ile elde

etmiştir. Hürriyet ile saadetin; daima iyi ve heminane hayatta olabileceğini bir kere daha hatırlayalım :

Emil, çocukluğunun olgunluk çağına geldi. Bir çocuk hayatı yaşadı. Hiç bir zaman; tekâmül edeceğim diye, saadetini feda etmedi; Bilâkis bunlar birbirini yar dımladı. Bünyesi, müsait olduğu nisbette kendi yaşına mahsus akıl ve dinayeti elde ettikçe mes'ut ve hür oldu. Eğer ecel orağı bizim ümitlerimizin çiçeğini biçerse ne hayatında ne de ölümünde ağlanacak bir sebep olmaz. Biz ona şöyle bir acıya sebep olduk, diye merak edecek bir şeyimiz yoktur.»

Böyle büyütülen çocuk, yalnız egoistlikier ardında koşmaz mı ? 18 yaşına kadar Emilin sade «hür ve mes'ut» olmağı öğrenileceğine bakılırsa öyle gibi zannolunur.

Fakat Ruso, şuna kanidir ki böyle hareketinin sebebi; hassasiyetini ve isabetli hüküm kabiliyetini terbiye etmektir. Bunların terbiyesinden ise, tabii bir netice olarak, fazilet doğacaktır. Ahlâki hayat, böylece takviye ve terbiye edilen temayyüllerin tezehhür ve inkişafından ibarettir. (Adalet) ile (iyilik) ikizdir. Birbirinden ayrılmazlar, iyilik etmek öyle bir faaliyettir ki bunda kendimizi mes'ut ve bahtiyar hissederiz. Bunların hepsi hassasiyette toplanmıştır. Emil, iyiliği kendisine emreylediği için değil, bütün çocukluk hayatı iyilik istikametinde yürümüştür de ondan yapar.

Çağı gelince, şu yüksek hakikatı, aydın kavraması yeter: “fiil ve hareketlerimizin ahlâkiyeti, onlar hakkındaki hükümlerimizdedir. Eğer iyi bir şeyin hakikaten iyi olmasını istiyorsak kalbimizin derinliklerinden fiillerimizdeki gibi - iyi olması lâzımdır.

Adaletin ilk mükâfatı o iyiliği yapmakta olduğumuzu hissettirmektir. Eğer ahlâki iyilik bir insanın notura-

rasına tevafuk ediyorsa o insan ne kadar iyi ise ruh ve teşekkül itibarile de o kadar sağlam ve mükemmel olur. Kendi içimizi yoklayalım. Bizi başkalarının saadeti mi, yoksa felâketi mi müteessir ediyor?. Başkalarına bir iyilik yaptığımız zaman mı, yoksa fenalık yaptığımız zaman mı hoş bir intiba duyuyoruz?. İnsanın kalbinde ahlâkî bir şey olmamış olaydı kahramanca ve hareketler karşısında nasıl hürmet ve takdir duyardı ?...

« Tablate muti olalım. O zaman onun nasıl bir tatlılıkla hükûm sürdüğünü ve bundaki güzelliği sezeriz. Ruhların derinliklerinde fitri bir adalet ve fazilet hissi vardır. Bununla gerek kendimizin, gerek başkalarının hakkında bir hükûm veririz. Ben buna (vicdan) diyorum.

(Sauvalı bir rahibin itiraçı)

Filbahika Ruso'nun vardığı bu netice, ötedenberi varılagelmiş bir neticedir. Fakat bundaki orijinallik, vicdanı insiyak ile birleştirmiş, bunlar aynı şeydir demiş olmasındadır. İnsanı diğer hayvanlardan ayıran en mükemmel ifadesi vicdandır. Vicdanın hükümranlığı ise; ta biatımızın hür bir sūratle inkişaf ettirilmesi ile temin edilir.

3 — Mükemmel Cemiyet :

Ferde alt düşüncesinden sonra şimdi de cemiyete ait düşüncesine geelim. Ruso'nun (Kontrasosyal) , mükemmel devlet nazariyesini tarif eder. Bazı müellifler Ruso'ya itiraz ile derler ki : tarihde böyle karşılıklı rıza ile bir (içtimaî mukavele) yapılmış değildir. Bunun yapılmadığını Ruso da çok iyi bilir. Fakat o, istikbalde veya (sadece muhayyilesinde) öyle farzetmektedir.

Ruso'nun (Cumhuriyeti)i de hayalidir. Devlet nazariyesini müşahhas maddelerle tasvir edecek yerde, bir ta-

kım hukuk kiadeleri öne sürer ve cemiyetlerin buna yaklaşmasını tavsiye eder.

Pek kesafetli olan bu eserini tahlil etmiyeceğiz. Yalnız bir kubbenin kilit taşı mesabesinde olan fikrini zikredeceğiz : Vatandaşların hürriyetlerini koruma meselesi.

Rusoya göre, eğer hürriyet yok ise ne saadet olur, ne de haysiyet. Zamanındaki cemiyetleri, cebir üzerine müesses görüyoruz, insan hür doğmuştur, amma her yerde demir bağdadır.

Bu acı müşahede, Rusoya bir çok protestolar öne sürdürüyor :

Bir millet itaata mecbur kalıp ta itaat ettikçe iyi yapıyordur. Boyunduruğu sarsa bildiğinden itibaren sarsarsa daha iyi yapıyordur. Kuvvet, maddi bir kudrettir. Bundan ne surette bir ahlâklılık çıkabilir ? Bu halde şuna kani olalım ki kuvvet (hak) kı yapmaz. Ve ancak (haklı kuvvetlere) itaat olunmak mecburiyeti vardır.

Hürriyetten vazgeçmek; insanlıktan, hukuku beşerden ve hattâ vazifelerinden vazgeçmek demektir.

Rusoya göre cemiyet içinde yaşamak insanı bazı fedakârlıklarda bulunmağı mecbur etmektedir. Çünkü her cemiyet elbet bir disiplin ister. Bu ise şahsî hürriyetin tahdidi demektir. Ülküç bir sosyete; hürriyet ile disiplini barışık tutabilen ve hürriyete zarar vermeksizin cemiyet hayatından istifade ettirendir. Öyle bir cemiyet şekli bulmalıdır ki bütün (müşterek ve umumî kuvvet), her şahsı ve hepsinin mal ve mülklerini korumalı ve mudafaa etmeli. Ve her bir şahs (bütün) ile birleşmiş olduğu halde gene kendisine itaat etsin ve tek başına imiş kadar da hür olsun.

Bunda temel şart ; medeni müsavattır. Kuvvet ve dehâ itibarile insanlar musavi olmiyebilirler amma hukuk ve mukavelede müsavi olmalıdırlar.

Bu prensiplerin tam tatbik edilmesi için «bir mabutlar milleti» yani esasen mükemmel fertler lâzımdır. Bir millet buna ne kadar ziyade intibaka uğraşırsa o kadar mükemmelleşir.

4 — Netice :

Rusunun doktrininin belirgin vasıfları şunlardır: Kendiliğinden ve ani olan hassasiyete itimat etme, hürriyet vasıtasile saadete nail olma. Rusoya göre ahlâk hayatının büyük kanunlarını, akıldan ziyade, kalbin hamlesile, his kuvvetile sezebiliriz. Ruso, ızsana, düşün, âlmane hareket et, ilâh... denilecek yerde; en temiz heyecanlarını dinle, der. Vicdanın sadasını heyecanda duyar. Bu heyecanlar insanın en temiz kuvvetidir. Ve bunların kıymeti (tabiaten anı) oluşlarındadır. Bundan şu netice çıkar ki insan, eğer hür değilse insan değildir. İnsan ancak hürriyet içindedir ki hem sevinç hem fazilet bulur; bütün manevî zenginliklerini tadar ve duyar ve başkalarına doğru da taşar. Aynı hareket ve kuvvet ile hem kendini, hem de başkalarını sever.

Erzurumlu İbrahim Hakkı

[H. 1115 — 1186]

Yalnız tasavvufta değil, zamanının bütün ilimlerinde derin vukuf sahibi olan Erzurumlu İbrahim Hakkı - adları Mehmet Tahir merhumun « Osmanlı müellifleri »nde yazıldığı veçhile - çoğu türkçe, bir kısmı arapça ve acemce, 39 eser sahibidir. Bunlardan (Marifetname) si ile (Divan) ı matbudur. (Marifetname) bir nevi ansiklopedidir.

İbrahim Hakkı, (Hasankale) de [Hakka rıza, Hadi-
mi aşk, Nuru mahz] terkiplerinden ebced hesabı ile çıkan
1115 te dünyaya gelmiştir. Babasının adı Osmandır.
Babası, Hasankaleden Erzuruma gidip yerleşmiştir.

İbrahim Hakkı, tahsilini Erzurumda yapmıştır. Acem-
ceyi, Erzurum müftüsü (Hazık Mehmet) ten öğrenmiştir.
Tahsilini ikmalden sonra seyahate çıkarak (Siirt) köyle-
rinden (Tellü) ye uğradı. Orada büyük tasavvufçulardan
(İsmail) in kızile evlendi. Ve bu köyde yerleşerek eser-
lerini yazdı. H. 1186 da yetmiş bir yaşında öldü.

* * *

Biz burada, İbrahim Hakkının yalnız (insan) hakkın-
daki fikirlerini alacağız.

(Marifetname) müellifine göre insan; kitabı ci-
handan bir mecmua olup kâinatın mümessilidir. Menşe
itibarile insanın zencir halkaları şöyledir: « Ana rahmin-
den önce damarlarda kan, andan mukaddem gıdayı peder
ve mader olmuştu. Andan mukaddem hayvanı olmuştu.
Andan mukaddem nebatî olmuştu. Andan mukaddem
(eczayı anasır mümtezici hâk) idi. Ve toprak hâkten
mukaddem cismi mutlak idi. Ve andan mukaddem, tabiatı
külliye idi ve andan mukaddem cevheri mücerret idi. »

Böylece insan varlık zencirinin bütün halkalarını geç-
miş bulunuyor.

İnsanın bedeni, İbrahim Hakkıya göre, âlemi asgar
ve ruhu âlemi ekberdir. Beden ve ruhile insan, (nüshai-
cümlei âlem) dir. Hem madde, hem ruh âlemi, insanda
tamamile mevcuttur:

Mevsimleri, insan ömrünün devreleri temsil eder:
Bahar, çocukluğu. Yaz, gençliği. Sonbahar, olgunluk ça-
ğını. Kış, ihtiyarlığı.

Bütün hayvanları, insanın akli temsil eder.

Gadap, köpeği. Tasallut, aslanı. Kibir, kaplanı. Haset, kurdu. Hile, tilkiyi. Gaflet, tavşanı. Tamâ, karıncayı. Hasislik, fareyi. Kin, deveyi. Adavet, yılanı. Oburluk, sığırı. Şehvet, merkebi. .

Diğer taraftan akli ameli, mimarlığı. Kuvvei mümeyyize, tıbbı; gönül de âlemi melekutü temsil eder. Cema-datın misali ise insanın azalarıdır.

Bütün varlık, insanda nihayet bulmuştur.

Varlığın üstü, odur :

Bu cihan varlığı boş buldu nihayet sende

Varlığın aşka değiş eyle ferağat sen de

İnsanın (nüşai âlem) olduğu şu kıt'ada şairane bir eda ile icmal edilmiştir:

Ey nüşa-i tamme-i ilâhi ki tûyi

Vey ayine-i cemali-i şahi ki tûyi

Birun zîtü nîst her çi der âlem hest

Ez hud betaleb her ançi hahi ki tûyi

İnsan, her türlü iyiliklerden ve kötülüklerden mürekkep bir macundur. Meleklik ile hayvanlığın halıtasıdır. Eğer hayvanlığa meylederse hayvanlıktan daha aşağı düşer. Melekliğe meylederse melekten daha yüce olur. Bu maaldeki nazmı şudur :

Ademî zade Turfe macunest

Kân ferîşteş şirîşte ez hayvan

Ger bedin meyl mi küned kem zin

Ver beden meyl küned bih ez an.

İbrahim Hakkıya göre hayvanlar, sırf şehvetten. Melekler sırf akıldan yaratılmıştır. İnsan ise akil ve şehvetten halkedilmiştir. Aklını, şehvetine galebe ettirebilirse meleklerden daha yüksektir. Aksine ise behayimden daha

aşağı düşer. Zira “Meleklerden her birinin makamı mnlümdür ki ebeden anda kalır. Ve insan ise tekmili nefis ile makamı malûmundan âlâlara terrakki edebilir. Şehveti aklına galip gelen insan ise, eğerçi ol surette adamdır. Lâkin sirette behayimden kemdir. Zira ki hizmeti behayim, taata bedeldir. Ve haktan gaflet eden anlardan adaldır. (daha çok dalalettedir)

İbrahim Hakkıya göre insanlar üç sınıftır :

1 — Avamın üç putuna (yemeğe, uykuya, cinsî münasebete) tapanlar. Bunlar hayvan sıfatlıdırlar. Asıl makamlarına yükselemezler. Âleme gelmekten maksadın ne olduğunu anlamamışlardır.

2 — Havasın dört putuna (nefse, çoluk çocuğa, mala, mansaba) mail olanlar. Bunlar âleme gelmekten maksadın (kesb-i kemal) olduğunu bilmekle beraber dört puta da meyyaldırlar. Bunlar da bu âleme gelmekten maksat, hasıl olmuş değildir. Asıl makamlarına avdet ederler ama daha yüksek makama vasıl olamazlar.

3 — Yedi putu kıranlar. Bunlar bu âleme gelmekten maksadın (Kesb-i kemal) olduğunu bilirler. Asıl makamlarından daha yüksek makama vasıl olurlar.

Âlemin illet-i gayiesi, nevi beşerdir. İnsan hayatının gayesi de: Bütün fenalıklardan sıyrılarak yüksek ahlâka ve ebedî hayata ulaşmaktır. Ebedî hayat: « hayvan ve melek mertebelerin katedip insanî kâmil mertebesine vasıl olmaktır. »

İbrahim Hakkı, İsanın: « Bir kimse iki kere doğmadıkça melekuti semavata giremez,, sözünü ele alarak ikinci doğumun; «Sıfatı zememei hayvaniyeden ve kederatı muzlimei nefsaniyeden sıyrılıp melek-haslet olmak,, olduğunu söyler.

Bunun birinci şartı, gönle akan beş nehrin getirdiği

mûteaffin çamurları temizliyerek ondan sonra pek uyanık olmaktadır. "Havas-ı hamse-i zahireden dembeden gelip kalbe mümteli olan envai nükuş ve fûnun ve esnafı efkâr ve zununu günagûnun kimi salih kimi fasit kimi müfsit olduğu için deruni dilde evsafı zemîme cemolup temekkûn edip kalmıştır., Evvelâ burayı temizleyip sonra kalbin dibinden temiz menbalar fışkırtmalıdır.

İbrahim Hakkıya göre, hayatın gayesi böylece, ah-lâkan namûtaenhiye doğru yükselmektir.

Bu mümkün mü?

İbrahim Hakkı, Mevlânâ'nın şu beyti ile cevap verir :

Ger tû senk ü sahre vû mermer şevi
Ger besahib dil resi gevher şevi

"Sen, taş kaya ve mermer olsan da bir terbiyecinin eline düşersen cevher olursun.,,

Böylece İbrahim Hakkı, terbiyenin kudretine inanır.

Kâinatın illeti gaiyesi, nevi beşer olduğu gibi, nevi beşerin illeti gaiyesi de: cemadlıktan, nebatlıktan, hayvanlıktan daha yükseklere şahlanarak "bu âleme gelmekten maksadın kesb-i kemal olduğunu bilen,, mükemmel insanlardır.

* * *

İbrahim Hakkı, şu beyti ile her zerreyi bir (Turlisina) halinde görür :

Âlemi mîsal Turdur her zerresi pûr nurdur
Aşkınla can mesrurdur beyhuş olup ister likâ

İçî ferahtır da :

Vüs'atı meşreple daima cennetteyim
- Hatırım hoştur ne olsa hoş gelir nimetteyim.

* * *

Divanını, 1168 de bitirmiştir.

Divanından iki parça alıyorum :

Hoş o demler kim sürerdi canımız canan ile
Ol vatandan düşmüşüz bu gurbete nişyan ile
Hayf kim dostu unutmuş kalmışız düşman ile
Gelmişiz dünya değirmeninde nöbet bekleriz
Dane ten'un olunca murğ canı eğleriz

Âlemi aşkı unutmuş gafilâne söyleriz.
Ol görünse imdi biz kevnü mekânı neyleriz
Vehki ol manayı koymuş surete meyleyleriz
Gelmişiz dünya değirmeninde nöbet bekleriz
Dane ten un olunca murğ canı eğleriz.

* * *

Katreyiz âlemde lâkin dilde derya olmuşuz
Cevheriz dehrin bisatı üzre yekta olmuşuz
Seyrimiz sahray-ı dildir gayri yerden farîğiz
Kendi sahramızda seyyahız ki sahra olmuşuz
Berkimizle yakmışız biz hudnemalîk perdesin
Gayriden pünhanız ama dilde peyda olmuşuz
Biz bu bahri aşkı bika'ın müsel sel mevcîyüz
Gerçi zenciriz veli biz metnî derya olmuşuz
Kimseyi incitmek incinmek değildir şanımız
Yargarı cümleyiz şefkatla gûya olmuşuz
İnciten nâdana hem dostuz dualar eyleriz
Kim kamudan bizbize mahvî temaşa olmuşuz
Âşıkız misli Zeliha dilberiz Yusuf gibi
Biz bizi sevmekte (Hakkı) ferdü tenha olmuşuz.

Kant

[1724 — 1804]

Emanoel Kant, (Konigsberg) de uzun profesörlük ve mütefekkirlik mesleğini bitirirken, hayatının akşamına doğru, «Daimî sulh üzerine taslak» (1795) ile «Hukuk Doktrinin metafizik prensipleri» ni (1797) neşretti. Bu iki eserinden, bütün 18 inci asır boyunca tesir eden, bazı prensipleri alalım. Beşerin yükselmesine imanı olan filozofların fikirlerinin varisi akıl nurundan feyz ve kudret alıcı ve Fransız ihtilâlinin dikkatli ve sempatik müşahidi olan Kant, yer yüzünde adalet ve sulhun hükümlerinin olması imkânına inanır. Ve bunun şartlarını çizer.

1 — Sulhcunun vazifesi :

Bir muahedeye dayanan ve iki harp arasında bir fasıla demek olan mütarekeden ayrı, daimî bir sulh, hayalden ibaret mi ?

— Bunun hayal isdat edilemez. İspat edilemeyince aksini düşünmek hakkımızdır. Kant bu reydedir.

Filhakika Kant'a göre herhangi bir şeyi ispat veya red edilemiyorsa bu takdirde bir ispat ve red arasında bizim için ablâkî bir hal ve hareket ve vazife olabilecek suretle bir karar vermek lâzımdır.

*Bu halde vicdan, şunu emreder. Hali tabiide ne sen ile ben arasında, ne de teşekkül etmiş devletler arasında kavga olmamak lâzımdır. Binaenaleyh, bu iş bağarılabilir gibi hareket etmeli ve bu maksatla buna götürülecek en uygun (Teşkilât) lar kurulmalı ve muharebeiere nihayet vermelidir.

Basit bir hadiseden bir muhakemeye varabiliriz. «Tabiat bütün insanları, muayyee şu arz çerçevesi içine sokmuştur. Meskenleri arzdır.» Her biri arzdan bir parçaya mutasarrıftır. Fakat menşede hepsinin hakkı vardı. Yani arzın hepsi, insanların hepsinindir. Bu vaziyet, insanların birbirlerinden münasebette ve mübadelede bulunmasını müstelzimdir. Böyle bir «münasebet» kuvvetin tesadüflerine bırakamaz. Bu münasebeti; bütün insanlar için muteber adalet prensiplerine, (Umumî hukuk) a tâbi kılmak icap eder. Kant'ın (Kozmopolitik) adını verdiği bu (Hukuk), herkes tarafından tanındığından itibaren «Daimî sulh» bir realite olacaktır.

Böyle bir şey tanzim edilmedikçe fertler ve devletler, kendi aralarındaki münasebetlerde: (hakkın en kuvvetliye ait olduğu) esasını kabul etmişler demektir ki bu hernekadar aralarında bilfiil muharebe ilân edilmiş ise de, bir harp halinden başka birşey değildir. Bu adaletsizliklerin en büyüğüdür. Bunu nasıl durdurmalıdır.

2 — Ebedî ve daimî sulh muahedesi :

Kant, buna, devletler arasında bir sulh yaptırmakla hallediyor. Bu muahede de arazi şartları ve galip ve mağlubu hatırlatacak hiç bir şey yok. Mühim maddelerini alalım.

1 — «Hiç bir sulh muahedesi, eğer muharebeye yeni başlama hakkında gizli bir maddeyi muhtevî ise, o muahede sayılamaz.»

Bu ilk şartın gayesi: Hakikî sulh ile (zahiren bir sulh gibi görünüp te adi bir mütarekeden ibaret olan) yalancı sulhu birbirinden ayırt etmektir. Bütün intikam sebeplerini kökleyip atmak lâzımdır. Bu, eski politikanın: «bir devletin şerefi, kendi kuvvetini artırmasındadır.» telâkkisine nihayet vermekle olur.

2 — “Küçük büyük hiç bir müstakil devlet, başka bir devlet tarafından veraset, mübadele, hediye veya satın alma suretiyle ele geçirilemez.”

Kant, burada bir devletin (bir şey) değil, (manevî şahsiyet) olduğunda ısrar eder. Binaenaleyh herhangi bir devleti maddi bir mal gibi telâkki etmek ahlâksızlıktır.

3 — Zaman ile daimî ordu lâğvedilmelidir.

18 nci asrın sonlarından itibaren Kant, (Silâhsızlanma) esasını öne sürüyor. «Ordular sulhu koruyacak yer de onu tehlikeye koyuyor. Milletler arasında dişe kadar silâhlanma müsabakası husule getiriyor. Ve bunun bir hududu da “yok” diyor.

Bunlar güzel fikirler amma ne çere ki içinde yaşadığımız dünya, filozofların hûlya âlemi değil realite âlemidir. Bugünkü insanlar henüz bu rüyayı, realite yapmak endişesinden çok uzak.

4 — “Hiç bir devlet, diğer devletin konstinasyonu-na ve hükûmetine müdahale edilemez.”

Kendinin daha medenî olduğunu iddia ile başka memlekete medeniyet götürmekle insaniyete hizmet ettiğini söyleyen müstevlilerin, müstemlekeçilerin bu iddialarını, asla ıspat edilir bir şey değildir.

5 — “Harp halinde iken hiç bir devlet: sulhun izdesini ve karşılıklı emniyeti gayri mümkün kılacak hareketlerde bulunmalıdır; zehirli şeyler kullanma ve saire gibi.”

Bu madde, evvelki dört madde ile aynı plân üstüne konulamaz. Evvelkiler (Daimî sulh) un umumî şartlarıdır. Bu son madde ise; herhangi bir sebeple harp patlayıverirse bunun barışmağı güçleştirecek şekilde olmasını istihdaf eder. Düdyada (Daimî sulhun) tesis işine bununla başlamalıdır.

3 — Sulhun şartları ve garantileri :

Kant, ebedî sulh ideali için nazari programını çizdikten sonra bunun ne gibi şartlara tahakkuk edebileceğini arıyor ve büyük prensip öne sürüyor.

A) Her devletin şekli (Cumhuriyet) olmalıdır. Kant devletin aynı zamanda (Demokratik) olmasını da istiyor. Ona göre (Cumhuriyet) ile (Demokrasi) birbirinin aynı değil, farklıdır. Teferrüata giremiyim. Yalnız Kant her ne şekilde olursa olsun (Otokrasi) yi yani tek bir adamın harp ve sulha karar vermesini istemez. Harbin getireceği felâketlere dayanmağa vatandaşların karar vermesini ister. Kant'a göre millet bu kararı verince harbin felâketlerini az hisseder, kendim karar verdim, der. Ve milletler de harbi kolay göze alamaz. Haibuki (Otokrat) bir rejimde kral, en adi sebeplerle harbe karar verebilir. Ve diplomasi buna her zaman sebepler bulabilir.

B) Ummmî hukuk, müstakil devletler federasyonuna dayanmalıdır.

Bu 18 inci asırda (Birleşmiş Milletler) fikrinin kendisidir. Kant, gür sesiyle bağırdı ki :

“Devletlerin üstünde bir (Otorite) tanımak ve bu (Otorite) nin adaletten ayrılan devletleri adaletle sokması lâzımdır.,,

İki iptidai insan, aralarındaki ihtilâfı halde bir nizam tâbi olacak yerde, mütemadiyen kavga etseler bunlara vahşi nazariyle bakılıyor. Bu iş milletler içinde böyle değil mi ? Halbuki bir devlet, kendi fevkinde öyle bir otorite kabul etmeğe yanaşmıyor. Amerika kırmızı vahşileriyle Avrupa vahşileri arasındaki fark, birinciler düşmanlarını bazen yerler. İkinciler ise düşmanlarını tebalaları arasına sokarlar ve bunları daha geniş istilâlarda âlet gibi kullanırlar.,,

Kant'a, göre, devletler ne zaman kendi üstlerinde (hâkim ve yüksek bir adalet) mûessesesi kurabilirlerse ancak o zaman medenîyiz diyebilirler.

Umumî hatlarını çizdiğimiz bu sistem, hangi vasıtalarla tatbik edilecek ? İptidâîlik devrinden yüksek hukuk ve adalet devrine geçit nasıl kurulacak ? Kant'ın bu noktaya dair olan fikirleri, mübhem ve kısadır. Bununla beraber şu fikrini zikrederim.

Ebedî sulhun mümkün olduğuna inanan mütefekkirler, fikirlerini herkese açabilmeli. Ve tezlerini, devletler arasında muharebeyi normal görmeğe alışmış, diplomatların tezleriyle çarpıştırabilmelidir. Bu da ancak devlet adamlarına açık olması umuma müsaade edilmemesi lâzım gelen sahaya herkesi müsaade etmek gibidir ki tehlikeli bir şeydir. Hem de mutlak bir söz ve hüküm hürriyeti ister.

Demek ki bütün bunları yaparsa, (zaman) ve (tekâmül yapacak. Bugünkü dünyada her devlet, komşum yapsın diyor.

4 — Netice :

Kant'ın eseri bir roman değildir. Uzun uzun düşünülmüş, milletler arasınaa sulhu idameye kâfi derece yarıyacak, birtakım prensiplerdir. Bunlara (Monteskiyö) ile (Ruso)dan almış ilhamları da vardır. Realize edilmesi mümkün bir program çizmiştir. İsterseniz ütopi deyiniz fakat realist bir ütopl... Nitekim bugünkü (Milletler Cemiyeti) Kant'ın programının aynı idi. Ondan mülhemdi.

Kant'ın bu eserinde çok canlı, fikirler olmakla beraber; sulh için bundan başka yol yok demek te doğru değildir. Kant 18 inci asrının adamı gibi düşünüyor, ve bilhassa - hadiseleri göz önünde tutarak - fertlere, hu-

kuka ve vazih fikirli zekâlara hitab ediyordu. Bugün ise hadiseler değişti. harbin bünyesi, sebepleri ve neticeleri başka mânalar aldı. Bugün içtimaf hayatta (Kütle)nin his siyatı ve ihtirasları çok nazarı itibara alınmaktadır. Bu itibarla Kant'ın eserinin bugüne göre ikmalî lâzımdır, denilebilir.

Göte

[1749 — 1832]

Her büyük devrin, her büyük adamın kendine mahsus bir hayat telâkkisi vardır. Bugörmüşe göredir ki: insanlar, kendilerine bir hayat yolu çizerler. Büyük şair Göte kendi hayat görüşünü (Faust) unda üç fasılda anlatır.

1 — Hayat

Faust, bu dar hayattan ve zaman zaman her sahasını dolaştığı beşerin ilimlerinden bıkmış usanmıştır. Hayatı mânasız buluyor. İlimleri de - Kâinatın esrarına vâkıf kılamadığından - kuru ve yanlışlarla dolu görüyor.

“Felsefe, hukuk, tıp, teoloji... Bunların hepsini hararat ve sebat ile tedkik ettim. En sonunda; bunlara ilk beşladığım gündeki gibiyim. Fakat dışa bakınca tantanalı isimler aldım: Doktor, allâme ve saire..

Ben bugün şunu biliyorum ki : biz insanlar bir şeyin künhüne vakıf olamayız; işte benim beynimi yakan şey....”

Şimdi o fevkalbeşer bir ruha sahib olup arzın çok üstüne yükselmek ve kâinatın esrarına vakıf olmak istiyor. Buna o kadar haristir ki bazen bir gurur içinde kendini kaybediyor. Fakat derhal, o yüksek hayal bulutlarından her günkü hayatın küçüklüğü içine, arza düşüyor.

Onu kanatlandıran hayal, ümitle dolu bir halde ebediyete uzanmak istemişti. Şimdi ise, bütün saadet hulyaları, zaman denilen uçurum içinde boğulup gittiğinden itibaren küçük bir sahaya razı kalbimizin derinliğinde bir endişe, itminansızlık yatmaktadır. Ve yeni yeni ıstıraplar uyandıran budur. Bizim olmayacak şeyler için ağlıyoruz. Ve kaybetmediğimiz, elimizde olan şeyler için de dalma ağlıyoruz. Tozlar içinde sakın bir böcek ki gıdasını aramak için dolaşırken, oralarda gezen bir adamın ayakları altında çiğnenmiş ve ölmüş

Bütün bu meseleleri arayıp taramaktan yorulmuş ve hepsinden eli boş dönmüş olan Faust, şimdi yalnız (zarurî) olan şeyler ve prensipsiz, aklına her geleni yapmağa mall . . Susuzluğunu, kendini her avantüre salıvermekle teskin edecek. Evvelden (iş ve hareket) diyordu. Şimdi (akla gelen avantür) diyor. Çorak teemüllerden ziyade (Bizli iten hamleler) daha kıymetlidir diyor.

İstiraplı hazlara, kinli aşklara, ümitsizlik içinde puyan sükûtlere kendimi salıverdim. Fen zevkini tadıp aşmış olan yüreğim, bundan sonra, hiç bir ıstıraba kapalı değildir. Bütün beşeriyeti âlakadar eden her şeyi kendi varlığımın en derin noktasında temerküz ettirmek istiyorum. Ruhumla, en yüksek, en gizli olan şeye ulaşmak istiyorum. Ruhun kavradığı iyi ve kötü her şeyi yüreğime tıkmak, ruh gibi kabarmak ve nihayet ruh gibi parça parça kırılmak isterim..

Bunlarla Faust'un istediği şudur :

Prensipsiz, kanunsuz, kayıt ve tahditsiz bir hayat...
Kör arzu ve kuvvetlerin hâkim olduğu bir hayat . . .

2 — Faust'un Hayat Tecrübeleri :

Göte, orta zamanın efsanesinden istifade ile, Faust ve şeytan (Mefistofeles) arasında bir sözbağı (Kontrato) yaptırır. Bu bağ sayesinde Faust türlü türlü sihir kuvvetlerine maliktir ki bu sayede her türlü heyecanlarını tadabilecek, avântürlere baş vurabilir. İçkiden, aşktan sihirbazların binbir marifetlerinden, facialardan, imparatorlar saraylarında müşavirlikten, kahramanların, fatihlerin yeratıldığı hayali âlemlerin içine dalıp çıkmadan ve saireden hep usanmıştır. Göte, bu âlemlerin her birine dair fikirleri öne sürmüştür. Büyük şair bunların hepsinin hulâsasını (Ormanlar Mağaralar) adlı monologunda şöyle tesbit etmiştir.

“Yüce Tanrı sana yalvarınca bana herşeyi verdin... Malikâne olmak üzere bana muhteşem tabiatı, ve tabiat ten istifade için de bana kuvvet verdin. Gözlerim önüne canlı varlıkların uzun silsilesini yaydın. Asude ormanlardaki, havadaki, sulardaki kardeşlerimi bana öğrettin. Benim nazarımda parlak ay, yavaşça göklere doğru yükseliyor. Ratip fundalıklarda kayalar boyunca, geçmiş zamanların gümüş gölgelerini dolaşiyor, görüyorum. Bunlar tefekkürün kuraklığını biraz serinleştiriyor.

Ah, insan asla mükemmel bir şeye malik olamayacak... Yüce Tanrı; bana bu nefis şeylerle beraber, artık bundan sonra kendisinden vazgeçemeyeceğim bir arkadaş, yani (Akıl) da verdin ki, soğuk ve sert olan bu arkadaş, senin ihsan ettiğin o şeylerin hepsini benim kendi nazarımda bile hiçe indiriyor. O, benim göğsümde öyle bir vahşi ateş tutuşturdu ki beni her güzellik hayaline çekiyor...

Böylece arzudan, haz ve eğlenceden geçiyorum. Ve haz içinde iken ondan bıkip başka arzu özlüyoaum...

Faust'nn avantürden avantüre koşması onda iki ruhi halet yaratıyor. Her bir hareket ve avantürde onun kudretinin arttlığına hükmolunabilecek gibidir. O zaman zekâsı, hayatın sırlarına daha iyi nüfuz ediyor, kudretli artıyor ve bir an geliyor ki vecd ile en yüksek saade- te ulaşıyor. Fakat bu an yüksek vecd ve istiğrak anla- larında iken bile içine bir zehirdir akıyor. Kendini zen- ginleştiren ve kudretlerinden tecrübe ve avantür, aynı zamanda onu çürütüp bozuyor, kızdırıyor.

Margit'i sevip dururken onu bedbahtlıklar içine atı- yor, deli ediyor, nihayet öldürüyor. Elindeki hükümdar- lık kudretinin bir seraptan, ibaret olduğunu anlıyor. En mükemmel güzellik takibinde iken ona ulaşır ulaşmaz görüyor ki ondan eser kalmamış, böylece her zafer, aynı zamanda bir muvaffakiyetsizliktir de. Her zafer kendini mahvediyor. Ve kalan eser; teessür ve neda- metten ibaret oluyor. Bununla beraber zaptolunamaz bir irade ile Faust, yeniden öne atılıyor:

Beşerin hayatı binbir renkli in'ikâslardır. Biz yalnız meş'aleyi yıkmak istiyoruz. Ve dört çevremiz ateş de- nizinden ibarettir.

Faust, hayatı böyle aynı dakika içine muhabbet ve kın, haz ve elem, ümit ve yels sıkıştırarak geçiyor.

3 — Faust'un Hakimliği :

Faust'u ömrünün sonlarına doğru, yüz yaşında, şı- mal denizi kıyılarında uzanan bir krallığın sahibi bulu- yoruz. Şimdi o, derin bir eddişe içindedir. Hatıralarını gözleri önünden geçiriyor. Ve şöyle düşünüyor. :

«Ömrümü bana kâfi gelecek şeylerle iktifa ederek

rek ve iktidarım haricinde olanlarını terkederek yaşayacak yerde, dünyanın bir ucundan öte ucuna koşarak ve hazzı en son damlasına kadar tadarak geçirdim. Hazın her defasında (daha, daha...) dedim. Hayatım bir fırtına ve gürültü içinde geçti..»

“Şimdi hesap ve hikmet ile hareket ediyorum. Ne akılsızdır o kimse ki kendini bulutların üstüne, benzerlerinin üstüne çıkmış hayal eder... İnsan, bu arza dört elile sarılmalı, Çünkü kıymetli bir adam elinde arz, dil-siz bir şey değildir..»

Böylece Faust, hikmetin esas noktasına dönüyor :

Aldatıcı hayallerle beyhude harap olmamak, benzerleri arasında arz üzerinde kalmak ; şeniyetleri iyi sezmek :

Faust’u bu noktadan idealizmin zıt noktasında görür gibiyiz. Fakat şunu unutmıyalım ki o, bu vaziyete kuvvet ve arzularının uzun süren bir disiplinden sonra varmıştır. İlk evvel bir çok tecrübelerle olgun ve dolgun bir hale geldi. Eski enerji selinden, şimdi, bulunduğü sükûnet halinde, yalnız yorulmaz bir iş iradesi kalmıştır. Nihayet kör olan Faust, uzun ömrünün son dakikasında maiyetindeki adamlarını toplayıp şöyle der :

“Ben hikmetin en soy özü olarak şuna inanıyorum, yaşamağa değer hayat şudur : İnsanlara hizmet etmek ve onları hürriyete kavuşturmak, insan odur ki her gününü, tehlikeleri hiç düşünmeksizin, kendini bu işe verir. Gençliğin hararetini, sonra olgunluğunun ve ihtiyarlığının hakimliğini hep bu işe verir. Ben böyle bir faaliyeti hür bir vatan üstünde, hür bir millet bir arasında yaşamak suretile görerek bahtlyar olabilecek miyim? İşte o zaman arzdaki günlerimin izlerini artık asırlar silemez. Böyle bir saadeti şimdiden hissetmekle ben ömrümün en güzel dakikalarını yaşıyorum..»

“Bu kuvveti, beden ve ruhumuzu bütün kudretleriyle kuvvetlendirelim. İçinde yaşadığımız âleme intibak ettirerek herkesin istifade edeceği faydalı işe hasretmeği bilelim.,,

İşte Faust’un verdiği yüce ders.

5 — Netice :

Göte’nin verdiği netice şudur : Arz üzerinde arza dört elle sarılarak; ne pek maziye bağlanarak, ne de fevkelâde bir istikbal umarak hali hazırı mükemmel yapmağa çalışmalıdır. Amel, mahdud, muayyen fiil ve hareketlerin muvaffakiyetli tesirine inanır. Bütün kuvvetlerin birleştirilmesi lüzumunda şiddetle ısrar eder. Göte’ye göre :

Ancak beşeriyetin hâyeti mecmuası, hakikî tek insandır. Beşer sâynının her zaman muvaffakiyet ile başlanmadığını ve hayale düşmesinin ihtimali de bulunduğunu biliyor. Fakat şuna en derin inanıyor ki hiç arsız, yenilenen ve kahramanca takip edilen cehit - muvaffakiyetsizlikler ve güçlükler arasında - bizi en nihayet saadet ve selâmete ulaştıracaktır. Göte’ye göre dünya: aslından bir kaos değildir; Kâinat (boş bir şey), çocuk bir (tekrar başlayış) değildir. Her zaman, (varlık), (yokluk) dan üstündür.

Robert Ovn

[1771 — 1858]

İngiliz endüstri adamlarından olan ve 1858 de ölen O vn, yeryüzünde, çabucak, bir ülgüç bir sosyete kurmn-ğı tasarladı ve oldukça dikkate şayan neticeler elde etti. Sistemini, (Ahlâkî yeni dünya) eserinde anlatmıştır. (Ütopik) lerin beşidir.

1 — Şahsı menfaat mssesi.

Ovn da -Ruso, Furye vesaire gibi- cemiyetteki fenalıkların sebebini: Merkantilizmde yani şahsı menfaat ardında koşmada görür. Vakıa bütün sosyalist sistemlerin azimet noktası budur. Yalnız Ovn merkantilizmin bilhasa bozucu ve inhilâl ettirici kuvveti, ve paraya tapmanın tevliif ettiği ahlâksızlıklar üzerinde durur.

Toptan ve parekende ticarete, tecrübem vardır. Tüccarlık, ihracatçılık, nazarı ve amelî çiftçilik yaptım. Terbiye meselesinde keşiflerim ve insan seclyesini anlamada mühim tecrübelerim var. Prenslerin devlet adamlarının, filozofların, ekonomistlerin, mülkî ve askerî adamların, tüccarların, bankacıların, hepsinin fikirlerinin ne olduğunu bilirim. Bunların hepsi şunun ardından koşuyor. Kendi işini, mümkün olduğu kadar pahalıya satmak başkasının işini, mahsulünü, mümkün olduğu kadar ucuz almak.

İşte bu sistem neticesidir ki, hepsi alçalıyor. yalancı oluyor. sun'î oluyor. Böyle olan cemiyette, yeni yetişen çocuklar, hemen hemen mihanikî olarak (ezenler) ve (ezilenler) diye ikl kısım oluyor. Ezilenlerin en basit

tabîî haklarından tutun da inkişaf ve tekâmül, hürriyet ve saadet haklarına kadar hepsi ayakları altında kalıyor.

Bu suretle: (Şahsî menfaat ardından koşma), (şahsî ahlâkın inhilâli), ve nihayet (içtimai şirazenin bozuması) birbirini hemen mukadder bir surette takip eden bir zincirin üç halkasıdır. »

2 — Muhif ve terbiyenin determinizmi.

(Ovn) a göre ilâç, sosyalizmdir. Amma bünyası terbiye ve ahlâk ile örülmüş bir sosyalizm. Sistemenin temeli şudur: Ferdin fiil ve hareketleri, aldığı tesirlerin neticesidir. Şahsî mesuliyet meselesi ise bir hayalden ibarettir. Binaenaleyh; ancak muhitinde büyük bir değişiklik yaparak tesir icra edebiliriz: Cemiyet, terbiye metodu vasıtasile, nasıl adam isterse öyle teşkil edebilir.

„Mesuliyet prensibi, kendinden beklenilenin aksini verdi. Bu delicesine fikirlerden ve insanların buna, sanki kendi seciyelerini teşkil ediyormuş gibi bakmalarından-
dır ki; cehalet, sefalet, hasislik, bütün fena ihtiraslar, cinayetler ve nihayet muharebe doğdu. Bunu kaldırırsanız hepsi düzelir, hepsi sıhhatte, ilme, tekâmüle, saadete doğru istikamet alır. Sosyeteye hiç bir tesir icra edemiyen şahsî mesuliyeti kaldırıp bunu cemiyete yükletiniz. Görürsünüz ki o zaman cemiyet, fert üzerinde her şey yapabilir. Ancak bu suretledir ki âdem oğlu, en yüksek mukadderetine ulaşabilecektir.”

Bunun husule gelebilmesi için; ülki bir içtimai muhit yaratacak kudretli bir iradenin müdahalesi lâzımdır. Hiç bir hayalci, hiç bir ütöhist; cemiyeti selâmete çıkaracak kanunları zoria kabul ettirmekle muzaffer, muvakkat bir diktetörden vazgeçemez. Sen Simon' bir zaman kendi projelerin Napolyon tarafından taibik edileceğini

zannetmişti, Furyer projesini tatbik içl lâzım olan milyonları verecek bir zengin bekledi. Zengin bir fabrikacı olan Ovn' projelerinden birini tatbike kendi koyuldu. Fakat (sultavî - otoriter) olan bu müdahale muvakkattır. Bir kere muhit, mükemmelleştirilince; sonra artık ikan yoluna girerek (otorite) faydasız bir hal olacak.

Ovn öyle zannediyor ki müstakbel sitede, faydasız hale gelmiş bir müeyyide, kaybolup gidecektir.

3 — Ovnun terbiye sistemi :

Terbiye hangi temele dayanmalıdır. Şahsı ve ferdi bir ahlâkî müstelzim olan adalet olmaz. Ovn'a göre muhabbet ve merhamet olmalıdır. «Merhamet kâinatı idare eden kanun olmalıdır. Bütün faziletlerin temeli: merhamettir. Bu, tamamen insanî mânada olup mistiklik ile hiç alâkası yoktur. Ovn, pek müphem bir surette (deist) tir. Kâinatı idare eden bir (illet-i ulâ) kabul eder, fakat bunun (anlaşılamaz) olduğunu söyler. Ovn'un sitenin plânının tatbikinde önden istimdada lüzum yoktur, der.

“Site de dünyaya gelen her fert, doğduğundan itibaren: iyi itiyatlar ve iyi seciye temin edecek bedeni zihnî, ahlâkî, ve ilmî terbiye alacak. Reel bilgisi zengin olacak. Bununla beraber çocuğun şahsiyetine hürmet edilecek; iki çocuğu birbirinin aynı yapmağa uğraşılmıyacak.

Hepsi aynı tedrisatı, aynı prensipleri alacak. Ve yaşlarına, kuvvetlerine ve istidatlarına göre işgal edilecekler.

Sitenin ihtiyaçlarını temin edecek işler, fertlerin temayül ve zevklerine göre tevzi edilecek. Makina yardımıyla bu zarurî ihtiyaçları tatmin edecek işler, gittikçe azalacaktır.

Bütün çocukların terbiyesi, doğduklarından itibaren siteye ait olacaktır. Fakat ana babaları her ne zaman isterlerse görebileceklerdir. Her iki cinste (kadın ve erkek), aynı terbiyeye aynı hukûka, aynı hürriyete malik olacaktır.

İzdıvaç; karşılıklı sempati ile olacaktır. Şahsî menfaatler veya (mondan mülâhazalar) tesiri altında olmayacaktır. Makul sebeplere müstenit ise talak caizdir. Fakat teşci edilmeyecektir.

Sitede, yalnız burada doğanlar ikamet edilecektir; ve bunlar dünyaya geldiklerinden itibaren yeni hisler ve adaletler; ve tabiat kanunlarından çıkarılmış fikirler ile terbiye edileceklerinden (şahsî mülkiyet olmayacaktır. İhtilâflara, cinayetlere ve sefaletle sebep olan budur.

Sitenin her âzası, ilâhî ve tabîî kanunlara dikkat etmeği itiyat etmiş olacaklarından fertlerin mücazat ve mükâfata ihtiyaçları olmayacaktır.

4 — Sivasî teşekkül :

Şahsî menfaat rejiminden, ülküç site rejimine nasıl geçilecek?. Ovn, ilk evvel site yapıp bunu örnek göstermenin kâfi olduğuna kanıdı. İskoçyada bir «Yeni Lanark» adında işçi sitesi kurdu ve yirmibeş seneden fazla, hakikaten örnek bir halde, yaşattı. Elde ettiği ahlâkî netice, cidden dikkate şayan idi. Sitenin malî idaresi tamamen kapitalist nizam üzere idi: yalnız Ovn, kelimenin tam mânâsile (iyi patron) luk ediyordu. Fakat sitesinin başından çekilince her şey çabucak yine eskisi gibi oluverdi.

1848 de, kendi fikirlerinin, Fransada tekrar ele alındığını zannetti. Ve bunun az zamanda bütün dünyayı tutacağını, umuyordu. Her komün 20—25 bin arasında nüfusa malik olacak. Grupman tarzı, milliyet şeklinde

deği, federalist şeklinde olacak. Komünler: Onar, yüz, biner, ilâh. toplanıp bütün arzı tutacak. Ve eski hudutlar olmayacak Dahilî hükûmetlerine gellince, Ovn, en sadesile iklika ediyor. Vatandaşların hepsi: Akıl ve aldıkları terbiye itibarile mûsavi addediliyor, aralarında tek bir fark vardır ki o da tecrübeleri yani yaşlarıdır.

“Bu sitelerdeki insanlar, ortaklığın prensiplerini iyice öğrendikten, yani tefekkür ve fiilde muhakemeli olduktan sonra, her sitenin dahilî işleri, âzası 30 - 40 yaşlarında olan insanlardan mürekkep bir umumi meclisi tarafından görülecek ve bu, müteaddit komiteleri ayrılabilir haricî işleri ise, âzası 40, 60 yaşlarındaki insaniardan mürekkep bir heyet tarafından görülecek. Altmış yaşına gelince vatandaşlar meclislere resmen iştirakten muaf tutulacak.

Bunların hepsi muhakemeli insanlar olduğundan seçme ve ihraç gibi şeylere lüzum yoktur.

Ovn, siteler arasındaki münasebetleri tanzim için ayrıca mıntaka meclisleri de ihdas ediyor. Bundan başka bir de siteler arasındaki itilâfları halle memur hakem heyeti de düşünüyor.

Bu vasıtalar, elbet basit şeylerdir. Fakat onun temel fikri: Terbiyenin mutlak kudretidir: her ferde terbiyenin en yüksek dirayet ve akli verebileceğidir. Böyle olunca, şüphesiz, haricî bir disipline hacet kalmaz. Russo, «İçtimai mukavele» sinin tatbiki için bir «Mabutlar milleti» yani en iyi bir millet lâzım olduğunu söylüyor. Ovn bunun muhal bir şey olmadığını ve “muhit,, ile “terbiye,, sayesinde bnna ulaşabileceğini iddia eder.

5 — Netice :

Ütopik sosyalizmin en ütobiği, Ovn'unkidir, derler.

“Muhit,, ve “mektep,. in mutlak tesiri, müfritanedir. Ve Ovn, birinci sınıf bir mütefekkir değildir. Fakat iki şeyi nnutmamalıdır:

1 — Kendi tesis ettiği sltede hiç olmazsa kısmen muvaffak olmuştur. Bu gösteriyor ki katiyet ve sebat ile çalışma, bir içtimal muhit üzerine iyi tesir icra ediyor.

Ovn'un terbiye itimadı, boşuna değildir. Sosyetenin ferde karşı olan kudreti ve mesuliyeti inkâr edilemez. Bundan en iyi neticeler elde etme yollarını aramalıdır.

Mişele

[1738 — 1874]

Tarihçi Mişeleyi burada (filozof—şair) liği yönünden araştıracağız. Onun elinde (tarih), geçmişi yeniden uzun sırayla taş taş üstüne koyarak kuran bir yapı değil; dirik ve gürültülü akışlarında insaniyetin hayatını arıyan ve ona yeni bir mâna vermeğe çalışan bir vasıttadır. Belgelere dayanan bir mevzu üzerinde ilerleyip giderken birdenbire : Kişinin hayvanlarla, tabiat ile, (cemiyet) ile... münasebetine dair ateşin şerhlere geçiverir. Mişelenin öz (fikirlerini) toplayan (eseri) 1864 de basılmış olan (La Bible Çel' Humanité — insaniyet incili) dir. Viktor Hügonun (yüzyılların efsanesi) şiir halinde idi. Bu da bir nevi asılların efsanesi amıma mensurdur. Mişele bunda, mukaddes

edebiyatlar boyunca, cihanşümul bir ahlâk ülküsü teşekkül seyrini arar. Görelim.

1 — Tabiat aşkı :

Beşerin hakimliğinin ilk kaynağı : Tabiat aşkıdır. Mişele, bunun en ulvî ifadesini, Hindin (Ramayana) epopeşinde bulur. Bugünkü (Hindiyanist) ler, buna sun'î bir şiir nazarile bakıyorlarsa da Mişele bu eserde başlangıç devrenin berrak saflığını, ilk ilham izlerini görür. Eserdeki: dağların, ırmakların, ormanların parlak ve canlı tesvirlerini, heyecanla över ; ve bunların letafetinde, şefkatin en güzel dersini görür :

« Akşam, güneşin kızgın şuaları ganjda sönerken ve hayatın gürültüleri kesilirken ; ormanın kıyısındaki ince yoldan bu âleme bir bakalım : Sülh ve sükûn içinde en tatlı in'ikâslarla parlayan, sevişen ve hep bir ağızdan terennüm eden, çok mütenevvi ve aynı zamanda tek bir âlem yani kesret içinde vahdet görürüz. Bu Ramyanadır. İşte ilk intiba. . . Bu kadar tatlı ve güzel, başka hiç bir şey yoktur. Gittikçe derinleşen bir iyiliğin nefis şuaı (Vişno) şiiri güzelleştirmektedir.,,

Tabiat aşkının alâmetlerinden biri: hayvanlara kardeşesine bir muhabbettir. Bu muhabbeti, Mişele kadar terennüm etmiş adam azdır. Hint şiirlerine, Mişele kendi duygularını serper ; ve insanlarla hayvanların eski efsanelerdeki ilk yakınlıklarını ve akrabalıklarını gösterir, ki bu, insanların ilerilemesine çok yardım etmiştir: Asude asude yavrusunu emziren mukaddes ineği, göç ederken beraber giden kocaman köpeği, muhteşem fili kahraman Ramaya yardım eden büyük maymunları methe-der (Valmiki) nin şiir sanatını nasıl bulduğunu da hatırlatır: Bir kahraman, bir avcı tarafından yaralanmıştı;

(Valmiki) buna ağlarken, farkına varmaksızın, sesi ahenkli çıkmağa başladı; şiir bundan doğdu.

Biz insanlar, cansızlara ve canlılara ne kadar derin bağlanırsak hayatımız da o nisbette zengin ve derin olur.

2 — İş aşkı :

Bu tabiat aşkının; atalete, rahavete, temaşa ve istigrakla iktifaya sevkedeceği zannedilebilir. Fakat hayatı, pek dolgun iş ile geçen Mişele, işin büyüklüğü ve ehemmiyeti üstünde elbet duracaktı. İş örneklerini Firdevsinin şehnamesinde, Yunan efsanesi Herkülde bulur.

Mişeleye göre Herkül, iyi ve kahraman bir kuvvettir. Halk gibi dayanıklı ve mütevazidir. Apollon gibi zâdegânlık şerefi yoktur. Herkül, kısa yapılı, kara yağız, sade ruhlu, heyacanlı bir köylüdür, amma büyük bir adaletçidir; yardım ve hizmet etmeği sever. Fena ve şerir devleri öldürür; her yerde namuskârane ve sulhçu hayatı yaratır; her gittiği yeri medenileştirir.

“Onun ruhunu yaşatan, onu ebedî gençliğin arkadaşı kılan, istikbalin genç ve canlı bir kahramanı yapan mütevazî ve ulvî çalışkanlık rolüdür; kahraman amele oluşudur. , ,

Herkül hiç bir şeyden yılmadı, hiç bir şeyden nefret etmedi. İnsanlar arasında suh hakkını tesis ederek tabiatı, sulhleştirdi ve medenileştirdi; dağları deldi; çayları akıttı; toprağa ve arza hakim oldu, temizledi, yarattı.

O , ikinci hâlik ve artist prometenin cesur işçisi, sağ kolu ve kalbi olup, arzı ona hazırladı.

3 — Hürriyet :

Herkül ile Promete arasında bu münasebet neden?... Mişele, Prometeyi eski zamanın en büyük efsanesi ola-

rak kabul eder. İşte efsaneyi şerh ederken, o münasebeti de anlatır.

Mişele, Prometeyi: İnsanîyetin hakikî kurtarıcısı nazarla bakar. Herkül yani cesurane ve yorulmaz iş : tablata ve felâketlere, hakim olarak, beşer hayatı için zarurî olan şartları hazırlar.

Fakat bu, kâfi değildir. İnsanın, en yüksek tekâmül noktasına varabilmesi için hürriyet fikrinden ilham alması ve hür hareketi şarttır. Promete, göklerden ateş alarak adam oğluna vermesiyle: mabudların hâkimiyet vasıtasını yani nur ve irfanı, adam oğullarının hürriyetine vasıta yaptı. Bununla insan, ihtira ve icat kabiliyetine nail oldu ve tabiate hâkimliğini hazırladı.

Mişele, Prometeyi, mabudların despotluğuna karşı isyan etmiş gösterir. "Zencire vurulmuş,, Titanın vermiş olduğu yüksek ders, zalimlere karşı kinidir ve en son onları yere sermesidir.

Zekâsı vasıtasile hürriyete kavuşmuş ve bu sayede dünyaya hâkim olmuş olan adam oğlunun vazifesi: hürriyete daha ziyade ehemmiyet vermektir. Hürriyet şundan ibarettir: Doğru olmıyan her kanunu, her şeyi red.

Promete, hakikî kanunu yani vekar ve hürriyet içinde yaşamağı ve bu yolda icap ederse en güç ve çetin acıları göze almağı temsil eder.

4 — Adalet :

Hayat aşkı, işe tapma ve hürriyet ihtirası; beşerî tekâmülün nişan ve mânasıdır. Karışıklık, şiddet, mülâhazasız hiddet olmamak ta gene beşerî tekâmül neticesidir. İnsanın realize etmek mecburiyetinde olduğu en büyük şey: Adalettir ki bu her ferdin her türlü hukukî temamiyetini temin eder. Mişelenin anladığı ada-

let; umumî ve kollektif bir şey olup umurun eseridir. Bütün beşeriyetin buna sarılması en şerefli bir iş olacaktır.

Bu meseleden dolayıdır ki tarihin, orta zaman hakkındaki hükmü pek şiddetli ve acıdır. Mişeleye göre; eski Hindin, İranın, Yunanın geçirdiği büyük derslerden sonra (orta zaman), bir kölelik ve hüznün devridir. Dinî (Nas — Dogm) ların ezici ağırlığı, o devirde fikri ve hayatı felce uğratmıştır. Bu (Nas) lar; ebedî zelleyle yani daha çocuk hareket etmezden evvel onu fenalık ile mahkûm kılmağa inandırmak istiyorlar. Adaletin teessüsü için, halk tabakalarının bu gayri insanî naslara karşı isyan etmesi lâzımdır.

“... Ufukta iki (kule — tür) gördü: Biri kilisenin, biri de derebeyinin... İki kulenin de mânalarını anlamağa başladı. Kiliseninki her zaman dan dan dan... çalınıyordu. Derebeyininki hiç... Fakat aynı zamanda kalbinin derinliklerinden bir ses gürledi. Bu ses; diyordu: Bir gün gelecek...

“Evet bir gün gelecek, adalet hâkim olacak! Bırak boş çanları; varsın onları rüzgârlar sallasın.. Bundan hiç şüphe etme.. Esasen bu bapta (şüphe) bile imana doğru atılmış mühim bir adımdır. İnan, ümit et! Yarınlara kalan (hakkın) hükûmran olacağı gün gelecektir... O (hak) bir gün, bütün âleme naslara hükmedecektir. Bu (hüküm günü) nûn adı: ihtilâldir.,”

Böylece, Hügo gibi Mişele için de Fransız ihtilâli, beşerî inkişafın bir senbolü, birbirinden ayrılmıyau hürriyet ve adaletin zaferidir. Hügo gibi Mişele de: hürriyete kavuşan beşerin namütenahi tekâmüle nail olacağına inanır.

“Hür beşeriyet, bütün büyüklüğü ile her yere git-

sin... İlk ataların içtikleri kaynaklardan içsin. Mua zzam mesaisi ile, her sahaya uzanan iş ile, Titapının ihtiyaç- larile ona çok hava, çok su, geniş gök — yok, yok, bütün gökler ! — Feza ve ziya, namütenahi ufuk, arzı mev'ud lâzım...,,

5 Ahlâkî vazife

İşte beşerin bütün mazisinden çıkan ve şâirin ateşli muhayyilesile istikbale doğru uzanan kanun. Her birimiz bunun tahakkukuna ne suretle ysrđım edebiliriz ?

— Kalbi bu aşk ile çarpan insana ilk evvel: müca- dele, yaratma, işe ve dünyaya bağlanma, iş ve dünyayı yeniden yoğurma ve yükseltme yollarında kullanmak üzere çelik ve kahramanca irade lâzımdır. Mişele, açık- tan açığa, (eski halita) yani hiristiyanlık ve kilise aley- hindedir. Çünkü hirastiyanlıkta : insanı, işten yüz çevir- ten ve rehavet veren bir hulya görür. İnsanı, reel hayat- tan uzaklaştıran enerjiyi birtakım hulyalara ve boş dü- şüncelere sarfettiriyor, der. Mişeleye göre insan; yere, Herkül ve Promete gibi sarılmalıdır.

Modern insan için ruh kuvveti : İlim ile vicdanın birleşmesindedir. İlim, daha doğrusu tarih ilimlerinin mecmuu iledir ki insan, nevi beşerin temel birliğini an- liyarak, bütün beşeriyeti — hepsinin mütemadi çalışma- sı ile yükselecek — tek bir varlık gibi telâkki edebilir. Bu fikrin büyüklüğü, başka bütün ümitlere bedeldir. Başkaca dinlerin vaitlerine, insanın ihtiyacı yoktur. İn- san, taliini kendi yaratır, ve hiç durmadan adalete doğru yükselen bir varlıktır. Vicdanın istediği imanı, ilim böylece rasyonel bir tarzda kurar.

Mişelenin bize verdiği yüksek nasihatler, üç kelime- de toplanabilir: Temizleme, temerküz, büyüklük.

Temizleme: Kalbten mistik boş hulyaları atma.

Temerküz: Hakikatî, sağlam, dosdoğru ve mertçesine bir kuvvet ile arama.

Büyüklük: Gittikçe daha asîl daha kudretli, bugünü geçmekte daha ateşli bir insanîyet yaratmağa kahramanca bir ihtiras.

6 — Netice

Mişele ile Hügo ve Bethoven'in fikirleri arasında sıkı bir yakınlık vardır. Bu büyük romantik şairler, ekseriya zannolunduğu gibi, sadece zamanlarının ıztıraplarını ve fenalıklarını tasvir etmiş değildirler. Eserlerindeki ruh, destanî bir kahramanlık ile adam oğlunun büyüklüğe doğru hamlesine itimadından örülmüştür. Bazen saf, fakat kudretli, asîl ve nikbinane bir rüya...

Niyazi-i Mısri

Büyük mutasavvıflardan olan Niyazi, (Malatya - Aşpozi) de doğarak tahsilini Mardinde, sonra Mısırdan yaptı. (Mısıf) lâkabı bundandır. Mısırdan dönüşünde (Elmalı) da (Sinan-ı Ümmî) den de feyiz aldı. Divanında (Elmalı) nın adı geçer:

Dost illerinin menzilli ki âlf göründü
Derdle derman olan (Elmalı) göründü

Sonra Bursada yerleşti. Fakat bazı tasavvufî sözleri üzerine (Vanî) efendinin müzevvirliği ile ikinci Ahmed zamanında Midilliye sürüldü. Bir müddet sonra affolunarak İstanbulla, Edirneye gitti. Müteakiben yine Konyaya sürüldü.

“Ruh-i Msrî mahfer-i âliye pervaz eyledi,”

“Eyliye Mısırî efendi kasr ı adni câyigâh

Mısraların delâlet ettiği 1105 Hicride öldü.

On dört eseri vardır. Mutasavvıflar arasında (Divan)ı pek meşhurdur. Dîvanında Niyazî: Nereden gelip yolculuğumuzun nereye olduğunu dünya hayetindeki vazifemizi bildirir. Biz buraya onun yalnız bunlar hakkındaki düşüncelerini alıyoruz.

Geldiğimiz âlem

Niyaziye göre “insan, ezelde Tanrıya nedîm idi. Ruh âleminde bu madde âlemine imtihan için indirildi :

Sen nedîm idin ezelde ol şah ile
İmtihan için gelübsin bu ile
İnlemek sana yaraşır derd ile
Hem gözün kan ağlıyacak çağdır.

Bir şiirinde de :

Ey garip bülbül diyarın kandedir
Bir haber ver gülizarın kandedir
Sen bu ilde kimseye yar olmadın
Var senin elbette yârın kandedir

Gökte uçarken seni indirdiler
Çar-ı unsur bentlerine vurdular
Nur iken adın Niyazî koydular
Şol ezelliğe itiyadın kandedir.

Dünyadaki vazifemiz :

Vazifemiz, aslımızla kaynaşmaktır; aslımıza ulaşmak-
tır :

Can bu ilden göçmeden cânânı bulmazsa ne güç
Yârini terketmeden yârânı bulmazsa ne güç
Sureti insan içi hayvan olursa kişinin
Taşlar ile dövünüp insanı bulmazsa ne güç
Âdemin gönlü evinde bahr-ı umman gizlidir.
Daima susuz gezip ummanı bulmazsa ne güç.
Şol fakir olup gezenlerde hazine dopdolu
Sây edip ol genz bi pâyânı bulmazsa ne güç
Herkesin derdine dermanı yine derdindedir
Derdinin içindeki dermanı bulmazsa ne güç.
Bunda gelmekten murad çünkü hakkın irfanıdır
Ey (Niyazi) kişi ol irfanı bulmazsa ne güç.

Aslımıza ulaşabilmek için evvelâ kimseye düşman
olma :

Adavet kılma kimseyle sana nefsin yeter düşman.
Ki asla senden ayrılmaz ömr ü âhır olunca tâ.

Sonra, Tanrı tecellîsi olan bütün yaratıkları sev.
Tanrıyı sev :

Candan talep kıl yârını
Vir canı bul didarını
Yok eyle kendi varını
Kim var ola cânân sana
Çürüklerin hep sağ olur
Zehrin kamu bal yağ olur
Dağlar yemişli bağ olur
Cümle cihan bostan sana.
Güçtür kati hakkın yolu
Derğahi hem gayet ulu
Sıdk ile olmansan kulu

Etmez yolu âsan sana.
Kulluğa bel bağlar isen
Şam-u seher ağlar isen
Sular gibi çağlar isen
Tiz bulunur umman sana
Bülbül oluben ötegör
Gül gibi açıl tütegör
Aşk oduna can atagör
Gülizar olur niran sana
Yüzün (Niyazi) ile hâk
Derdile bağrın eyle çak
Kalbın sarayın eyle pāk
Şayet gele Sultan sana.

Kimseve zulüm etme :

“ Mazluma sen kıyarsan
Allah sana kıyadır.

Cabillikten kurtulup nura kavuş :

Zulmet cehli bırak sen iste nur-ı hikmeti
Cennetin zevkin dilerseñ cümle irfanındadır.

* * *

Cennet-i irfana dahil olananın
Kande baksa gördüğü didar olur.

* * *

Bugünkü cennet i irfana dahil olsalar uşak
Yarınki vaadolan huri veya gulmani neylerler
Bugün âmâ olan yarın dahi âmâ olur elbet
Açagör can-ı gözün kim bi basar danayı neyler.
Gönül duymazsa vicdanile Allahı hakikatca
Mücrret dildeki ilim veya irfanı neylerler.
Ne hasıl şol ibadetten riya ve aceb ola anda
Gider şerri gönülden hakka kim tuğyanı neylerler.

Hakikatî, kendi ruhunun derinliklerinde ara :

Derman arardım derdime derdim bana derman imiş
Burhan arardım aşlma aslım bana burhan imiş
Sağ ve solum gözler idim dost yüzünü görsem deyu
Ben taşre arardım ol can içinde can imiş
Öyle sanurdum ayruyım dost gayrıdır ben gayrıyım
Benden görüp işiteni bildim ki ol cânân imiş
Savmu salât ve hac ile sanma biter zahit işin
İnsan-ı kâmil olmağa lâzım olan i.fan imiş.

Amma bunun için gönülde ateş gerek :

Her kimin kim derd ü haktan yüreğinde olsa dağ
Âkibet dermna irüp cân-ı gönlü ola sağ
Leyk derdi olmyanın derdine hiç çare yok
Gönlü ölmüştür anın yanından ol daim irağ
Nefs odur kim cebil karagöy kaplar gönlü
Ruh odur kim ilm-i nuru gönlüne yakar çırağ
Tutyay-ı marifetle ruşen it cânın gözün
Göresin cânânı her yüzden ola dağ üstü bağ

Hidayete ulaşmak için Tanrıya şöyle yalvarır :

Lûtfunla insan eyledin vaslınla hândan eyledin
Hicrinle hayran eyledin lûtfeyle açiver yolum
Saldın şikâre çün beni âdem olup bulam seni
Bağladı dinay ı deni lûtfeyle açiver yolum
Şaşırdı bizi nefs-i bed eyledi her yolları sed
Ey lûtfu çok senden meded lûtfeyle açiver yolum
Bu can yine vuslat diler sen şah ile vahdet diler
Varmağa dil nusret diler lûtfeyle açiver yolum
Her kande kâmil görürüz bakıp ana yerinürüz
Dönüp sana yalvarırız lûtfeyle açiver yolum

Niyazi her zerrede Tanıyı görerek mesuddur :

Ben cemal-i hakkı cümle şeyde zahir görmüşem
Bu mürayaya anınçun bakdığımca hürremem.

* * *

Vech i mutlak günde yüzbin çehreden yüz gösterir
Yerde gökte anı yazar cümle-i nakkaşlar.

* * *

Her ne kim fevkalalâ tahtesserada var durur
Zat-ı vahiddir veli göründü nice bin sıfat
Zat birdir evsafına gayet yok durur
Gör bu fanusu ki anın şem i oldu nur-ı zat
Zahir-u batın kamusu bir fenerdir gayri yok
Şem i insan oldu fanus cem-i mümkinat
Ey Niyazî âdem oldu çün cihanın şulesi
Bahş-ı âdem deminden âleme ruh-ul-hayat.

Niyazi'ye göre vollar, görünüşte avrı ise de, bakı-
katte birdir .

Şol daneleri gör biter eşcar olur evvel
Sırrile içinden yine esmera gelürler
Her tohumu neden aldın ise eksen anı bil
Her cins yine bittiği escara gelürler
Hiçbiri izinden çıkıp âhar yola gitmez.
Her birisi bir yol ile pazara gelürler
Yolları ne var ayrı ise hep sana âşık
Cümle seni ister sana didara gelürler
Elbette bu bağ içine kim girse (Niyazi)
Harın görüp evvel sonu gülizara gelürler.

Ömrünün sonuna doğru duyulan acı :

Küs rahlet çaldı mevt amma henüz can bihaber
Asker-i âzaya lerze düştü Sultan bihaber
Günde bir taşı bina ı ömrümün düştü yere
Can yatur gafil binası oldu viran bihaber
Dil bekasın dost fenasın istedi mülk-i tenin
Bir devasız derde düştüm ah ki lokman bihaber
Bir ticaret kılmadım ben nakd-i ömr oldu heba
Yola geldim leyk göçmüş cümle kervan bihaber
Çün gel oldu yalnız girdim yola تنها garib
Dide giryan sine pür-yan aklı hayran bihaber
Azığım yok yazığım çok yolda türlü korku var
Yolum alursa nola ger div-ü şeytan bihaber
Yol erl yolda gerektir çağ ve çıplak aç ve tok
(Mısıriya) gel dedi sana çünkü cânân bihaber.

Murşidden maksad :

Sen seni bilmektir ancak pîre üfetten gazez
Noktayı fahmeylemektir ilmi ifandan gazez
Halkı bunca enbiya kim geldi davet eyledi
Vahdetin sırrı bilinmektir o davetten gazez
Sanii gör günde yüzbin türlü sanat gösterir
Kendüyi göstermek içindir o sanattan gazez
Hep celâlin perdesidir küfr-ü isyandan murad
Bahır vücudun katresidir fazl ı rahmetten gazez
Nefsini bilen erermiş bir tükenmez devlete
(Fakr-ı fahri) dir Niyazi bil o devletten gazez

Göz, kulak nasıl olmalı ?

Bir göz ki anın olmaıya ibret nazarında
Ol düşmanıdır sahibinin baş üzerinde

Kulak ki öğüt alrıya her dınledığinden
Akıt ana kurşunu hemen sen delığinden
Şol el ki anın olrıya hayr u hasenatı
Verilmez ana cennet ilinin deracatı
Ayak ki ibadet yolunu bilmez anı kes
Öğrensın anı mescit önünde kapıda as
Bir dil ki hakkın zikri ile olrıya mutad
Örmesın ol et paresine dil deyu ad
Nefsim dime şol dideki iletir seni şerre
Nefs odur anın fıkır-u meyli ola hayre
Gönül müdür o kim içi vesvas ile dolmuş
Kibr ile hased askeri her yanını almış
Şol can ki fakat cismi diri tuta dime can
Hayvanda da vardır o damarlarda tutulan kan
Can ol ki (nefehât) dedi Kur'anda ana hak
Ol nefha-i rahmaniyedir bu sırr-ı mutlak
Ol ruh-u izafiye ki irdi odur insan
O noktai kübradır olan suret i insan
İnsanda dinür ana dahi âdem-u mâna
Hem ruh-ı musavverdir o hem âkıl-ü dana
Zira ki cihana niye geldiğini bildi
Maksud olunan mutlab-ı âlâsını buldu
Ol nefha imiş diri tutan cümle cihanı
Ol nefha imiş ziynet eden bağ-ı cenanı
Ol nefha ile oldu imaret bu avalım
Ol nefha ile doldu kamu yedi ekalim
Ol nefha ile gözü açıklar görür ibret
Ol nefha ile işdilür mâna i hikmet

Niyazi, zamanının derin mutasavvıflarından yüce bir
zat idi.

Birgili Mehmed Efendi

(Hicri 928 — 981)

Müderris Pir Ali efendi oğlu Mehmed, 928 de Bah-kesirde doğdu. Osmanlı İmparatorluğunun en yüksek devri, Kanunî Sultan Şüleyman zamanında yetişti. Bah-kesirde babasından bir müddet tahsil ile İstanbul'a gide-rek tahsilini tamamladı. Sonra (Bayramiye) den Abdür-rahman Karamanîye intisabetti. Bu zatın delâleti ile Edirne askeri kassamı oldu. İnfisalinden sonra, (mahsu-li kısmet) ten almış olduğu paraları sahiplerine lade için Edirneye avdet etti. Sonra dünyadan büsbütün el etek çekmek istemiş ise de şeyhinin ısrarı üzerine ted-ris ve vaizden vaz geçmiyerek Padişahın hocası Ataul-lah tarafından Birgide tesis edilen medrese müderrisli-ğine tayin edildi. Ömrünün sonuna (981 Hicri) kadar orada tedris ve telif ile meşgul oldu. Hayatının sonları-na doğru İstanbul'a gelip Veziri azam Mehmet paşa ile mülâkat ederek (umuru ibad = Devlet işleri) hakkın-daki fikirlerini anlattı. Bunları korkusuz söylemekten çek-kinmezdi. Hattâ biraz ileri gidip olağanüstü bir taassup iltizam ederdi. Hattâ Kuran okuma gibi dinî işlere ve ibadetlere mukabil ücret almanın haram olduğunu ilti-zam ederek zamanın alimleri ile şifahî ve tahrirî pek çok münakaşalarda bulundu. Fikrinin galebesi, vakıfların butlanını İntaç edeceğinden vaktin şeyhülislâmı Ebussuud efendi münakaşaları menetti.

Mehmed Tahrir bey (Osmanlı Müellifleri) nde Birgi linin 27 eserini zikreder. 981 de 53 yaşında Taundan öldü.

Birgili, ahlâk hakkındaki düşüncelerini (Tarikat-i Muhammediyye) sinde yazmıştır. Aşağıki satırlar o eserin tahlilidir:

Ahlâk (huy), insanda yerleşmiş bir kuvvet ve melekedir. Bu kuvvet sebebiyle nefsanî fiil ve hareketler, sahibinden, tereddüdsüz zuhur eder.

Ahlâkı tebdil mümkündür. Zira Kuranda : kâfirleri şirk ve küfürden ve müminleri masıyyetten men ile bunların zıddı olan hasletleri edinmeleri emredilmektedir. Bu emir ahlâk tebdilinin imkânına delildir. Mümkün olmasaydı bu emir ve nehiyeler abes olmak lâzım gelir.

Hadis i şerifde, ahlâk tebdilinin mümkün olduğuna delil:

(Hassinu ahlâkıküm ve tahalleku biahlâkillâh = ahlâkınızı güzelleştiriniz ve Tanrı ahlâkıyla ahlâklanınız) emridir. “Hattâ vahşi hayvanları bile me’nus ve serkeş atı yavaş ederler.,, Ancak şu var ki tabiatlar mütehâllif olmakla bazısı çabuk düzelir bazısı geç . . .

Bütün ahlâkın, hâl ve hareketlerin kaynağı üçtür:

1. — Akli kuvvet: İtidaline riayet gerektir. (İnnallahe ye’mürü biladl) tefsirinde müfessirler, üç kuvvetin her birinde itidale memur olduğumuzu söylemişlerdir. Akli kuvvetin itidaline (hikmet) denilir. Bununla doğru ve yanlış ayırt ederiz. İfratına (Cerbeze) derler ki bilinmesi mümkün olmayan şeyleri arama, kaza ve kaderden bahsetmeğe ve tezvîr davalarına bu kuvvetle yapışırlar. Tefritine sahip olan ise doğru ve İğriyi ayırt edemez.

2. — Gazabî kuvvet : Bunun itidali (şecaat) dir. İyidir. İfratı (tehevvr) dır, kötüdür. Tefriti (korkaklık) dır. Sahibini, lâıyk olan işe girişmekten alıkor, zararlıdır.

3. — Şahvânî kuvvet: Nefsin mülâyim tarafına hareketidir. İtidalî (İffet) dir. Yerine getirilmesi caiz ve meşru olan arzuları yerine getirmektir. Tefrit ise sahibini, meşru müştehiyyattan alıkor, zararlıdır.

Bu üç kuvvette makbul olan :

HİKMET ŞECAAT İFFET

dir.

Bütün iyi ahlâklar bu üçten doğar.

Hâl ve hareketi düzeltmenin yolu: Evvelâ kalbden kötü huyları atmak sonra onu iyi huylarla süslemek, doldurmaktır.

(Kötü huylar), ruhun hastalıklarıdır. Maraz bilinmedikçe muâlece olmaz. İnsan, her şeyden önce, kendi nefsinin :

1. Derunî tefehhus ile,
2. Sadık dostların hatırlanması ile ,
3. Düşmanların kendi hakkındaki söyledikleri ile,

Anlamağa uğraşmalıdır. İlk mertebe ilâç, kendisindeki kötü huyu iptida giderme, sonra zıddı olan iyi huya müdavemet etme yoludur. Zira ilâç, zıddı ildir.

İkinci mertebe ilâcı : Kişi kendi nefesine serzeniş edip, gizli ve aşikâr bu çirkin huyu dalma levm etme yoludur.

Üçüncü mertebe ilâcı : O kötü huyun karşısındaki kötü huy ile amel etmektir. Yani meselâ kibirden kurtulmek için tevazüden aşağı olan tezellül ve temellûku bir mikdar nefesine mutad etmeli, tâ ki kibirden vaz geçip tevazua döne. Bu da tesir etmezse :

Dördüncü mertebe ilâcı : Güç riyazetler ile nefesine cebreylemeli. Nezirler, yeminler, vaitlerde bulunmalı.

* * *

Bir gün Hazret-i Muhammed, Ebu Hüreyre'ye :

— Ya Ebu Hüreyre; iyi huya yapış, dedi. O da sor-du :

— İyi huy nedir, Ya Resulallah ?

— Senden kesilen mümini sıla edesin (Sana küseni ziyaret edesin) . Sana Zulüm edeni affedesin, Seni mahrum edeni sen mahrum etmezsın ; cevabını aldı.

Kötü huylar başlıca yedidir :

Küfür, Kötü bid'ât, Riya Kibir, Hased Bahıl, İsrâf. Bunların dört evelkilerinden yakasını kurtaran, kötülüklerden kurtulmuş sayılır.

Hazret-i Muhammed bir hadisinde: “Zaman bozulunca kavmin ulusu, erzel-i nas olur,,

Diğer bir hadisinde de : (İyi insanların korkaklığından, şerirlerin cüretinden Allaha sığınırım), Buyurmuştur.

* * *

İbadet ve sülûkten murad, Veli ve keramet sahibi olmak değildir.

Şehadet ve siddiklar makamına vâsıl olmaktır.

Şehadet mertebesi : Bütün Tanrı buyruklarını icraya kaadir olmadır.

Siddik mertebesi : Menahiye terk ile nefsini kendine muti kılma, şehvetleri terk hususunda sağlam kalıp daima istikamet üzere olmadır.

* * *

Keramet ve velilik, Allah vergisidir. Kisb ile değildir. İnsanın bunda medhali yoktur. Yalnız bu makama nail olanlar çokluk tasavvufun zahır amellerinde ve ibadetlerinde velilere benzemeğe uğraşarak - böyle mücahede edenler arasından olur. Yoksa veli olma ve

keramet için riyaziyet ve halvet eden bıçare mağrur düşer. Hem velilik iki türlüdür :

1) Vilâyet-i arıme : Kişi buna ibadetle nail olur. Hadiste buyurmuştur ki “ nevafil ile Tanrıya yakınlık kesbetmeğe çalışan insan, şu makama gelir ki Tanrı ona muhabbet eder,,

2) Vilâyet-i hasa : Amel ve kisbile ele girmez. Allah vergisidir. Nitekim Enbiyaya nebilik kisble değildir.

* * *

Bir kişi halvet ve riyazette idi. Seyyid Ali Havas ona:

— Halvetten çık. Sana kısmet olan hasıl olur. Vilâyet-i hasa istiyorsan ona amelsiz nail olunur. Şeyhin seni otuz yıl halvette aç tutsa Veli olamazsın, dedi.

O adam inad etti, çıkmadı. İki gün sonra açlıktan öldü. Seyyit Aliye haber verdiler :

— Nefsini açlık ile öldürdü, intihar etti. Namazı kılmaz, dedi.

Riyazetle veli olmağa çalışmak, Mugaylân ağacı dikip hurma vere, söğüt dikip elma vere diye ümit bağlamaktır. Bu asla olmayacaktır.

* * *

Birgi, Ödemiş ilçesine bağlı bir bucaktır. Ödemiş ikiyüz yıllık bir kasabadır. Ama Birgi ta İyonya devrin-denberi yaşamaktadır. İyonya devrinde adı (Dios = Tanrı şehri) Bizans devrinde (Kristopolos = İsa şehri) idi.

(Timolos = Bozdağ) ın çamlı eteklerinde, kıyıları kiraz bahçeleriyle süslü, suyu bol, içinden çay da geçen bir yerdir.

Konya Selçuk Devleti batarken, yerinde kurulan beğlik Devletlerden biri, Aydınoğulları Hükümeti, Birgide Milâdî 1299 da kurulup 1403 de Osmanlılara intikal etmiştir. Aydınoğulları sülâlesinden Birgi tahtına yedi Hükümdar çıkmıştır. Bunların en kahramanı : 1328 de İzmir fatihi Gazi Umur'dur.

Birgide (Aydınoğlu camii) en güzel eserlerimizden biridir.

Muğlalı İbrahim Şahidi

[Ölümü 931 H.]

Şahidi, hicrî onuncu asır tasavvufcularının en değerlilerindendir. Muğla'da doğdu. Konya mevlevihanesinde gelişti. Türkçe, Arapça ve Acemce, üç dilde, zamanının en felsefî mevzularını nazma çekmiş bir zattır. Türkçe eserinin adı (Gülşen-i vahdet); Arapça eserinin adı (Gülşen-i esrar), Acemce eserinin adı (Gülşen-i tevhid) tir.

Bu eserlerinin üçü de devrinin büyük bir ülküsünü vahdete bağlanıp "kesretten azat,, olmak yollarını gösterir :

Bilmek istersen bu vahdet sırrını
Bulmağ istersen bu bahrin dürrini
Cehdedip bu nameyi yadedesin
Canını kesretten azat edesin
Nam-ı name Gülşen-i vehdetdurur
Murgu cana kandi pür lezzetdurur

Şahîdî, (Gülşen-i vahdet) inde insan sîmasına
mistik bir bakış ile bakıp öylece mâîfa verir :

Güyya mir'atı haktır ruyi yar
Aksi hüsnü haktır anda aşikâr

.
.
.
.

Bu nûkuşile bezendi ruyi dost
Ger bidanî, nist gayrû cümle ust

(Yar) in yüzündeki âzaları, birbirleriyle konuşurur
(Yar) in zülfüne karşı şöyle hitap ettirir:

Ey niçe zahitleri tersa kılan
Ey niçe âbitleri rûsva kılan
Ey niçe serkeşleri ram eyliyen
Taât ü zikre peşiman eyliyen
Dilleri sevda ile vîran eden
Murgu canı tutmak için dam eden
Olmuş iken niçeler ehli yakîn
Kûşei meyhanede kılan mekîn
Sofinin gönlün perişan eyliyen
Eşkini bidillerin baran eden
Sattıran tesbih ile seccadeyi
Aldıran bir kuze safı badeyi
Hücresin âlimlere zindan eden
Terkitahsil ettirüp rindan eden
Kârini terkettiren kâr ehline
Ârını terkettiren âr ehline :

(Yar) in yüzündeki âzalardan böylece bahsettikten
sonra :

Kible-i ehl-i safedir ruyi yar
Mazhar-ı hüsn-ü hudadır ruyi yar

der. Ülkü olan sonsuz güzelliğe Tanrıya ulaşmak
için bütün çirkin huylardan silkinmek gerektir :

Cümle ahlâkı zemime ey püser
Oldu zulmat-ı hicabat-ı beşer
Cümlesinden bunların geçmek gerek
Bade ezan vahdet meyin içmek gerek

* * *

Mistiklerin hemen hepsi gibi (Şahidi) de (Panteist)
tir.

Her ki oldu aşık ol pür nurdur
Kande varsa âna göre (Tur) dur.

Ve :

Kande baksam ol görünür gözüme
Natik oldur hem benim bu sözüme

der. Ve bütün bu türlü türlü varlıklar ardında
onu sezmeği düşünmiyen ham insanlar hakkında :

Kible kimdir bilmedi ol birader
Denk—veş durmayıp iner çıkar
Görmeyip bunda hakkın didarını
Ahrette görmek ister (Yar) ini
(Yar) ini bu gün gören yarın görür
Görmiyen bu gün kaçan yarın görür.

Der.

Felsefenin en derin mevzuu (Aşk) tır. (Şahidi) ,
(Gülşen-i vahdet) inin sonunda aşkı ele alarak:
der ki :

Aşk imiş peyda eden bu âlemi
Aşk imiş şeyda eden bu âdemi
Aşk imiş tekvin edip icat eden
Aşk imiş bünyad edip âbat eden

Aşk imiş yine anı kılan harap
Aşk imiş tebeddül ve inkılâp

* * *

Acemce yazdığı (Gülşen-i tevhid) i ise: 6 cilt (Mes-nevi) nin her bir cildinden yüzer beyit alarak tahmîs edilmek suretile meydana gelmiştir.

Malûm olduğu üzere mistiklere göre, hakikate ulaşma : (akıl) ile değil (hislerin tasfiyesi) ile mümkündür. Şahidinin bu mesele üzerine kuvvetli beyitleri var:

Aklı tû perdeest pişi çeşmi can

Ez tû an maşuk zan ruyest nihan

“Basiret gözünün önünde, aklın, bir perdedir. Buncandır ki maşukun yüzünü göremiyorsun,,

Aşkı hak çün badî sarsar şüd vezan

İn gamami akıla berd ez meyan

“Eğer sende hak aşkı bir bora gibi eserse o zaman bu akıl bulutu aradan kalkar,,

Bununla beraber bu demek değildir ki aklın hiç kıymeti yok. Hayır. (Barter) olan hakikâtı kavramada akıl kuvvetsizdir. Yoksa nefse hâkim olan akıldır :

Nefsi har bendeest akleş hâkimest

Çün mutli emir nebut zalimest

“Merkep gibi olan nefis, (beden) köledir. Sahibi ve hâkimi akıldır. Eğer nefis, emre itaat etmezse zalimdir,,

Şahidi, bize, kültürlü insanlarla düşüp kalkmağı tavsiye eder :

Ger tû hesti hemnişini arıfan,

Keşf kereded ber tû esrari nihan

“Ariflerle düşüp kalkarsan tabiatın gizli sırlarına vakıf olursun,,

Beden putuna tapanların ilim ve irfanından fayda ol-
mayacağını da şöyle anlatır.

Ehli tenra ilm ü kudret şüd dalâl

Ehli dilra ber küşayed perübal

“Ten ehlininin elinde ilim ve kudret, dalâlete götüren
bir şey olur. Hakikaten ârif ve gönül sahibi insanlarda
ise kanaat olur.,,

Şu beyitte de “ Evvelâ kalbini tertemiz yap. Sonra
maşuku davet et,, der:

Hane-i dil evvelâ halvet bikün

Badezan maşukra davet bikün

* * *

Arapça (Gülşen-i esrar) ı da, (pantelst) görüşlerinin
tasvirleriyle doludur.

* * *

Bunlardan başka, İzmir millî kütüphanesinde bir de
(Tuhfe-i Şahidi) eseri vardır ki bu mübtedilere Acemce
öğretmek içindir. Bir mısraı acemce, bir mısraı bunun
mânasını anlatan türkçe olanları da vardır :

Her çi bihahî rev hah der tû

Her ne dilerse var iste sende

Çendi şıtabi begüneh in revîşet ta begüca

Nice iversin yazığa bu gidişin kandeye dek.

Bir de (Gülüstan şerhi) vardır.

* * *

(Şahidi) nin mezarını ziyaret ettim. Mezer taşındaki
yazı şudur :

Gedayım Şahidii mevleviyim
Diyarı Menteşada Muğlaviyim
Bihamdillah ki merdi maneviyim
Ki gavası buharı mesneviyim
Şahidiye her kim eylerse dua
İde mahşerde şefaat Muslafa
Merhum ve mağfur ve rabbilgafur
Hasben lillah Şahidi ruhiçün fatiha

Sene

931

* * *

Şahidiye göre hayatın gayesi: şu binbir renk ve şekil altında dalgalanan yüce hak ve hakikatı sezip ona âşık olmak ve en yüksek ahlâk ve seciyeğe yükselmektir.

Sen Simon

[1760 — 1825]

Sen Simon, on dokuzuncu asrın içtimai ve iktisadi ıslahatçılarındandır. Bunun izi üstünde, sonra, birçok ıslahatçılar yürümüştür. Ama asıl kurucusu budur.

1 Hayatı :

Kont Hanri Sen Simon, Şarlman torunlarından olduğunu söylerdi. (Pikardi) de 1760 da doğdu. Genç zabıtlığında, Amerika istiklâl muharebelerine iştirak etti.

Amerikanın teessüsü, ona, yeni bir evrensel demokrasi-
nin doğmak üzere olduğu intıbânı verdi. Amerikadan
Fransaya döndüğünde ordudan çekilip iş hayatına atıldı.
Fransız ihtilâli esnasında halk tarafını tutarak ateşli bir
(sankülot) oldu. Fakat aynı zamanda millî servet üzerine
mülâhaza ve tetkiklerde de bulunuyordu. (Direktuar)
zamanında zengindi. (İmparatorluk) zamanında ise, ek-
mek parasına muhtaç kaldı. (Restorasyon) devrinde bir
(mektep) reisi ve muharrir idi. Dört çevresini, heyacan-
lı talebeleri çevirdi; (Augı Tiyeri) ile (Aug. Kont) bun-
lar arasında idi. Bir dergi tesis ve hatıralarını neşretti.
Öyle ümitsizlik buhranları da geçirdi ki birinde, intiharı
bile kurmuştu. Ama modern devrin mesihi olmak ümidi
kendinde kuvvetli idi; intihar buhranından çabucak sıy-
rıldı. 1825 de öldü.

2 Yeni güzide önderler (liderler) :

Dünyayı, temelden değiştiren hâdiselerin şahidi olan
Sen Simon, yaşadığı günlerin bir dönüm başı olduğuna;
ve bunun derin buhranlar meydana getirdiğine kanidir.
Ona göre (uzvî devir) ler yani muvazene ve intizam
devirleri olduğu gibi bir de (buhranlı devir) ler vardır
ki bunda herşey parça parça tuz buz olur; ama bir ni-
zam ve intizamın yeniden kurulması için...

18 inci asrın sonu işte, böyle devirlerden biridir.
Burada iş; bundan, ahenkli yeni bir cemiyetin yepyeni
unsurlarını çıkarmaktır.

Orta zamanın damgası; katolik papazlarının idare
işlerine nüfuzlu tesirleri idi. Papazlık, orta zamanın idea-
li idi. 19 ncü asır dâhi bir nevi (güzideler) istiyordu.
Fakat bunlar; orta zamanındaki gibi, rahip değil, kelime-
nin modern mânasıyla, âlim olacaktı. Âlimler, önder
olacak, ve idarenin dizginleri onlara verilecek. Sen Si-
mon bunu, oldukça acaip bir ütopi şeklinde arzeder:

“ Nevtonun mezarı önünde,, bir kayıt açılacak ve kayıt olunanlara:

«Üç riyaziyeci, üç fizikçi, üç kimyager, üç fiziyo-
jist üç edebiyatçı, üç ressam, üç müzisyen seçmeleri
söylenecak. Bu yirmi bir kişilik heyetin adı; “ Nevton
konseyi,, olacak. Bunların ilk işi: Fenlerin umumî siste-
mini o suretle tetkîkten geçirmek olacak ki meselâ bir
içtimai hadise, tıpkı astronomik bir hadise gibi, önce-
den anlaşılacak.

«Nevton konseyi» dünyayı dört devlete ayırarak,
bu dört şubeden her birinde, yukarıki gibi, yirmi birer
kişilik heyetler bulunacak.. kadınlar da hem seçilecekler
hem seçebilecekler. Her (konsey) bir mabet yükseltecek
ki bunların her birinde Nevton şerefine birer mihrap,
birer (makam) bulunacak...

3 Milletler birliği ve ilerileme :

Nevton konseyi, bir (arsıulusal) teşekküldür. Sen
Simon'un düşüncesi, böyle bir milletler fedarasyonu teş-
kiline müteveccih idi. (İmparatorluk) devri sonunun mu-
harebeleri, Sen Simonu, sulhun kurulması ve idamesi
meselesi üzerine kuvvetle çekti. 1814 ilk teşrininde,
(Tiyeri) ile müşterek:

«Avrupanın yeniden teşkili, yahut Avrupa milletleri-
ni millî istiklallerini muhafaza ile beraber bir devlet
idaresi altında toplamamın vasıtaları ve lüzumu»

Adında bir kitap neşretti. Bu bir nevi bu günkü
(milletler cemiyeti) nazariyesi idi. Temel fikirleri şunlardır:

“ İçtimai bağlar gibi, siyasi bağlar da vardır. Buna
benzer vasıtalar ki insanlar arasında tesanüd temin
edilmelidir. Fertlerin birleşmesinde olduğu gibi, milletle-
rin birleşmesinde de [müşterek müesseseler] ve bir [or-

ganizasyon] lâzımdır. Böyle olmadıkça, her şeyin halli; kuvvete bırakılmış demektir.

Avrupanın birtakım muahede ve kongrelerle sulha kavuşacağını zennetmek, bir içtimai heyetin (konvansiyonlar) ve itilâflarla yaşamasını istemek gibidir. Her iki tarafın da iradelerini birleştirecek, hareketlerini müşahhaslandıracak, menfaatlerini müşterek kıldırarak, angajmanlarını sağlamlaştıracak şeyler lâzımdır.

Uzun mülâhaza ve çalışmalardan sonra Avrupa milletlerinin müşterek menfaatleri tezi üzerinde karar kıldım. Ancak bununladır ki fenalıklara ve tehlikelere karşı durabileceğine haniim..

Bunun kuvve-i müeyyidesi hani? yalnız ümidden başka birşey yok:

“ Şairlerin muhayyilesi, altın devrini, İnsaniyetin beşik devrine, ilk zamanın cehalet ve kaba çağına ad vermiştir. Fakat o devreye (demir devri) demek daha doğru olur. Beşerin altın devri, arkamızda değil, önümüzdedir. İçtimai nizamın tekâmülündedir. Atalarımız onu asla görmüş değildirler. Fakat çocuklarımız, birgün görecektir. Bizim işimiz onlara yol açmaktır...

4 Parable:

Hayatının son senelerine doğru, Sen Simon'un faaliyeti pek feyizli idi. Gittikçe daha aydın olmak üzere şunu ilân ediyordu ki, dünyayı idare edecek eller, birinci kitabındaki gibi tamamen mütefekkirler değilse de - müstahsiller olacaktır. (Teşkilâtî iş) devrinin geleceğini söylüyordu. Bu mevzua dair ve gürültüler koparan beyannamesi, meşhur (Parabol) u dır ki bu sebeble mahkemeye bile sevkedilmişti, fakat beraat etti.

“ Farzedelim ki Fransa bir günde, o'uz bin insan kaybetmiş bir günde; kral ve ailesi: Ticaretin kodaman-

ları, yüksek memurlar yüksek rütbedeki papazlar vesaire ile on binde büyük arazi sahibi öte dünyaya göçmüş olsun... Bubir umumî matem olacaktır. Ama çok geçmeden kolayca anlaşılacaktır ki bunun tamiri kabildir. „

“ Şimdi bir de şunu farzedelim; Fransa bir günde otuz bin değil üç bin kişi kaybetsin. Fakat bunlar arasında, her sanat şubesinden her fenden, iş ve tecrübe sahalarından elliler insan ölsün. Bu, öyle bir felâket olur ki Fransayı, milletler arasındaki mevkiinden birden bire düşürür. Böylece, Fransada iktidar mevkiinde bulunup bunun imtiyazlarından istifade edenlerin büyük kıymet ve ehemmiyeti yoktur. Fakat ne çare ki bugün devletin temeli olan işçilere, mühendislere, âlimlere lâayık oldukları kıymet ve mevki verilmemektedir,, der.

Ve bundan şu neticeyi çıkarır :

“ Bunlar bugünkü politikanın en mühim noktasını açmaktadır. Bu hal gösteriyor ki içtimaî organizasyon, henüz az tekemmül etmiştir. İnsanlar, henüz kendilerini istibdad ve hile ile idare etmeye müsaade etmektedirler ve nev'ibeşer, -politika dilile söyliyelim- henüz ahlâksızlık içinde yuvarlanmaktadır. Bütün işlerde, ehliyetsiz insanlar, ehliyetli insanları ve işleri idareye uğraşmaktadırlar.

Bunun için otorite ve idare dizgini, hakikaten ehli olanlara verilmelidir: “ Cemiyet; asilzadelerin ve ruhbanın boyunduruğundan kendisini sıyrarak, siyasî iktidar mevki: Her günün maddi kuvvetlerini idare edenlerin mütemadiyen fikrî kuvveti yükseltenlerin eline verilmelidir...

5 — Yeni hristiyanlık

Sen Simon zamanında Frasanın Hristiyanlık ile rabıtası henüz sağlam idi. Sen Simon bundan istifade etmek istiyor. İktidar mevkiinde böyle bir değişiklik, ancak bu nevi istifade ile olacağına kanidir. Şimdi artık,

gençliğindeki gibi (Nevton konseyi) yapmıyor.H (ümaniter) fikirlerini, hristiyanlık haplarının içine sarıyor.

“ Ahlâk, temel ve en mühim sayılacaktır. İbadet ve nas, ikinci derecede kalacaktır. Her sınıftan bütün müminlerin dikkatleri, ahlâk meselesi üzerine çekilecektir... Kasedttiği bu ahlâk, müstahsil ahlâkıdır; her şeyden evvel işin ve bilginin organizasyonuna dair olacaktır.

Sen Simon bir yazısında, incilin: “ Başkasına mese-lâ şöyle, düsturu: “ İnsan, çalışmaya mecburdur,, düs-turu ile değiştirmek istemişti.

Şimdi hristiyanlığın formüllerini genişleterek, onlara kendi nazariyelerine uygun mâna veriyor.

İncilin en başa koyduğu “ fakirlere yardım „ esasını kendi sosyalizmine temel alıyor : “ bütün sosyete, en fakir sınıfın maddî ve manevî varlığının ilerlemesi için çalışmak mecburiyetindedir. Sosyete o suretle teşkil edilmelidir ki bu büyük maksada, en uygun ulaşabilsin. „ Bu suretle herkes, cemiyetin en düşkünleriyle daima meşgul olacak.. Ve bu, sadece hissî bir sebepten değil, sosyetenin muvazenesi, her türlü ilerlemenin şeniyet haline gelmesi ve en iyilerinin iktidar mevkiine geçebilmesi için bu politikanın takibi lâzımdır da ondan „, der.

6 – Netice

Sen Simon’un talebeleri, üstadlarının doktrini bir din gibi göstermek istediler. Mabedi, rahibi gizli olan bir din...

Filhak!ka bu müellifte ve hayatında acaiplik, karma karışıklık ve fevkalbeşer iddialar vardır. Fakat bu gün çocukça gördüğümüz kısımlarını atınca orijinal ve hadsî görüşleri de az değildir. Meselâ, ilmin ve işin her işin şeyden üstün tutulması, siyasî iktidarın ilim ve iş adam-

larına verilmesi, içtimai, teşkilatı şahsî menfaat üzerine değil hakikî medeniyete müteveccih istihsal üzerine yapma, arsiulusal sağlam rabıta tesis etme, Avrupa sulhu meselesini sağlam bir realite haline getirme, fakirlere hakikî hayat tadı taddırma; İşte Sen Simon'un başlıca fikirleri.

Ogüst Kont

[1798 — 1846]

Kontun hayatı ve esari hakkında birbirine zıd çok izahlar vardır. Bunun kasdettiği pozitivizm değildir. Tıp kı Dekart'ın zihniyecilik hırsını, "Usul hakkında nutuk,, kitabındaki birkaç prensip, tam bir surette, ifade edemediği gibi. Bunula bereber Kont'un hayrete şayan temülünü tahlile çalışalım.

1 — Hayatı

Montpeillierde, 1798 de, doğdu. Parise tahsilini ikmale gelerek Sen Simon ile münasebete girdi; ve ona talebe oldu. Meşguliyeti, büyük mikyasta, üstadının ki ile beraber idi. Nihayet (Müsbet felsefe) eserini meydana getirdi. Uzun bir çalışma mahsulu olan bu eser, ilk evvel, muhtıra, makale ve halk dersi şeklinde parça parça idi. Kont'un hayatının ilk kısmı; can sıkıntılı, oldukça güç uzun dimağ hastalığı içinde geçti; bir ker-

re intihara bile te ebbüs etmişti. Kont, 1844 de (Klotilt) ile tanışarak ona âşık oldu. Fakat bu, 1846 da öldü. Kont, bu his buhranı altında (Müsbet din) sistemini kurdu ki bunu M(üsbet felsefe) eserinin (1846 - 1851) sonlarında izah eder. Ölümü 1857 dedir.

2 — Sen Simon'un halefi olarak Kont

Üstadı Sen Simon ile çalıştığı esnada Kont'un başlıca düşüncesi, cemiyetin tanzimi meselesi idi. Fransız ihtilâli sonuna varmıştı. Amma her şeyi de yıkmıştı. 1815 den sonra derlenip toplanmağa başlamış olan bu cemiyet : hangi itikad ve disipline dayanacağını kestiremiyordu. Mütefekkirlerin en büyük işi; cemiyetin üstüne dayanacağı temel itikad ve fikirleri tayin ve tesbit etmek idi.

Bununla beraber bu fikir, bütün büyük romantiklerin zihnini işgal ediyordu. Bu romantiklerin hepsi, beşerî tekâmülü tarihte bulduklarını zannediyorlardı. Kont da bir filozof tarihçi oldu. Sen Simonun (kritik devre) ve (uzvî devre) nazariyesini kabul ederek buna daha bir derinlik ve katiyet verdi.

Kont'a göre Fransız ihtilâli; Avrupanın üç asırdan-beri görmediği son ve en şedid bir ihtilâldir. Uzvî ve disiplinli bir devir olan orta zamandan sonra Lüter'in videdan hürriyeti hakkındaki isyanile ihtilâlin ilk safhası başladı. Sınıf imtiyazlarını mahveden müsavat ve hürriyetin ilânıyla eski sosyete, temelinden yıkıldı. Şimdi binayı yeniden yapmak lâzım.

— Bu binayı, hangi usule dayanarak yapmalı ?

— Kont, o sırada, yalnız fenne itimad ediyordu. Eğer sosyetelerin hayatı, bir kimya hadisesi gibi katiyetle tahkik edilebilse, hepsi halledilmiş olacaktır. Bütün bilgiler, ilk evvel, teolojik halde idi ; yani hadiseler mabudların

müdahalesi ile izah ediliyordu. Sonra metafizik devre geldi; hadiseler indî sebeplere atfedildi. Şimdi pozitif devredeyiz. Pozitif bir içtimaiyat ilmi kurmak lâzım. (Sen Simon, fizik sosyal tabirini kullanıyordu) Astronomiden riyaizyattan fizikten, kimyadan sonra, içtimaiyat da bir ilim halini alacaktır. Bir kerre bu kat'î ilim halini alsa o zaman insaniyetin tarihi aydınlanacak ; milletlerin tarihi seyri ve akıbeti evvelceden görülebilecek ; nesillerin istikbali hakkında evvelceden - tıpkı husuf ve kûsuf olduğu gibi hüküm verilecektir.

Bu telâkki, iki esaslı neticeyi müstelzimdir. Birincisi, her şeyin tabii kanunlar dâhilinde vukua geldiğidir; mevcut olan herşeyin beş hassemiz altında olduğudur. İkincisi, cemiyetlerin seyir ve te'âmülünde (fatal) bir şey olduğudur; cemiyetlerin de, canlılar gibi "buhranlar,, ve "yeniden düzelmeler,, halinde münavebe kanununa tâbi olduğudur. Konta göre bir adamın idaresinin, cemiyetleri değiştirebileceği meselesine pek itimad edilemez. O adamın, tıpkı bir ağacın büyümesi üzerine bir tesir yapamayacağı gibi.

Umumî bir harekete karşı durmak boştur. Kütle, nereye gitmek mecburiyetinde ise, oraya gidecektir. Biz bu hareketleri tahlil edebiliriz, anlayabiliriz, hatta evvelce den görebiliriz bile .. Fakat istikametini değiştiremeyiz. İşte Kont, bu kanaatte idi.

3 Soiri tüel hükümet fikri

Kont, 1844 ten itibaren, yeni bir dinin (papa) sı gibidir. Buna sebep, şüphesiz ki, (Klotit) e t.sadûf etmesidir. Bu yıl, onun için mukaddes bir yıldır. Sevgilisinin ölümünden sonra ona, sanki sağ imiş gibi, uzun mektuplar yazmakta devam etti. "müsbet politika,, sı için, kara topraklara karışım ş Leylâsile müşterek yazmış

gibi “eserimiz,” der. “Pozitivizm ilim hali,, Leylâsı ile kendi arasında bir diyalogdur. Renan, böyle hallere “mukaddes akılsızlık,, derdi.

Eğerki Kont, bu esnada, usulü dairesinde sistem haline sokulmuş bir rüya içinde yaşıyorsa; bu, ilk yazılarında görülen temayüllerinin gayri mahdud bir surette ifrata vardırılmasından başka bir şey değildir. Üstadı Sen Simona bu noktada da sadık kalarak, Spiritüel bir hükümet fikrine büyük bir mevki veriyor; ve garbî Avuranın ancak bu suretle yeni bir nizam altına alınabileceğini söylüyordu.

Böyle bir teşekkül için de, orta zamanın papalığını örnek alıyordu. Kont, o zaman ne dindardı, ne hristiyan-
dı. Amma bir merkeze bağlı bir cihangirlik istiyor, İsayı daha doğrusu ilk hristiyanlığı hiç sevmiyor; çünkü bu hristiyanlık; bissî bir karma karışıklık, ahlâkî bir anarşidir. Konta göre hristiyanlığın iyiliği, ancak kilise tarafından inzibat altına alındıktan sonra görülmeğe başlamıştır; bunu ancak tek bir başa yani papaya malik olup bütün hristiyanlık âlemini birleştirmiş olmasına borçludur. Bu sebeple hem (Bosüe) nin “galikanizm,, denilen ruhanî idare tarzının hem de protestanlığın aleyhindedir.

Kontun istediği: papa (Hildebrund) un veya (üçüncü İnosan) ın devridir. Yeni bir iman ile öyle bir idare kurmak istiyor.

4 — Ü: içtimai sınıf

Kont; tarih felsefesinden çıkardığı müsbet ve izafiye-
ci neticelerin zıddına olarak; beşerin hayatını tamamen kat’i temeller üstüne kuruyor. Ütopisinin ana hattı: Sosyete-
yi üç sınıfa ayırmasıdır: Sakerdostlar, Patriyicatlar, Proleterya.

Sakerdostlar; Pozitivist rahiblerdir. İdarenin dizgini bunların elinde olacak. Bu, hayatın bütün kanunlarını bilen ve umumî ahengi temin eden aynı zamanda hem âlim, hem muhayyilesi zengin-insanlardan mürekkeb bir heyettir.

Kont, bu adamların nasıl yetiştirileceği hakkında uzun izahat vermiştir. Bunların heyete kabulü, müsaadei mabsusa ve istisna tarikle olacaktır. En üstte başrahip var. Papa gibi amma bu, hem cismanî hem ruhanîdir. Halefini de kendi tayin edecektir. İlk başrahip, Kont olacak. Amma tilmizleri arasında halefinin kim olacağını bildirmedi.

Patriçiyallar: “maddî kudret,, tir. Cemiyetin teknik ve ekonomik idaresini Sakerdos heyetin göstereceği veche dahilinde bunlar temin edecektir.

Proletarya: Bunlar da hergünkü işleri yapacaklardır. Kontta, içtimai sınıf fikri kat’îdir. Bir Proleter, hiç bir suretle, üstteki sınıfa geçemez. Bunun hiç bir mülkü olmayacaktır. Patriçiyenlere mülkiyet hakkı verir.

Böyle bir teşekkül; demokrasiye ve Fransız ihtilâlinin ülküsüne tamamen aykırıdır. Amma Kont, proletaryanın mikdarını o suretle hesap etmiştir ki her biri, müemmen bir hayat sahibi olabilecektir. Çünkü Konta göre nüfusun kesafeti hiç bir yerde, kilometre murabbai başına 64 kişiyi geçmemelidir. Hem Sakerdoltar hükûmeti; içtimai işi, egoist gayelere doğru istikamet aldirtmaz. Ve her insanı umumî menfaate uygun surette ahenkli hareket ettirir.

Bu takdirde, ferdî saadet: Boş hürriyetten ve hayalî bir musavattan değil, karşılıklı hürmet ve fedakârlıktan doğacaktır. Bu pozitif nizam ve devlet: Şahsî hukuk kabul etmez. (Hak) yok (Vazife) var. Ancak vazife hissi, bütün vatandaşları birleştirip kuvvetlendircektir.

5 — Pozitivist din

Sistemin sağlamlığı: Şüphesiz, bütün fertlerin birbirleriyle ahlâkî kaynaşmasına; herbirinin kendi menfaatinden vazgeçerek teessüs etmiş nizama gönül bağlamasına tâbidir. Bu: kat'î ve müttefikan inanılmış bir din ister. Pozitivist din, binayı çimentolar. Rusonun (İçtimai mukavele) sine, medenî din bir realite siması verdiği gibi.

Bu dinin Allahı; insaniyettir. İnsaniyet: (maşerî bir varlık) olup buna ancak beşerin ilerilemesine en iyi hizmet edenler iltihak eder hizmet etmeyenler iltihak edemez. Hakikaten büyük olan insanlar, bu sebeple, bizim varlığımıza hâkim olmakta devamdadırlar. “İnsaniyet: Dirilerden ziyade, ölülerden mürekkebtir,, formülü, bu suretle, derin bir mâna kazanmaktadır. Bu takdirde, büyük adamlara tapma tabiidir. Nasara azizlerine, hristiyanların perestiş ettiği gibi.

Biliyoruz ki Kont; yirmi sekizer günlük on üç aylı bir takvim yapmıştı. Bu takvimde ayların her birine, tarihin büyük adamlarının adlarını verdi. Sevgilli (Klotilt), 15 Ağustos bayramını temsil eder.

Kontun Pozitivist dini, katolikliğin şekillerini alır. Teslisi (insaniyet-yer-feza) dir: Meryemi (Klotilt) dir. Mukaddesatı; yedi yerine dokuzdur. Klotilt'in yazılarından dualar da yaptı. Kont, yeni mabetlerin ve mihrapların nasıl yapılacağı hakkında bir de mimarî öne sürdü.

Bütün bu teferruat, (zaman zaman tutarlı) insanların işine benziyor. Fakat Kontun, bunlardan maksadı: sönmüş bir katoliklik şeklinden, yeni içtimai hayat destürlerini istifade ettirmek içindir. Yeni dinde katolikliğin hürriyet aleyhtarlığı bile vardır: Kont, kütüphanenin

kitaplarını kendi seçiyor (150 tene) . . Bunları Sakerdos heyeti âzaları okuyacak . . diğer sınıfların okumağa ihtiyaçı yoktur. Okuma yerine düşünme, onlar için, daha faydalıdır. Ahlâkın temel prensiplerini, onlara, umum için düşünmekle muvazzaf olanlar, ya duvar ilânları ya resmi gazete şeklinde bildireceklerdir.

6 — Notice

Kontun eserinin sistematik şeklini kritik etmek pek kolaydır. Amma teferruatından, eşkâlinden vaz geçip te temeline bakarsak; Kontun istediği şey: Âlimane ve müeessir bir içtimai kurum, sağlam tesanüd, içtimai vezife, disiplinli bir elbirliği ve bunların neticesi olan beşerî tekâmüldür.

Muhabbet, intizam, ilerileme; işte Kontun bayrağındaki kelimeler . . .

Karlayl

[1795 — 1881]

İlk evvel profesördü; fakat çobuk usanarak tarih ve felsefe ile uğraşmağa başladı muvaffakiyet seneleri geç geldi. Hattâ cesaretsiz düştüğü zamanlar bile oldu, fakat sebat etti. Bizim buradaki araştırmalarımız yönünden tahlil edilecek eseri 1841 de basılan «Kahramanlar (Reşad Nuri tarafından dilimize çevrilmiştir) ve Kahramanlara Kült» dür. Karlayl için beşerin tarihi ve dünya; her asırda yetişen birkaç büyük adamdan

ibaret demektir. Ahlâkî ülkü de o büyük adamlara benzemektir. Bu bakımdan Karlayl, Mişele'ye benzer.

1 — Cesaretin ilâhlaştırılması :

Kahramanlar galerisi, (Paganizm — Putperestlik) devrindekilerle başlar. Grek — Roma devrinden daha evvel, İskandinavya paganizmi, iptidaiîliği devrinden Edda ile başlar. Karlayl, adam oğlunun ilk büyüklüğünü orada görür: sade kuvvet, tabii ve mukavim bir vahşet. Bu eski efsanelerde, Karlayl'e göre, başka hiç bir yerde bulunmayan şiddetli hayat duyguları vardır. Bütün kâinatı, kuvvetli köklere malik, bir ağaç gibi telâkki etmek, canlıların uzvî vahdetine kani olmak değil midir?

(Edda) dakî mabut, Valhallanın sahibi Oddin ve yahut Votandır. Bu şimal (Zöys) ü : Muharipler mabudu olup insanların kalbinde askerî şecaat ülküsüdür. Döşeğinde ölmek istemiyen sert İskandinavyalının rubunu, Karlaylın sarp ve şedid muhayyilesi ikmal eder. Çarpışmalarda kocamış bu kahramanlar, rahat döşeğinde ölmekten nefret ettiklerinden, deniz üstünde bir gemiye yatarlar ve gemiye ateş verdirerek yaktırırlar. Böylece hem batma, hem yangın içinde ölürler.

Karlayl böyle bir idealin, insanları, ilk vahşî şiddete sevkedeceği tehlikesini görmüyor mu acaba? dersiniz; nnutmalıyım ki Karlayl, bir tarihçidir; beşeriyeti daima değişmekte görmektedir. (Oddin) in ahlâkı, beşeriyet için, en son ahlâk değıdir; beşerin çocukluk devrine ait olup manevî hayatının ilk taslağıdır. Biz o devreden cesaret, acılara ve ölüme ehemmiyet vermeme zevkini bir armağan olarak saklamalıyız. Fakat bu faziletlerin muharebeden başka yerlerde kullanılabileceğini de bilmeliyiz. Bunlar diğer manevî müktesebat ile ahenkleştirilmelidir; der.

2 Hıristiyanlık devresi :

Pağanizm ; insanlara verebileceği hakikatı verdikten sonra öldü. Hıristiyanlık doğdu. Karalay, hıristiyanlığın (muhabbet ve merhamet) ahlâkını alır. [Maamafih peygamber tipi olarak yaptığı tahlil; İsa değil Muhammeddir.] Şüphesiz bu, Eddanın muhariblik ülküsü ile zıddır. Bunları ayrı ayrı almak, ona göre, madalyanın bir tarafını görmek gibidir. Karalay, (mutlak muhabbet) üzerine ilk hıristiyanlıktan ziyade orta zamanın tanzim edilmiş teokratik ve feodal hıristiyanlığına 11, 12, 13 üncü asırlara mütemayildir. Karalayla göre bu asırlar, tarihin en muhteşem devridir. Bu devrin yüksek ifadesi (Dante) nin “İlâhî komedi,, sinde izah edilmiştir.

(Dante)nin şiiri: Cehennemden, yani hastalardan, cınayetlerden cennete yani tekâmüle doğru yükselmesi, beşer hayatının tam bir sembolüdür. Karalayla göre bu eserin en mühim kısmı ; (âraf) tır. Bu kısımda günakârlar; kendi kendileriyle, kendi hatalarile mücadele ederler. En yüksek ahlâklığın zembereyi (peşimanlık hissi) dir. Pişmanlığı en iyi tasvir eden eser, ise işte bu (araf) tır.

Oddin, müminlerinden bedenî ve maddî bir şecaat ve cesaret isterdi. Amma (araf) ta mücadele yerini ve mahiyetini değiştirdi. Artık insan peşiman olmak ile, yüksek vazifesinden haberdar olarak, kendi içindeki fenalık temayülünü atmakla mükellef olduğunu anlıyor. Binaenaleyh ilk zaman hayatının öğrettiği mücadele prensibi, kökden sökülüp atılacak değil; yerini ve şeklini değiştirecek kendi içimiz ile mücadele olacak. Tarihte her devir, kendinden evvelkini tamamlar. (Dante) , hıristiyanlık devrini temsil eder. Edda ise pağanizm devrini temsil ediyordu.

3 — Modern anlayış

Bozulma ve ölümden, orta zaman da kendini kurtarmadı. Rönessans devrindenberi (modern devir) dediğimiz bir devre başladı. Bu devir, henüz teşekkül devresini bitirmiş, ve her şeyi taayyün etmiş sayılamaz. Orta zaman medeniyeti, en yüksek noktasına varabilmesi için on asırlık bir zaman geçmişti. Modern medeniyet için de belki o kadar bir zaman lâzımdır.

Fakat modern medeniyetin eskisi üzerine yeni manevî servetler koymuş olduğunu görüyoruz. Karlayla göre: Modern medeniyetin başlangıcı Şekspirin zuhuriyedir. Bunun karşısında, Karlayl, Dantedekinden daha ziyade hayrete düşer. Şekspir; belki bir zekâ kahramanı ve prensi olmaktan ziyade dâhi şair olarak görünür. Karlayla, göre Şekspirin eseri; beşer tarihinin tam bir aynasıdır ki başka hiç bir eserde görülmez. Burada tarih bile; eşsiz çizgilerle tesbit edilmiştir. Meselâ İngilterenin orta zamanı, hiç bir yerde, Şekspirin tarihî dramları kadar vüzuh ile tasvir edilememiştir.

Ekseriya denilir ki Rönessansın başlıca icadı: (fenne müteveccih zekâ) dır. Nesnenin hakikatını bulmağa yönelmiş müşahede ve muhakeme zihniyetidir. Ve bunlar da (Galile), (Kepler) gibi âlimlere verilir.

Karlayl, ise bunlardan ziyade Şekspiri alır. Sebebi bu şair, bir hayalci değil, kâinat üzerine gözlerini dört açıp beşeri ihtirasları, hayatın mânasını, ruhların derinliklerini anlayan ve gören bir müşadecidir. Böyle kıymetli bir müşahedeci olan bu şair, gözlerini, fizikçiler gibi maddeye dikerek her şeyi kuru formüllere ve rakamlara bağlanmış; veya tarihî ve tabîciler gibi, iğneledikleri böceklerle ve nebatlara kapanmış değildir. Onda müşahedecilik ve sanat, beşer hayatını görmeğe müte-

vecchiştir. Fennî tablillerden daha toplu, daha mânalıdır. İşte Karlaylın, Şekspiri tercihi bundandır; onu böyle görür.

4 — Samimiyet

Karlayl; modern devrin başlamasından itibaren insanların, zakâ, ve ilme fazla güvenerek, çorak ve kırsır bir gurura düşeceklerinden ve bunun neticesi olarak, eski ve orta zamanların temin ettiği kudretlere arka döneceklerinden korkar. Bu sebeple daima şunu tekrar eder ki: Formüllerin içine kapanmış nazariyecilere, her zaman her yerde, hakikaten yaşayanlar, ve aksiyon içinde bulunanlar tercih edilir. Karlayl, bizi; hayatın gelip geçici ve egoist konvansiyonlarından çekip çıkararak, hayatın her dem taze ve sağlam noktalarına sevk etmek ister. Hayat ile "samimi", olmaklığımız lâzımdır. Karlayl bu "samimi", kelimesini çok kullanır. Bundan anladığı mâna nedir? Misallerle gösterir.

Modern devrin kahramanları, bilhassa, "Reforma", nın kiler arasından (Lüter) ile (John Knox) u alır. Karlayl nazarında reformanın mâna ve ehemmiyeti, samimiyetin mûrâilîk üzerine galebesiledir. O devirde Papalar, hakikatte, imanlı kimseler değildi; papazlara verdikleri para mukabilinde günahların affolunması (indüjans), bunun en açık delilidir. Din, böyle dolandırıcılık ve politika vasıtası oluyordu.

(Lüter) in insanlığı, bu fesat devrinde, vicdanın sesini işittirememesidir. Bu ses (ki Knox'un da böyledir): Sert ve dik, iyi ve gür bir sestir. İnsanı yeniden dik ve doğru tutar.

Karlayl, reformacıları sonra, muharrirler hakkında da aynı vaziyeti alır. Bunların arasından (Johnson) (Ruso), ve (Burns) u yani oylara mûracatı tavsiye edenleri, bir takım düzme şeylere karşı baş kaldıranları alır.

(Johnson): Derin doğruluk taraftarıdır. Bunu terennüm etmiştir.

(Burns): Köylü bir şair olup ilhamlarını işten alır. Eserleri tabiatın çiçekleri gibidir. Ve en popüler şeniyetler üzerinedir.

Rusoya gelince onun hakkında Karlayl, oldukça serttir. Amma zâflarına gururuuna, sinirliliğine rağmen Rusoda bir (ilâhî kıvılcım) görür; Rusonun eserleri (derin samimiyet) hissine bir davettir.

Karlayl; sosyeteleri yoğuran ve sevkedenler (ki bunlara kral der) arasında, (Kromvel) : alır. “Onun sun’i şatafatı yok; kuvvetli ve vicdanlı bir ameale gibi çalışıyor. İçi dışı bir. Mürâî değil” der. Napolyonda Kromvelden çok aşağı bir kahramanlık görür. Çünkü Napolyonun nüfuz ve kudreti, yalan üzerine: halkın aldatılabileceği fikri üzerine dayanıyordu, der. “bir bülten gibi yalancı tabiri, Napolyonun zamanında çıkmıştır. Karlayl; Napolyonun işlerinde ve sözlerinde öyle hile ve komodiler görür ki bunlar Kromvelde yoktur, der.

5 — Netice

Karlayl şu iki fikre inanıyor.

Birincisi beşerin hayatı, tarih, safhalara ayrılmıştır. Bu safhaların her birinin evç noktaları ve kendilerine mahsus faziletleri vardır.

İkincisi; yüksek şahsiyetler, büyük rol oynar. Birinci fikir bize şunu öğretir ki hiç bir devreyi küçük görmemelidir. Vahşet devrinde bile (yüksek) şeyler vardı.

İkincisinden öğreneceğimiz şudur: Bize, beşerin istikbali hakkında mertçesine nikbin, kuvvetli ve zengin bir ülkü lâzımdır.

Emerson

[1803 — 1882]

Emerson, (Boston) de eski bir püriten aileden dünyaya geldi: ilk evvel (pastör — rahip) olmağı düşündü. Fakat imanını - hiç olmazsa dar mânada - kaybedince, bu meslekten vazgeçti. Avrupaya seyahate çıktı. Oldukça uzun seyahatten sonra memleketine dönerek, resmi memuriyetinden başka, konferanslarıyla ve kitaplarıyla ahlâkî fikirlerini yaymaya başladı. (Konkars) taki evi, lâik vaizlerin ocağı gibiydi. Avrupa, Amerika ve hattâ ta Hindistan ile gittikçe artan muhaberesi nüfuzunu her yere yayıyordu. (Konkors hekîmi) namı verilen Emerson, fikriyat ve ahlâkiyata hasrettiği hayatını, derin sükûnet içinde nihayetlendirdi.

1. Ruha ve mânaya itimat.

Emersonda, ilk aldığı dinî intibalardan, ateşli, (Spiritüalist) bir iman vardır, ki hiç bir vakit kiliseye tâbi değildir. Emersona göre (asıl olan) madde değil, ruhtur. Ruh, eşya üzerine tesir ederek, eşyayı değiştirebilir; hattâ eşyayı, yaratabilir bile...

Emerson, bu tezini müdafaaya çalışırken, Amerikanın Endüstri ve Merkantil medeniyete kendini vermeğe başladığını hatırlarsak onun sözleri bir kat daha önem kazanır. Emersonun doğduğu yer, sade bir dindarlık ve sağlam protestanlık ile meşbuğdu. 1840 - 1850 arasında ki yeni İngilterede insanları, para ve servet ardına takılmış görüyoruz. Emerson; paranın ve maddî iştiha ve ihtirasların üst tutulması aleyhinde çok çalıştı.

Emersona göre bizim saadetimiz; insanın her şeyden evvel, ruh ve düşünce olduğu hakkındaki kanaatin derinliğine bağlıdır. Bu, bütün diğer hakikatlerin kendisine tâbi olduğu ana bir hakikattir.

Fakat kalplerimize bunu nasıl nakş edebiliriz? Şüphesiz ki bu, fennin hakikatları gibi değildir. Duyum ile muttali olamayız; akıl ile de ispat edemeyiz. Fakat Emersona göre, en yüksek hakikatlar, hiç muhakeme ve muakaleye muhtaç olmaksızın, mütearifeler gibi apaçık olan hakikatlardır; amma şu şartla ki bunları, hiçbir haricî kuvvet, hiç bir kilise bize teklif etmeğe kalkmasın. Emerson, bilhassa (ilham) a inanır. Bunun içindir ki insanlara kılavuzluk ve talim edenler arasında şairleri tercih eder; bunlar esas itibarıyla ilhâm alan insanlardır, der.

Bu itikada, sağlam bir iyimserlik müterafıktır. Fenalıkların bir çoğu kendinde yerleşen maddenin, kâinatın sathî bir safhası olduğuna kanidir. Emerson, hayata itimat eder. Hekîmin düşüncesi, şairin ilhamı bize birtakım hayalât değil, sağlam ve şerefli realiteler ilân etmektedir, der.

2 — Sürüve Katılmama, Şahsiyet.

Bu prensiplerden nasıl bir ferdî ahlâk ilkesi çıkacak? Emersonun yazılarında en çok tekerrür eden şey; ferdiyete davettir. Bu da, İpsen gibi: "Evvelâ, olduğun gibi görünü", diyor. Biliyoruz ki 19 uncu asrın ortalarına doğru Amerika; bir zenginleşmiş tüccarlar sosyetesî halinde olup Monoton bir ız içinde idi. Böyle bir sosyetedede, insanlar para kazandırıcı şeyler müsabakası müstesna, başka hiç bir şeye karşı canlı değildirler. Giydikleri elbiseden konuşma tarzlarına kadar hepsi komşuyu taklid ve müşabehet kanununa tâbidir; hepsi birbirinin aynidir. Emerson, böyle bir sosyetedede; insanları ferdiyete davet ediyordu.

Emersona göre, bu taklit bu konformizm, ruhun ölümüdür. Taklit; bir barbarlık ve intihardır. İnsan; bu kölelik ağırlığını ve boyunduruğunu silkmesi; birde şahsî düşünce ve duygusu nispetinde insandır. Modern şekiller de ise hayat, insanı, bir sürüye katıyor. Halbuki insana düşünce istiklâli lâzımdır. Ta ki koşa gitmiyecek olsa dahi, hiç korkmazsınız söylemeğe cesaret edebilsin. İnsan, aynı zamanda menden sun'illiklere hiç ehemniyet vermeğe de alışmalıdır. İyi ve temiz bir insanın hayatta biraz da münzevi kalacağı tabiidir.

Medeniyetin zahiri ve itibarî kısmının bir bağına bağlanmak; zindanda kalmağı veya ruhun solmasını kabul etmek demektir.

Sürüye girmiyen insan, geri bir insan değildir. Böyle bir hürriyet içinde, yaşamıyan insan, hakikî bir hayat sürüyorum sanmasın. Bunları terkedersek, buna mukabil bir hazineye kavuşuruz : Kendini tanıma hissi, ve nefesine itimad kudreti Sürüye tâbi olmadan, (Konfor) boyunduruğuna girmeden, kendi düşünce ve duygusile yaşama ile insan kendisinin, zanolunduğundan daha ziyade, zengin ve kuvvetli olduğunu keşfediyor.

Sürünün bir yansı, bir kopyas olacak yerde insan, kendi varlığından haberdar oluyor ve hakikaten hakikî bir fert oluyor. Bir insanın şahsiyeti, basma kalıp fikirlerle ve kör göreneğe karşı aldığı zıd vaziyet'lerle sağlamlaşır.

Emersonun, bu ferdî kültüre ait fikirlerine, terbiyeye dair olan düşünceleri de bağlanabilir. İlkakika Emerson, yeni terbiyenin hazırlayıcılarından. Her çocuğa aynı şeyi vermeğe çalışan eski terbiye ve kollejin aleyhindedir. Her mizaca, her zekâ tipine göre türlü türlü okullar istemektedir. Bilhassa çocuğun veya gencin, mi-

kanikî ve haricî, müşterek bir disipline tâbi olmayarak hür çalışması meselesi üstünde çok durmuştur. Bu fikirler, hep (faal mektep) e doğru gelen fikirlerdir.

3 — Demokrasinin Tenkidi :

Emersonun ahlâk prensibi, kendi zamanındaki Amerikan sosyetesinin zıddıdır. Siyasetteki fikirleri nasıl ? İçinde yaşadığı ve o zaman dünyanın hemen yegâne cumhuriyeti olan Amerikan demokrasisi ve cumhuriyeti hakkındaki fikirleri nedir ?

Bu baktaki fikirleri mütehavvil ve ekseriye şiddetlidir. Demokrasinin temel prensipleri olan : Hürriyet, müsavat ; ona tehlikeler ve anlaşılamazlıklar ile dolu görünüyor. Zarurî olan yegâne hürriyetin, derunî hürriyet, fikir hürriyeti olduğunu tekrar eder. Siyasî hürriyeti ise ekseriya; umumî faydası olan bir işe iştiraki reddetmekten ibaret kalıyor. Müsavat ise; tesviyecilik ve iptizalcılık gibi ifratlara sevkeder. Bu; (sürücülüğ) e ve (konformizm) e verilen parlak ve asil bir isim, diyor.

Bu mülâhazalardan sonra Emersonun, demokrasi aleyhinde söyleyeceği zannolunur değil mi? — Hayır, aleyhinde değildir. Bunu, diğer rejimlerin hepsine tercih eder. Ve demokrasiyi meth için şöyle güzel bir teşbih de yapar: “Monarşi, techizatca mükemmel, fakat şiddetli rüzgarlara maruz kalarak ekseriya devrilen bir gemidir. Demokrasi bir saldırı; üstünde insanın ayakları ıslanır ama daima yoluna devam eder. Bütün hesap sonunda ötekenden daha iyidir.,,

Emersona göre her şeyin başı: Ahlâkın hür inkişafıdır. Buna en müsait rejim ise şüphesiz demokrasi. Kendi zamanındaki Amerikan demokrasisine itirazı şu noktalardadır: “Öyle bir demokrasi ki, der, idare edenler, halkın mümessiliyiz diye kendilerini hür zannediyor-

lar; halbuki hakikatte bir kaç mübteze! fikir ve hattâ daha fenası kese doldurma yolları etrafında toplanmış insanlardır., O zamanki Amerikanın; içyüzü ahlâkî kölelik olan yalancı hürriyetine, sadece bayalığı yapan müsavatına bakıp der ki bu : Yüksek ülküyü aşağılatmaktan, başka bir şey değildir. Bununla beraber şuna da kanidir ki, hürriyete götürecek yegâne yol da hakikî demokrasîdir.

4 Spiritüel hükûmet

Emersonun en ütöpik yerine geldik. Siyaset üzerine olan fikirleri, malûm olan bütün sistemlerden başkadır. Emersona göre monarşik, aristokratik demokratik şekillerin hepsinde de hükûmet, herhangi bir dereceye kadar maddî refah temini ile mükellef tutuluyor. Büyük hata işte bu noktadadır. Çünkü servet ve refah temin etmek söz konusu hükûmet için daima bir müdahale sistemi de mevzuubahs demektir. O zaman hükûmet zor döner, çok masraflı bir çark olur. Memnun olmayanlar da çok olur.

Emersona göre hakikî hükûmet : sadece zekâ, ahlâk ve faziletin inkişafı ile meşgul olmalıdır. Hükûmetin işi ; fertlerin zekâ ve fazileti inkişafına yardım ederek daha iyi olmalarını temindir.

Farara böyle bir hükûmet teşekkül etse ve yalnız fikir ve fazilet ile uğraşsa, etrafındaki kurt devletler onu ne yapmaz ?

— Emerson buna cevaben de : “her hakikî kuvvet. ruhtadır, hakikî medeniyeti yapan madde değildir. Bir medeniyeti kurarken evvelâ maddeyi düşünmemelidir. Medeniyeti yapan : fikrin hamlesi, ümit, adalet aşkı, inân ülküdür ki ancak bunların yükselmesi ile arz üzerin-

de en iyi bir varlık ve medeniyet kurulabilir. Eğer böyle bir sosyete teşekkül edebilseydi hakîm, hür, âlicenap olan fertleri arasında maddî şeylerden dolayı hiç bir ihtilaf olmazdı. Böyle bir sosyete, kendini haricî düşmanlara karşı da daha iyi müdafaa eder. Esasen Emersonun hayaline göre böyle bir rejim kuran milletin bu yüksek hareketi, cihan efkârı umumiyesine tesir ile diğer milletleri de ayaklandırabilir. ! ! ! Hani öyle dünya, ey aziz mütefekkir ! ! !

5 Netice :

Emersonun ana fikirleri bunlardır. O istiyor ki Amerikanın klâsik (Biznesmen — tüccar) tipinden ; yalnız ruhun tekâmülü ile uğraşacak bir sosyete çıkarsın. Amerikanın : para ve konfor hırsını azaltmak ve ruhta muvazene hasıl etmek istiyor.

Ernest Rönan

[1823 — 1892]

Fransanın (Bretagne) bölgesinden olan (Rönan), rahip olmak üzere hazırlanıyordu. Okuldaki muvaffakiyeti dolayısı ile onu ilâhiyat seminerine kabul ettiler. Sonra Hristiyanlığa imanını kaybedince lâik hayata gir-

di. Tarih etütleriyle, Musa ve İsa dinlerinin menşei hakkındaki eserlerle büyük ün kazandı. Fakat asla ihtisası içinde kapanıp kaimadı. Kendinde din kafasından başka; Şair ve ahlâkçı kafa da vardı. Hattâ politika işlerine bile karışmak istedi. Onun zihnini en ziyade işgal eden; beşerin mukadderatına müteallik meselelerdir. Eserlerinde, bir çok renkler ve şekiller altında, hayatın mânasını ve inkişafı şartlarını anlamağa uğraşır.

1 — İlim ve hürriyet vasıtasile ilerleme

Rönan, Hristiyanlık ile ilgisini kestikten sonra kendini bütün kuvvetile fikrinin değişmesinde büyük âmil olan tarih ilimlerine verdi.

İlk büyük eseri olan 1848 de yazılıp fakat pek çok basılan «İlmin istikbali», bu baktaki heyecanını göstermektedir. O, tarih, bilhassa lisan, itikatlar, fikirler tarihi; zekâyı, diğer ilimlerin hepsinden ziyade inkişaf ettireceğine ve bizi kaynağı hayat olabilecek hal ve hareket düsturlarına sevkedeceğine inanır. Beşeriyeti, ta menşelerinden itibaren, tarih vasıtasile tanımıyor muyuz? O, bize; büyümesi, hastalıkları ve maddî, mânevî ihtiyaçları olan bir canlı varlık gibi görünmektedir.

Böylece tarih, hayatın derin anlamını gözlerimiz önüne sermektedir.

Tarihi böyle görüşten alınacak en kuvvetli ders nedir? Tarih bize: Daima daha güzel şekillere, daha yüksek hayata, daha zengin ve daha aydın düşünceye doğru giden bir didinme gösteriyor. «Okyanusların derinliklerinde ot gibi yaşayan kör ve sağır deniz yıldızı hayvancıklarından, kendilerinden ders aldığımız en yüksek takdire değer insanlara kadar hepsinde bu yükselen kuvvet, bu biraz daha ziyade yükselme ihtiyacı, daha şuurlu, daha âlicenap, daha asîl olma arzusu vardır.

Bunun içindir ki, istikbalde öyle bir nevi insan zühur edecektir ki onun bugünkü insanlara nispeti; bugünkü insanlarla hayvanlar arasındaki nispet gibi olacaktır.

«Böylece (Allah), istikbalde olacak. Bugün yok. Amma oluyor. Bütün varlıkların cehtile Allah, her gün biraz daha kendi kendini yaratmaktadır» der.

Amma bu ceht, hürriyet ister. Her fert kendinde en iyi olan şey ne ise onu, hür bir surette inkişaf ettirmelidir. Rönan, bütün zincirlerden, kendini kurtarmıştır. Başka insanlar için de hürriyet ister. Aramak, düşünmek ve doğru işin bize öğrettiklerini söylemek için hürriyet lâzımdır, der.

Rönan'ın temel düşüncesi şudur : “Kâinatın gayesi ruhun inkişafıdır. Bu inkişafın şartı da, “hürriyettir,,

2 — Endişe, ivimsizliğe dönme

Rönan'ı; Mişele, Hügo gibi romantiklere yaklaştıran bu itimat, 1870 — 1871 hadiseleri ile çok sarsıldı. Medeniyetin tekâmülü için her ikisinin de varlığına kani olduğu iki millet arasındaki muharebe, Paris yangını ve Komün'ün ezilmesiyle başlayan dahili kan dökülme, üçüncü. Repüblığın mütereddit, karışık ve güçlülük başlangıcı Rönan'ı kararsızlığa ve endişeye düşürdü.

Bununla beraber bir müddet küsuftan sonra, umumî tekâmül imanı gene doğdu. Fakat bu defa önemli düzeltmeler yaptı. Bunu (Felsefi diyaloglar) eserinde görürüz ki bu eser 1871 de yazılıp 1875 de düzeltilip basılmıştır. Evvelâ bu tekâmül fikri, bu müstakbel Allahın realize olabilmesi meselesi: (Gayri mahdud zaman) ve (bir çok tecrübeler ve muvaffakiyetsizliklere rağmen daima yeniden başlama) ister. Hayat hamlesi : Küçük bir deliği olan camekândan çıkmaya uğraşan bir böcek gibidir.

Bu böcek, binlerce defa cama çarpıp düşecektir; fakat bu teşebbüsünü sayısız denilecek kadar çok tekrarlarsa en son muaffak olacağı şüphesizdir. Muaffakiyeti vâdeden: Gayri mahdud zamandır.

Saniyen bu cehtin çokluğu, tabiate büyük bir israfı mucip olmaktadır. Tek birinin zaferi için milyonlarca mahlûk feda edilmektedir. Milyonlarca (gubar-ı tal') serpiliyor; ancak bir kaç çiçek ve meyva husule gelebilir. Kuvvetin böyle pek fazla miktarda kayboluşudur ki hayatın ve dünyanın kanunudur. Muntazam kütlerde, yüzbinlerce insan yetişip ölüyor: Ender olarak tek bir müstesna yetişip onların ceht ve rüyasını temsil ve tekâmülün bir realite olduğunu ispat etsin, diye...

Hattâ muhtemeldir ki tekûmülün en son ve muhteşem noktasına beşeriyet, — yolunu kayıp veya hatâları yüzünden intihar etmesi sebebiyle, varamıyacaktır.

Arzımız mahvolabilir. Fakat şurası kat'idir ki hayat, başka yerde, bizimkinden başka şartlarla, devam edebilir.

Öyle ise beşer tarihinin, beklenilmeyen sukûtları, anlaşılmayan durgunluğu bizi hayrete düşüremez. Beşer tarihi muntazam bir yükselme çizgisi olmaktan uzaktır. Bütün bu büklümlerden ve karışıklıklardan sonra ruhun muhteşem yoluna gelinmiş olsun yeter. İnsanların bir gün nereye varacağını hiç kimse anıyamaz ve mutlak suretle hiç kimse hükmedemez. Ama şu yeter ki itimadını ve istikbâle imanını kaybetmesin, iyi niyet sahibi olsun; ve şimdi namütenahi uzaklıklarda bulunan fakat en son, o namütenahi içinde kavuşulacak olan tekâmülü arama yolunda bütün kuvvetile çalışsın.

3 — Ahlâk

Hayatta alınacak hâkimane vaziyet nedir? Her düşünce ve duyguya karşı aynı zamanda hem hürmetkâr

olma hem de serbest kalmadır. Eğer inanırsak ki, kâinat; muazzam ve pek müsrifane ceht ile, alaca karanlıklar içinde yükselen bir tekâmül içindedir; o zaman diyemeyiz ki, bu cehtlerin yalnız biri kıymetlidir de ötekiler değildir. Bağlanmamak şartile, samimî her tecrübeye baş vurmak mecburiyetindeyiz. Fakat şuna da inanırız ki samimi her düşüncede bir hakikat kıvılcımı, bir güzel tip bir hümete şayan nokta vardır. Ancak bu suretledir ki samimî herşeyi; güzellik ile karşılayabiliriz. Ve hakikati hür ve müstakil bir fikir ile hiç durmadan araştırabiliriz. Rönan'ın "akropol üstünde duası,, bu suretle ifade edilebilir. "Malik olunan iman,, asla bir zincir olmamalıdır. O, ölü mabutların kırmızı kefenlerine, itina ile sarıldıktan sonra artık onunla alâkamız yoktur.

Bu halde, ekseriya zannolunduğu gibi Rönan; sırf kendi tecessüsünü tatmin için bir fikirden diğer fikre geçen ve hiç bir fikir üstünde duramıyan bir mütefekkir mi? — Asla...

Rönan'a göre insanın büyük ödevi kâinatı ideal yüksekliğine doğru giderken, bütün kuvveti ile kollamaktır. Fazilete, fedakârlığa inanmak; insanın en yüksek asaletini teşkil eder. Rönan kendisi bütün hayatınca: Yorulmak bilmiyen, çelik iradeli, kendisine karşı sert, bedensel acılarına önem vermez, kafasıyle, kuvvetile mağrur, üs'üne aldığı işten derin şuurlu bir adamdır.

Pek orijinal bir fikri de vardır ki, şudur:

Kahraman ruhlu insanları; güç ve sert bir hayata âşık oldukları ve en yüksek kıymetlere taptıkları halde; kütle, rahatı arar. Kahraman ve hakim insan, kütlenin bu halini bilir, bununla beraber hor görmez. Bilâkis kütleyi mazur görür.

Beşer hayatının saadet yığınını arttırmak lâzım.

Yoksa insanlara kefareten, İsanın insanları affetmek için nefsinı feda etmesinden bahsetmemeli. İnsanlarla iyilikten, şen olmadan, mûsamahadan, güler yüzlülükten, mukavemetten konuşmalıdır. Öte dünyaya ait ümitler zail oldukça bu fani insanları; hayata tahammül edilir bir şey nazarı ile baktırmağa alıştırmalıdır. Yoksa kendilerine karşı isyan ederler. Hayat ancak meyveleri ile, ancak muvaffakiyetlerle değerlidir. Eğer insanların yaşamasını istiyorsak, hayatı tatlı ve arzu edilir bir hale sokmalıdır.,.

İçtimai ahlâkın en tehlikeli hatâsı: Huzuzatın toptan atılmasıdır. Hatâsız ve pek mükemmel bir fazilet; ruhan aristokrat pek az insanlara nas'p olur. Herkesten bunu isteyemeyiz. Bukadar yüksek ve asil bir zekâ ve seciye-ye malik olanlara ne mutlu; elbet onlar bulundukları noktadan inmezler. Fakat eski gol ahlâkı, bu kadar yüksekliğini herkesten istemez. Gol ahlâkına göre, selâmete çıkmak için kütleye; iyilik, cesaret, şen olma Allaha itimat kâfidir. „

Rönan, böylece, dereceli ahlâka razıdır. Müsterek nokta; hayatı hoş görme ve ona hizmet edip yükseltmek iradesine malik değildir.

4 — Rönan ve demokrasi

Rönan'a göre en önemli sosyal mesele; kütlenin iktidar mevkîğine gelmesidir. Fransada liberal imparatorluk Komün ve Cumhuriyet eski aristokrasinin son günlerini yaşamakta olduğunu göstermektedir. Kütlenin iktidar mevkîine gelmesi acaba medeniyet için bir tehlike olur mu? İntizamsızlıklara ve bayağılıklara sebep olur mu? diye düşünüyor. Kütle; fıkır şaher serleri anlayıp yaratabilecek mi? Yalnız maddî menfaatlere tapan bir cemiyet meydana gelirse ya... diyor > ..

Dahilî savaş zamanında, Rõnan, bundan korkmuştu. « Felsefî diyaloglar » eserinde, müstakbel sosyetedede bunu önlemek için, idareyi âlimlerden mürekkep bir kurula verir. Bunlar fikren o kadar yüksek olacaklar ki, hem silâhı hem tekniği bunlardan daha iyi kullanabilen bulunmıyacak bunlar; hizmetlerinde yıldırımlar olan Olimpın (yarı Allah) ları olacaklar. Bunların mutlak ve iyilikte en üst hükümranlığı, yine kendilerinin yaratacakları âlimane mekanizmalarda temin edilecek. Kütle, ancak itaat ve inkiyat ile mükellef alacaktır.

Fakat bu bedbinane görüşten sonra; Rõnan, bilâhare inkişaf yolunda olan demokrasiyi uygun görmeğe başlıyor. Bu tekâmül biribiri ardına çıkan iki dramında da görülr. (Caliban) ve (L'Eau de Jouvence). Rõnan bunda Şekspirin (Bora) eserindeki şahsiyetlerden istifade eder. (Celiban) da (Prospero) yeniden Milân dükası olunca Calibanın idare ettiği bir halk isyanını müteakıp tahtını kaybediyor.

(Ariel) in tekrar kullandığı eski feerik kıymetler, bu defa, hiç tesir etmiyor. Yani artık halk, iktidar mevkisinin, mebutların ve kralların olduğuna inanmıyor.

Bu bir katastrof mu ?

— (L'Eau de Jouvence) de evet

Prospero, aramalarında ve çalışmalarında serbest bırakılınca, güzelliğin ve hikmetin ne olduğunu daha iyi anladı.

Caliban, mesuliyet hissi altında inceleşerek iyi bir devlet adamı oldu. Zekâsı açık Eeki efendisine neler borçlu olduğunu şimdi anlıyor. Filhakika onu koğmuş ve yerine kendisi oturmuştu. Fakat artık ona karşı ne bir kını var ne de, hiddeti. Bilâkis onu himaye etmek istiyor. Amma Prospero eceli ile öldü. Buna hacet kalmadı.

Caliban, feleğin garip bir cilvesi olarak, Arlelin velinimetini oluyor. Halk kuvveti, tecrübe ile olgunlaşarak ve hakimleşerek ruhun mukadderatına emin bir bekçi olur.

5 — Netice

Rönan'ın hikmeti: İyilikçi, tatlılık ile nikbinlikten mürekkeptir.

Bu tatlılık ekseriya cesur, mağrur bir iradenin meyvasıdır. Nikbinlik ; hayatın her safhasında ümid ve ülkü bulabilen anlayışlı ve akkım bir nikbinliktir..

Con Ruskin

1819 — 1900

Ruskin, muharrirlikte ve sanat münekkittliğinde çabucak ün aldı, herkesten saygı gören, zengin ve meşhur olan bu muharrir de, Tolstoy gibi modern şehirlerdeki işçilerin sefaletini ve 1858 — 1871 seneleri arasındaki içtimâî hadiseleri gördü. Bunlar onun kalbine şiddetli bir yumruk vurdu. Bundan sonra yazı ile, söz ile, para ile hayır müesseselerine yardım etti. Şimdi tasavvur edeceğimiz bir ahlâk prensibi yapmağa başladı. Büyük servetini bu işe sarfetti. Hattâ bazı cemiyetler teşekkül ederek Ruskin'in presiplerini yaşamağa özenenler bile görüldü; Fakat bunların ömürleri pek kısa oldu. Bununla beraber

Amerikada böyle bir şehir vardır ki halâ (Ruskin) adı taşımaktadır.

1 — Tabiat Hissi.

Rusodanberi, modern edebiyatta mühim bir yer tutmuş olan (Tabiat hissi), Ruskinde pek kuvvetlidir. Çocukluğundan itibaren Ruskin tabiatın, güzelliklerine karşı çok hassas idi. Kendi tabiri ile tabiat karşısında “gözleri kafasından fırlıyordu „.

Onun için tabiat : Büyük mürebbiye ; ve sevinç ; safiyet ve âlicenabane hislerin kaynağı idi. (Görmek) düşünmeğe başlamak demektir. Dikkatli bir müşahade altında, her şey bir mâna kazanır ve bundan insan, ilhamlar alır :

“Müşahededende elde edilecek derunî sevinç : Ebedî ve lâıefnadır. Bunlar hayatın vasıtaları değil, hayatın gayesidir. Hasselerimizin tevlit ettiğı hazlar, hayatın en yüksek hazlarındandır. Eğer bunlar dağınık ve parça parça olacak yerde, meselâ gözünkü gruplaştırılrsa ve ehenkleştirilse kıymetli tablolar meydana gelir ki bundan meserret, hayret ve itminan doğar.,

Bu ; kâinatın umumî ahenginden ilâhi bir plânın varlığına intikal meselesi eski bir fikirdir. Ruskin, bunu tasvirlerindeki derinlik ve kat'iyet ile yeniler.

2 — Güzellik dini :

Tabiatı perestigten sonra, güzelliğe tapma da kolaydır. Bütün büyük sanat eserleri, bunu göstermektedir. Ruskin, bu yoldan olan rolünü, tenkitçilik ve tarihçilikte göstermiştir. Fakat bir tablo veya statüyü överken, asla sadece teknikte kalmış değildir. Şaheserlerde daima ahlâkî bir unsur görür. Sanatın vereceğı ders hakkında en iyi tahlili, belki, (Yedi lâmba) daki tahlilidir.

Birinci lâmba : Fedakârlık lâmbasıdır. Yani yalancı lüksü, serveti atmaktır. Hakikî güzellik : ovalar, dağlar, denizlerdir..

İkinci lâmba : Doğruluktur. Sanat, aldatıcı ve hayalî değildir. Samimiyetle tabiattan alınmış şekiller ve manzaralardır. Resimdeki kuvvet ve kudret, hakikatten doğar. Bir ağacın kuvvetle serpilmesi gibi. Güzellik : kuvvetli, hakikî ve sade ahenkten başka bir şey değildir. Güzelliğin alâmeti : tezyinathı sadelik ve sadakattır. Fazla süslere bürünmüş olması değildir.

Artistin diğer üç lâmbası da : Hayat, hafıza, hürriyettir. Yani bir eserin vücutte gelişinde hâtıra zenginliğinin ve duyuş tazeliğinin, bir nizama iradî mutavaat olan hürriyet hissinin de mühim tesiri vardır. Bu türlü hürriyet, o demektir ki bununla artist, kendi kudretinden daha üst bir şey realize eder.

Bu şartlar, kuru ve biraz skolâstikçesinedir. Yalnız sunu-hatırımızda turalım ki : Güzel eserler yaratmak veya sadece bunları anlamak için ; insiyakî bir surette ahlâk kanunlarına uyarak yaşamak lâzımdır. Tabiate perestiş hissinden ayrılmaz bir halde olan yüksek san'atı anlamak ; ancak doğru kalblerin ve asîl ruhların işidir.

3 — İctimaî mesele :

Bu güzellik dininden yalnız bir avuç insan-mı istifade edecek ? — Ruskinin büyüklüğü, bunu herkes için istemesi ve bu yolda uğraşmasıdır. Tabiatın bir manzarası veya bir sanat eseri karşısında hayran kalan bu bediiyatçı ; insanların çoğunun vaziyetleri, bu güzelliklerden istifade edecek gibi değildir ; çirkindir, bayağıdır, sefilânedir. Yaşadığı devreye : makine devri, maddî ihtiras devri, bayağılaşmış proletarya devri der. İngiliz zihniyeti aleyhindedir :

“ Büyük bir millet, kendi çocuklarının binlerce hattâ on binlercesini pamuğun fiatı üzerine bir tesir yapacak mı diye, bu müadelede hangi tarafın haklı olduğunu hiç düşünmiyerek - birbirleriyle mücadele ve kıtale sevketmez.

Büyük bir millet; bangerlerin fakir tabakayı soyanların hile ile, hileli iflâslar ile kasalarını doldurmalarına göz yumarken veya Çinde topların tehdidi altında zavallı halka afyon satarak insanları zehirliyen katilleri İngilterede büyük arazi satın almasına müsaade ederken fakir bir çocuğu beş altı ceviz çaldı diye zındana atmaz.

Büyük bir millet, sermayedarlara haftada altı pens daha ziyade varidat getirecek diye, fakir çocuklarını gübrelik sisleri içinde öldürmez. Ve üstesine bir de, bu bapta, mürâiyane ve şeytanetkârane senpati göstermez.

Büyük bir millet: kızlarını erkek kardeşlerinin önünde kesen ve bütün gençlerini Beharın köy mezbehalarındaki kuzulardan daha sur’atle, bir satırda kesen (Polonya katliâmı) bir adama (Rus çarına) sefir göndermez.

Bu acı sözler, Tolstoyu hatırlatıyoruz. Bu : mürâf, haris ve canî gördüğü İngiliz sosyetesine karşı isyan bayrağını kaldırmaktır.

4 — Fazla makînecilik aleyhtarlığı

Ruskin’e göre deva sadeliğe, itidale ve hikmete dönmektedir. Modern sanayi, İngiliz cemiyetine çok fenalık yapmıştır. Burada Ruskin doktrininin en ütopik noktasına parmak basıyoruz.

« Bir insanı, siz ya bir alet veya bir insan yapabilirsiniz. Fakat ikisini birden yapamazsınız. İnsanlar makine gibi öyle dakikası dakikasına, elifi elifine kat’iyetle ça-

lışmak için yaradılmıştır. Eğer insanın parmaklarından bir çarkın dişleri gibi bir iş ve ölçü ve kollarından bir perkâr gibi daire çizmek beklerseniz o zaman o insanı evvelâ insanlıktan çıkarmak lâzım gelir. Ne kadar uğraşsanız, insan, makine olmaz. Eğer insanın elinden çıkan bir şeyin olmasını isteyince ve onu böyle makine katiyeti gibi telâkki etmekten vez geçince insan tembel ve mütereddit oluyorsa, gene zararı yok. Çünkü bu hal ile beraber onda en yüksek bulutlar kadar yüksek başka bir halde doğar. Bu bulutlar siyah veya parlak olabilir. Bunun da ehemmiyeti yoktur. Amma bu bulutların arkasından başka bir güneş doğacaktır ; başka bir tecelli zuhur edecektir.,,

Milyonlarca amelenin eseretine derin sebep ; bu mihanîki ve seri iş meselesidir.

Ruskin, vatandaşlarına şu tavsiyede bulunuyor :

“ Kat’i zaruret olmadıkça, hakikaten (icad) olmayan bir şeyi imal etmeyin.,,

Taklidi ve herhangibir kopyeyi asla teşci etmeyin; meğer ki büyük eserlerin hâtırasını muhafaza etmek için ola.,,

5 — Yabancı zeytin, zafer tacı :

Maşinizm ve merkantilizm sebeble mihverinden çok uzaklaşmış olan hayatın gayesini gene tam mihverine getirerek söylemek istersek hayatın ereği şudur: Sevimli, feyizli, ve hür bir sulh.,, Ruskin, bunu yabancı zeytin dalı sembolünde pek güzel tasvir eder.

«Zafer tacı, yabancı zeytin gibi olmalıdır. Yabancı zeytin, hiç kimseden itina görmeksizin, büyür. Kayaları salkım salkım çiçekleriyle, büyük yeşil dallarile şenlendirmez. Çiçekleri kar yağmışa benzer. Meyvesi de; boz

yaprakları ve düğümlü düğümlü dalları arasında ufak tefektir. Muhteşem değildir. İşte hayat, buna benzemelidir. O, şatafatsız, tantanasız ve tatlı bir hayat sembolüdür.

Açık ve temiz kalblilik, karşılıklı itimat ve aşk, başkalarını sulh ve sükûnet içinde görme, başkalarının acılarına ortak, olma; bütün bunlar; ve üstümüzdeki lâci-vert gök, güzel ırmaklar, arzın güzel çiçekleri, varlık âleminin hududsuzluğu ve sırları bu hayatın ve dünyanın en büyük servetleridir. (Yabani zeytin tacı)

Bu büyük artist, eserini böyle, bir rüya ile bitiriyor. Ülküsü; inceleşmiş basitliğe ve az çok ilerilemiş köylülüğe, altın devre dönmekdir Bununla beraber Ruskin; lüzumundan fazla sanayileşmenin zararlarını yük ek se-sile ilân etmiştir. Bütün insanlara da kalb ve ruhun hakiki hazinelerini yani faziletin esasını teşkil eden beşerî ve tabîî güzelliklerden istifadeyi tavsiye eder.

Rişar Vagner

[1813 — 1883]

1813 de Layibziğde doğan Vagner, musiki debâsile ünlüdür. Fakat unutmamalıdır ki o, bütün güzel sanatlarla: Şiirle, tiyatro ile, musiki ile halkı, budunu yükseltmek sevdasında idi. Güzel bir tesadüf, onu (Bavyera) kralına dost yaptı. Kral, ona (Bayrot) da (ahlâk ve sanat mabedi) ni kurduracak parayı verdi. En kuvvetli şairane eseri (Nibelung'in yüzüğü tetralojisi) dir. Bunun

musikî örgüsü için Vağner, yirmi seneden fazla çalışmıştır. Bu eserin felsefî kıymeti hakkında çok münakaşalar yapılmıştır. Eser, pek vâzih değildir. Bununla beraber kaba saba bir tahlili yapılabilir. Vağner, bunu yazarken eski İskandinav efsanelerinden istifade ile ona istediği gibi kendi düşünce ve duygularını vermiştir. Tıpkı Viktor Hügonun (Asırların efsanesi) nde yaptığı gibi.

1 — Altının şeamet ve melaneti:

Bütün mukaddes efsanelerde olduğu gibi burada da başlangıç: İnsanın kibir ve hırs yüzünden boşanarak dünyaya saldırdığı gündenberi her iyi şeyi yıkan bir şeamet ve mel'ânettir.

Mabutlar devlere (Valhalla) yüksek meskenini inşa ettirmek istediler. Ve İnşaat bedeli olmak üzere onlara (Altın yüzük) vermek istediler. Bu yüzük (Nibelung) Ren kızlarından çalınıp getirilmiştir.

Burada altın: Fena ihtiras, maddî ve fena muamelecî kudreti temsil ediyor. Esas itibarile altın, insanı bozucudur. Ve zaten zulüm ve cinayetlere sebep olmağa devam etmektedir.

Kendilerine verilen altın yüzüğün başında, iki dev kavgaya tutuşuyorlar. Ve Fahner, kardeş Fasoliyi öldürüyor. Bu hazineye tek başına sahip kalınca, bunu daha iyi muhafaza ve müdafaa edebilmek üzere dev, daha müthiş bir dragon oluyor.

Fakat bu altını, herhangi bir yerde, kullanıyor da değil. Bunun ihtirasındaki ahmaklık şu sözünde pek açık ifade etmiştir: "Uyuyorum ve zenginim, malikim!,, Ahmak ve kısır bir malikiyet, yırtıcı ve kaba bir hasislik.

Altının şeameti, iki sebepten neşet ediyor: Mabutlarda büyük zulümkârlık. Fahnerde de kaba bir egoizm doğurtmasından...

Bazıları derler ki Vagner, bununla başka şey kas-
etmektedir. Şöyle ki: Mabutların Valhallası; servet üze-
rine kurulmuş eski sosyeteyi; Fafner de: Doymaz hırs-
larla dimağ ve kalbleri kararıp keselerini doldurmaktan
başka bir şey düşünmeyen burjuvaziyi temsil eder.

(Dresde) de Saksonya kralının kilise baş mugannisi
olan Vagner, 1848 ihtilâline iştirak etti, diye nefy olun-
muştur. O devirde, bu işler için hiç müsamaha edilmir-
yordu. Hakikatte ise Vagner, politika cereyanlarına fi-
len karışmış değildir. İhtilâlciliği, hissi bir temayülden
ibaretti.

2 — Kurtarıcı kahraman.

Fenalık, dünyanın içindedir. Bizi fenalıktan, ancak,
muvaffakiyete ezelden namzet bir kahraman kurtarabilir.
Eserdeki; kahraman Sigfrit ile mabut Votan arasında
farzolanın efsaneyi akrabalığı bir tarafa bırakalım. Sigf-
rit, bize Mime tarafından — Fafnerden altın yüzüğü zor-
la aldirmek maksadıyla — bir ormanda büyütölmekte
olarak takdim ediliyor: Kuvvet ve kudretini, gençlik
kaynağından ve iptidai devrin hür üsaresinden alan te-
miz ve kuvvetli bir genç. Bu delikanlı: Bir atlet gibi
gülbüz, bir çocuk gib (kendiliğinden) li; ormanlara alış-
kın insanlar gibi her şeye yakındır. Bu itibarla Mimenin
sun'î mürailiği ile taban tabana zıttır. Şunun üstüne par-
mağımızı iyi basalım ki şair, buna mübtezeli bir mükem-
meliyet portresi çizmiyor. Sigfrit, coşkun bir yaratılışın
sağlamlıklaana, kâprislerine, çocukluklarına tamamen
maliktir. Ormanda da hayvanca bir istirahat içinde ya-
şamak istemiyor. Dağda, yanında kendine benzeyen bir
insanın, bir ruh kardeşinin bulunmamasından muztarıptır.
Mime, ondan ruhan pek uzaktır. O, arkadaşlık hususun-
da, ayıları bile, Mimeye tercih eder.

Sigfrît: “Senden daha iyi bir arkadaş arıyacağım. Ormanın ta ortalarında, yanıma iyi bir arkadaş gelip oturur mu diye, düdüğümü öttürdüm. Balkandan bir ayı çıktı geldi; homurdanarak beni dinlemeğe başladı. Belki daha iyi başka birini de bulabilirdim. Fakat bu bile, senden daha iyi idi,,

“Ormandan çıkıp kaçmak ve buraya bir daha hiç dönmemek. Ben hürüm ve bunu yapabilirim. Beni tutan hiç bir şey yok. Sen, sen benim babam değilsin. Benim yurdum, uzaklarda... Yüzen balıklar gibi sevinçli, ispi-noz kuşu gibi hür; nereye istersem gidebilirim. Or-manda esen rüzgâr kadar hürüm...,,

3 — Tabiatle kaynaşma

Bu muhteşem vahşicik bize, istikbal için pek vâdlı görünüyor. Fakat bunun, bir şimal Herkülü olabilmesi için: Devleri öldürmesi, zincire vurulmuş masumları kurtarması, ruhunun açılıp kuvvetlenmesi ve engin hisler içine dalması lâzımdır. Bunun için (tabiatle kaynaşma) şarttır. Vagner bunu müzikden bekler. (Ormanın mırıltıları) senfonisi; ağaçların hışıltısı arasında kaybolmuş Sigfriti tasvir eder. Bu (panteistik) hayaller, onda, az gizli kalmış her şeyi nasıl uyandırdığını gösterir. Bu teshir eden güzellik karşısında, anasının hayali gözünün önünden gitmiyor.

“Ben, yalnız şimdi bu serin ormanı seviyorum, günün güzelliği bana, şimdi gülüyor. Karşımda orman türkü çağırıyor. Ah anam! Anamın simasını gözüm önüne nasıl getireyim? Ah getiremiyorum. Şüphesiz ki açık renk ve parlak gözleri, geyiklerin karacaların gözleri gibi parlak imiştir; yok yok bunlarınkinden de güzeldir. ıztırap içinde beni dünyaya getirmiş ve hemen ölmüş. Niçin ölmüş? Bütün insanların anaları, benimki gibi, oğullarını dünyaya getirmek ıztırabından ölecek mi?

Aman ne acıklı şey... Ah, anamı göreydim, anamı göreydim... „

Ormanın hışıltısı, Sigfrit'in kalbinde doğan bu kuvvetli hislerle, zekâsında bambaşka oluyor; kuşların dillerinden bile anlamağa başlıyor. Bu sayededir ki sonra, Mimenin suikast teşebbüsünden kendini kurtarıyor.

Sigfritte gayri meş'ur bir cesaret var. "O, korkunun ne olduğunu bilmez. „ Mime, onu orman içinde korkutmak istedi. "Ormanda uz kılarda her şey sallanırken, her şey vız vız vızıldarken, mırıldarken, oralarından geçen bir vahşi homurdanırken, etrafında herşey hareket ederken insanın âzaları titremeğe başlar hasseleri karma karış olur başı dönmeğe başlar, kalbi göğsünden dışarı fırlayacak gibi çarpar. „

Buna karşı Sigfrit şöyle diyor:

"Filhakika bu, fevkalâde birşey olur. Fakat bunu duyan kalbim gene demir gibi... Bu dehşet, bu titreme, bu karma karış olma: Ben bunları tatmak isterim. Haniya?„

Bu pervasız cesaretin sembolü: Sigfrit'in kendi dök-tüğü (Nothung)kılıcıdır ki ilk işi Fafneri yok etmek olmuştur.

Mimenin teşvikile Sigfrit, ormanın içinde, Dragonun ini yanına sokuldu. Dördük sesini müteakıp Dragon ininden çıktı: Bu dağ gibi büyüklüğü ve çirkinliği, Sigfriti korkutmak şöyle dursun onunla çocukca istihza etmeğe ve gülmeğe başladı. Hamle hamleye giriştiler; kavga kızıştı. Nihayet Sigfrit Dragonun kalbine, kılıcını Tam bu sırada Mime de Sigfriti öldürerek mei'un yüzü-ğe tek başına sahip olmak istiyor. Fakat onun bu niyetinden; Sigfrit, öten bir kuş vasıtasile haberdar oldu; onu da bir kılıçta yere serdi.

5 — Pervasız cesaret

Şimdi Sigfrit, altın yüzüğe sahip. Bu da kendinden evvelkiler gibi aynı mel'anete düşecek mi? Vağret, "Tetraloji,, sinin son kısmında onu da bu akibete düşürüyor; ve katlolunan (Sigfrite) e yas havası alıyor. Fakat Sigfrit, şimdilik kahramanlık ve kurtarıcılık seciyesini tamamen muhafaza etmektedir. Filhakika o altından ve hazineden nefret ediyor. Bir kuşun sesine meftun olup onun ardından, ormandan çıkıp gidiyor; uzaklarda bir kayanın dibine varıyor. Votan, buraya — başka sebeblerle — kızı Brünhildeyi, ebedî uykuya daldırarak hapsetmiş.

Kayanın dört çevresinden tılsımlı ateşi geçen kahraman, mabudeyi uykusundan uyandırmış: İşte o zaman ikisinin de kalbinden bir zafer sevinci ve aşk taşmış.

Sigfrit: "Nur içinde yatsın beni doğuran ana: Mukaddes ve var olsun beni besliyen toprak! Çünkü benim sevincimi gören şu gözleri gördüm!,,

Brünhilde: "Nur içinde yatsın seni doğuran ana: Mukaddes ve var olsun seni besleyen toprak! Yalnız senin gözlerinin beni görmeğe hakkı vardı. Ben ancak senin için uyanacaktım! Ey Sigfrit, Sigfrit! Uyarıcı bah-tiyar kahraman! Seni ne kadar sevdiğimi eğer bileydin....,,

Nihayet bu, sevinç te bir titreme ile btiyor. (Brünhilde) artık mabudlar devrinin, kendi gururları yüzünden, kapandığı; ve yeni bir insaniyet devrinin — hür ve cesur Sigfrit nesli devrinin — başladığını ilân ediyor.

Brünhilde: "Ey kahraman çocuk, ey ulvî çocuk, ey muhteşem seferlerin gayri meş'ur hazinesi! Ben, seni tebessüm ederek sevmeliyim! Valhalla'n parlak devrinden daha parlak devirler aç! Hoşça kal, ey mabutların parlak ihtişamı! Ey ebedî ırk! Daima sevinç içinde yaşa!

Karanlık uçurumlardan (mabudların kara püskülü) gölgesi yükseliyor. Bu saat, benim için, Sigfrit'in yıldızı parlıyor; onun ruhu altındayım. Her şeyim onundur; derin ve yüksek aşkı, mütebessim ölümüm hep, hep onundur.

6 — Netice

Pek mufassal olan Tetrolajiden yalnız şu birkaç sembolü olsun hatırimızda tutalım:

Mabudların Valhallası: Başkalarını ezme sarhoşluğunun ifadesi, göz yaşlarla inşa edilmiş Tiraninin timsali ve kibir âbidesidir.

Fafner: Hayvanî ihtiras. Kanlarla sulanmış hazinelerden kısır ve hayvanî zevk ve istifadedir.

Sigfrit: Yeni hayat, taze ve ilk enerji ile dolu, orman baharı. Tabii saf ve sadelik ile lirik ateşin zaferidir.

Tolstoy

[1828 — 1910]

Zengin bir kont, zabıt, köylü centilmen, ünlü muharir olan Leon Tolstoy «1828 — 1910», ömrünün son yarısında; insanların çoğunun mahkûm olduğu yoksulluk acısını düşünerek ve insanlarda görerek pek müteessir oldu. Bu duygudan sonra, kalemini bu adaletsizliğe karşı şiddetle kullanmağa ve yegâne selâmet yolu gördüğü kendi doktrinini yaymağa başladı.

1 Kendimize karşı samimiyet

Tamamen temiz bir hayatın ilk şartı: Her günkü hayatın dışına ait sun'iliklerini kabul etmekten mütevellit fenalıkları apaçık anlamaktır. İtiyat o kadar kuvvetlidir ki: Bize, mütebeddil, monoton, boş ve egoist bir ömür sürmeği, iyi ve faziletli gösterir. Rusonun izinden yürüyen Tolstoy; modern cemiyetlerin fenalaştığına, bozulduğuna, insanların ıstıraplarını çoğalttığına kanidir. Bütün hatâların kaynağı şudur: Boş, kısır ve hattâ fena olan şeyleri normal görmek.

İnsan, kendi özüle büyük bir mücadele; veya dıştan kuvvetli bir darbe iledir ki itiyadın pençesinden yakasını kurtarıp hakikî sefaletini idrak edebilir.

Tolstoyu uyandıran darbe; 1884 te Moskovanın fakir bir mahallesini dolaşırken vaki olmuştur. Buradan dönüşte yeis ve dehşete düştü. Egoistlikten mütevellit bir cehalet neticesinde bunu şimdiye kadar öğrenemediğinden, vaki olan sükûtü ile, kendisini bu işi tasvip eder mevkide görmek ile kendini itham ettil.

Tolstoyun böyle vicdan şahlanmaları, idrakinde anı şimşek çakmalar, bilhassa "İvan İllitch'in ölümü,, eserinde çoktur. Zengin bir memur, mühim bir burjuva olan İvan, bir kaza neticesinde başına gelen uzun ve ıstıraplı bir hastalıktan sonra ölmek üzeredir.

Ölüm döşeğinde bütün mazisini, şerit gibi, gözünün önünden geçiriyor: İyi ve faydalı hiçbir şey yapmadığına kani oluyor. Adamım, diye gezmiş; amma sadece kesesini doldurmağı düşünmüş; müraf, adî bir şey...

Mazisi böyle gözünün önüne gelince ona bir sıkıntı basıyor.

"Bu manevî ıstırap ona, bu gece düşündüğü şu fi-

kirden geliyordu: Eğer benim bütün hayatım «olması lâzım geldiği gibi yani iyi» olmazsa benim halim ne olur?

İlk evvel: Hayır, hayat böyle değildir, diyordu. Fakat bir an evvel düşündü ki bu bir hakikat olabilir. Nadır de olsa bazen, yüksek sosyeteye karşı duyduğu isyanları hatırladı. Bu isyan zamanları bunları çabucak dağıtsa da hayatının en kıymetli zamanlarıyla... Memuriyetindeki hizmetleri, aile hayatını tanzimi, monden şeylere alâkası neye yarardı? Birden bire bunlara arkasını döndü; ve bütün hayatı boyunca bunları acı acı hatırladı. Sabahleyin hizmetçisini, sonra refikasını, kızını doktoru görünce, bunların her hareketi ve her sözü o gece kendisine zahir olan hakikatı, kat'iyetle tasdik ettirdi. Kendini, onlarda -sanki aynada gibi- gördü. Artık tamamen anladı ki şimdiye kadar geçen hayatı, müthiş ve muazzam bir yalandan ibaretmiş...

Bu halde şimdi ilk vazife: Kendini ve etrafını tetkik etmek ve olmaklığımız lâzım geldiği gayet vâzih bir fikir edinmektir.

Ahlâkî rehaveti, içinde bulunan adi vaziyet ile memnun olmağı Tolstoyun eseri kadar sarsan hiç bir eser yoktur.

2 — İçtimai yalan:

Bebemehal kurtulmak mecburiyetinde olduğumuz içtimai yalan nedir?

— “İnsanlar, grup halinde olunca, bir şeyi sadece ekseriyetin iyidir, demesiyle hepsinin de böyle demesi... İnsanlar beşer tarihinin cinayetlerle dolu olduğunu görürler, ve tasdik ederler. Fakat onları, ona benzer şeyleri kendi zamanlarında görünce hiç ses çıkarmazlar,, der.

Tolstoy Çarların zulmunun tevlit ettiği bu safsataya karşı «Nikola Palkin» eserinde ateşler püskürür:

“Aynı çirkin şeyler var; fakat biz görmüyoruz. Tıpkı dedelerimizin de kendi zamanlarındaki çirkinlikleri görmedikleri gibi,, Bu, her zaman böyle olmuştur. Biz de de böyle olacaktır. Yaptığımız hatâlara karşı biz de körleştik. Bizim zamanımızda da mazinin çirkinlikleri var. Üç yüz bin adam, zindanlara atılmış, can çekiyor; bunların çoluk çocukları da açlıktan ölüyorlar. Milyonlarca adam fabrikalar esaretinde, beden ve ruhan mahvolmaktadır. Bütün bu korkunç manzaralar, müstakbel nesilleri, bugünkülerin canlılığı ve hissizliği karşısında, derin hayrete düşürecektir.

3 — Ahlâk

Hastalığı böylece tesbit ettikten sonra bunun devası ne?

— Deva, sadece ahlâkîdir. Tolstoya göre; insanlar, despotların zulmünü normal telâkki ve kendi kendilerini aldatmakta devam ettikleri müddetçe ilimlerin ve müesseselerin ilerlemesinin hiç kıymet ve ehemmiyeti yoktur. Başkalarına yardım ve cömertlik ile müterafik değilse, bizim böbürlendiğimiz, san'at ve ilim, birer mefsedet ve egoizm vasıtasından başka bir şey değildir.

Öyle ise asıl temel iş: Kalbimizi temizlemektir. Dört el ile içtimâî ahlâka, cemiyet için yaşamağa sarılmaktır.

4 — Din

Tolstoy, Hristiyanlığın formalitelerine düşmandır. Bunun için Rus kilisesi, onu aforozlamıştır. Yalnız Tolstoy; İsanın “Sağ yanağına bir tokat vurana, sol yanağını da çevir!,, sözünün kayıtsız ve şartsız taraftarıdır..

5 — Yeni havat

Tolstoy'a göre manevî varlığımızı, böyle samimi ve sağlam ahlâk üzerine kurarak hakikî «yeniden doğma»

mızı temin etmek lâzımdır. Son romanı olan «R  surreccion- B  s   badelmeyt» inde bunu tasvir eder.

Eserin kahramanı olan «Nekuldof», büyük bir şahsiyet olup, Moskovada j  rili  e seçiliyor. Bu sırada mahkemeye her türlü fenalıkları yapmış ve nihayet katil ile itham edilmiş bir kadın geliyor. Mabk  m olan kadın Sibirya zindanlarına sevkediliyor.

Nekuldofun kalbine, iki şey doğuyor: Biri beşerin adaletinin şekli, sath  , egoist bir i  timaf nizamı idameye s  y olup vicdanı tatmin etmediği ve bunun nefrete şayan bir komedi olduğu.

Diğeri, h  k  m giyen bu kadın evvelce ailesinin hizmetçisi idi. Ko  du. Böylece onu sefalete attı.

Hem vaktile patronu oluşundan hem de şimdi hâkim mevkiinde bulunuşundan kendini bu mesele karşısında iki kat mes'ul sayıyordu. Normal d    nce, bu hadiseyi tamamen tabii bulur. Halbuki o, nedamet ateşleri i  ine d    yor. Ve hat  sını tamir etmeği arıyor. Kadını, zindanlarda arayıp bularak izdivac teklif ediyor. Sibiryaya onunla gideceğini beyan ediyor. Zengin ve münevver olan bu kont, kendini zararlı bir kadının hizmetine hasretmek üzere hepsini terk ediyor. O kadın ki cahildir, çirkindir, i  kiye düşkündür ve cemiyet onu, i  inden atmıştır. Kont için bu, müthiş, uzun bir tecrübe ve uğraşma oluyor. Fakat bütün bu çalışmaları neticesinde «yeni hayat» a götüren «B  s   badelmeyt» i hissettikçe temel ahlâk kanunlarını daha kuvvetle anlamağa başlıyor: Her mahl  ku candan sevmek, fenalıktan daima çekinmek.

6 — Netice:

Tolstoy, Ruso gibi, i  timaf yalanlara karşı en g  r bağıran; trajik şefkatli, yakıcı samimiyetli, iyiliğe karşı

eşsiz ihtiraslı bir ahlâkçıdır. Donmuş ve tembel ruhları hareket ve hararete getirmek için haykırır. Sesi 19 un-cu asrın en kuvvetli ve keskin ahlâk mayası ve samimiyete davet edicisidir.

Ibsen

[1828 — 1906]

1828 de doğan Nerveçli Ibsen, dram şiirleriyle ün kazanmazdan evvel, çok fakirlik çekti. Norveç, İtalya Münih'te dolaştı. Edebiyatta romantizme salıktır. Eserleri ahlâkîdir.

1 — Hürriyet :

Büyük romantiklerden Hügo ve Mişele gibi, Ibsen de beşer hürriyetinden pek yüksek neticeler bekler. Hürriyet deyince anladığı şey: içtimai konvansiyonun dar, miskin ve felce uğratan şeylerin tamamen zıddıdır. Ibsene göre cemiyetlerin yarattığı ahlâk birtakım (batıl - prejüje) lerden ve hakikatte ahlâkî bir kıymeti olmayıp itiyatlardan doğan hal ve hareket kaidelerinden ibarettir. Bunda ötedenberi gelmiş işleri yapmakla insan kendini faziletli ve iyi zanneder. ve gittikçe gereneğin içine saplanır. gider.

Bu nevi ahlâka düşman olan Ibsenin, ferdin böyle basma kalıp ahlâka karşı isyan ederek, nihayet hâkikî ahlâkı bulmasını tasvir eden dramları pek kuvvetlidir. Bu

bapta ve cesaret : herkesle beraber (Çarşambadır Çarşamba) demiyerek, ancak kendi kalbinin derinliklerinden kendiliğinden gelen hissiyata - tek başına kalmak pahasına da olsa itaat etmektir.

“ Hak bellediğin bir yola yalnız gideceksin ! ? misrânı şiar edinmektir.

Bu ruhi haleti, en iyi temsil eden eseri «Bebenin evi» adlı dramıdır. Eserin başlıca şahsiyetleri (Helver) ile karısı (Nora) dır. Bu adam, tamamen basma kalıp ve batıl fikirlerle yoğrulmuş âdi bir insan ... Bir mesele hakkında nasıl düşüneceği evvelden belli... Evinin içinde hayat, tamamen monoton; tıpkı cansız bebeklerin varlığı gibi... Bu vaziyet karşısında, karısının ruhunda bir isyan patlıyor; ve zannediyor ki vazifesi : bu zindandan kurtularak daha ziyade hareret ve hamle ile yaşamaktır.

2 — Ferdiyetçiliğin hudutları :

Ibsenin bu hürriyetçiliğine bakıp ta insanı tamamen serbest bıraktığını ve intizamsız bir hürriyet ve anarşiye teşvik ettiğini zannetmiyelim. Fert için hürriyet isteyişi ferdin büyük işler meydana getirmesi içindir. Yoksa insanı bozmak ve ahlâksızlık yapmak değildir. Bunun için başlıca iki şart lâzımdır :

Birincisi, maddi ve dar egoizmi kırmak. Buna dair en güzel piyes : (Per Gynt) tır.

Ibsen, bu eserinde bizi bir kere yer altında yaşayan ve şarları « Yalnız kendini kayır ! », olan mahlûkların yanına; bir kere de kapısında « Burada herkes, bir fıçı gibi, kendi içine kapanır ! » yazılı bir tımarhaneye götürür.

(Per Gynt), kendisini bütün arzu ve ihtiraslara kaptırmış bir egoisttir. Ibsen bu eserinde gösterir ki insanın

zevke tabii kaprislerine bırakması; dolgun ve ahenkli bir insan hayatı yaşamak değil, bilâkis insanlıktan vazgeçerek, hayvanlığa inmesi demektir.

Hakikî ferdiyetçi, akılye ve seciye ferdiyetçidir ki; her şeyden ruh kuvveti, nefsine hâkim olma, hislerde sebat ve iç sükûneti ister. Maddi ve kaba huzuzata kat'iyen gönlü akmaz. Her türlü kibir gururlara sayısız can sıkıntılarına sebep olan (amour propre — izzet-i nefis) ile, ruhan derlenip toplanarak iç sükûnetine kavuşmağa sevkeden (amour de soi — kendine sevgi ve saygı) arasındaki zıddiyeti Jan Jak Ruso tamamen göstermişti. Ibsen, aynı dersi yenilemiştir.

İkinci şart şudur: Ammenin kanaatları üstüne çıkmış olan ferdiyetçi; henüz bir batılalardan silkinemiyenlere otoritesini kullanarak, “siz benim gibi yükselin!” dememelidir. Bunun faydası olmaz. Her fert ancak muvazana ve irade kuvveti ile ki, hakikate ulaşabilir. Yoksa bu dışarıdan herhangi bir nas (döğme) veya kanun ile verilemez. Kütle ile yüksek şahsiyetler arasında bu noktadan, bir çok ihtilaller olacaktır. Kütlenin kabul ettiği akideleri ve düzeltmek ve insanları gittikçe yanlış yoldan kurtarmak isteyenlere karşı, kütle maalesef soğuktur. Bazen halk, halk aşıklarına, halk düşmanı nazariyle bakar.

Ibsenin kahramanlarından biri olan (Brand), zekâ ve iradesinin kuvvetine rağmen muvaffak olamadı. Sebebi; henüz daha kanatları tüylenmemiş olanları uçurmak istemişti.

Çok zarf ruhları, nura tahammül edebilmek üzere birdenbire ve en kuvvetle tenvire çalışmak, onları tamamen kaybetmek ve ıstıraba düşürmek demektir. (Vahşi ördek) eseri bunu temsil eder.

3 — İrade kahramanı

Hakikate, icabında, tek başına ulaşabilmek; egoizm tuzağına düşmemek, kendi ulaştığı yüksek noktaya kütleyi maharetle çekmeği bilmek: İşte İhsenin aradığı kahraman. Onun istediği kahramanın portresini, en benzer surette, belki (Brand) eserinde görürüz. Bu dram, 1864 Slesvig muharebesinden sonra, politikanın adillığı ve darlığı tesirile yazılmıştır.

Bunda alelâde hayat, en sönük renklerle tasvir edilmiştir. (Bebek evi) zindanı, burada boğucu ve hüznü bir peyizaj ile yerini değiştirmiştir: Buzlu sisler arasında kaybolmuş bir Norveç fiyort'ı. Burada harap bir köyün evleri faleglerin gölgesine sıkışmıştır. Burada yaşayan fakir balıkçılar; açlığa, hasisliğe, kıskançlığa kurban gitmek üzeredirler. Başlarına geçmiş olan mahdut kafalı adam köy ağası; bu zavallı sürüyü bu sefil ve acıklı vaziyette tutmak için onları itiyat ve akideleri içinde hapsedmekten başka hiçbir şey düşünmüyor.

Yeni gelen Pastur Brand, bu durgun muhitte, bütün ruhları tutuşturabilecek, bir alev gibi belliyor. Çelik bir iradesi var. Büyük işlere şahlanıyor, kahramanca hareketlere susamış bir adam. Nursuz bir hayat yaşamaktan nefret ediyor:

«İnsanı hür kılan da, yaşatan da iradedir. Küçüklerde de büyüklerde de aynidir. Her şey dökülüp saçıldığı perişan olduğu halde o bütündür. Ey benim doğduğum bu derelerde güç bir hayat yaşayan insanlar; geliniz bana! ruhlarımızı birbirne dayıyarak, can ve gönüllerimizi birleştirerek temizleme işine baş vuralım; kararsızlığı al-aşağı edelim; yalanı susturalım ve genç bir arslan olan iradeyi uyandıralım. Herkes için tek bir gaye vardır. Bir tunç levha olmak; bunun üstüne Tanrı ne isterse yazar»

Brand, kendini dinleyen insanları; dirik, cesur ve temiz adam yapmak istiyor. Muhit, evvelâ kendini iyi karşılıyor. Amma sonra ısırap ve fedakârlık devresi geliyor. Brand düâünüyör ki rubları uyandırmak için hal ve harekette çok sağlam olmak lâzımdır; öyle hareket ediyor. Ölüm döşeğinde olan anasını hasıslığından vazgeçmediği için ziyarete gitmiyor. Hasta düşen çocuğunun, Fiyordun sert iklimine dayanamayacağını doktorlar, söylüyorlar; o vazifesinin başından ayrılp gitmeği reddediyor ve çocuğunu kurban veriyor. Hasılı Brandın hayatı yüksek bir manevî inkilâp yapmak teşebbüslerle dolu; lâkin sonu muvaffakiyetsizlik... Brand, insanları; dar ve miskin akîdelerinden; dar ve maddeci kiliseden kurtararak onları ebedî, yüksek ahlâkî hakikatlere taptırmak (şîir lisanile, en yüce tepelere çıkarmak) istiyor. Kütle, evvelâ onun ardından gitmeğe niyetlenmiş görünüyor. Fakat çürük bir niyet... Yola dizilip tepeye doğru çıkmağa başlayınca, yol biraz güçleşir güçleşmez kütlede cesaretsizlik ve mırıldanma başlıyor. Ha bîre gayret... Biraz daha ilerleyip yorulunca, köy ağası arkalarından yetişiyor: "Koşun, sürüler ile balık geldil,, diyor. Kütle tepeden koşa koşa iniyor; her günkü maddî ihtiyaçlarının ardından koşmağa başlıyorlar. Tek başına kalan Brand, bir avalanş altında ölüp kalıyor. O, mükemmel bir (adam) olmağı bildi; fakat imkânı olmıyan bir şahlanma istemesiyle kendini mahvetti: Bütün kütlenin, kendisini taklit etmesini istedi.

4 — Üçüncü hükümrانlık:

Bununla beraber İbsenin son sözü bedbinane değildir. Büyük romantik şairler gibi İbsen de, beşeriyetin daha şerefli devresi geleceğine bir (üçüncü hükümrانlığa) inanır. Yalnız bunu pek mübhem tasvir etmiştir. İlk hükümrانlık, fatihlerin idi: Maddî ve askerî kuvvete

dayanıyordu. Kalplerde ve ruhlarda derin bir itaat itiyadı bıraktı; ve sonra beşeriyeti düşürdü.

İkinci hükümranlılık, (Apotre — Havari) lerin idi. Bunlar hal ve hareketleriyle takdire değer insanlardı amma bunlar unuttular ki iradelerin kuvvetlenmesi ve ilerilemesi, ferdin kendi içinden gelmelidir; harici bir iknadan değil. Onlarda işte bundan muvaffak olamadı.

Bugünün insanları, daha doğrusu bunların en iyileri, derunî hürriyet hissini tam bir surette inkişaf ettirmeliler, içleri ne ise dışları da öyle olmağı aramalıdır, her zaman her yerde vicdanlarının iyi ve doğru dediği şeyi istemeli ve bu adalet hissine göre hareket etmeği bilmeliler. Ancak bu surettedir ki hakikî insanıyeti yaratabileceklerdir.

Bu büyük ülküyü kim realize edecek? İbsen: "Tanıma ağacı ile salıp ağacının birleşmesi,, diyor. Tanıma ağacı; kuvvet, haz ve meserreti; salıp ağacı ise ıstırap ve fedakârlığı temsil ediyor.

Bununla İbsen belki şunu demek istiyor: İnsanın kalbinde kibir ve haz hüküm sürerse insanı bozar. Yalnız ıstırap ise kansızlaştırır.

Her iki nevi de tek başına hâkim olunca bizi gaflette bırakır. Amma memzuç olurlarsa en dolgun bir hayat yaşamış oluruz: O zaman ruh alevlenir ve enerji uyanır.

Bu ikisinin birleşmesinden yalnız ferdi kahramanlık değil saadet ve bahtıyarlık ta doğar.

Burada İbsenin kastettiği saadet, maddî realiteler mi? Yoksa sadece: Saadeti felâketlerle çarpışmakta bulan ve kendi kendine kâfi gelmeği, kimseye boyun eğmemeyi bilen, mert ve ahenkli bir ruha malikiyet mi? Bunu pek iyi seçemedik. Çünkü İbsenin şairane teşbihlerini, kat'i ifadelerle tercemeye imkân yok.

5 — Netice:

Fransız romantikleri, hakikatte ferdîyetçi değildirler. Çünkü kahramanları, kendi kalplerine doğan vazifeye misyoner varlıklarını vakfedeceklerdir. Ve bütün insanî-yetî temsil ve ona hizmet edeceklerdir.

İhsenin kahramanı ise ne baştır, ne hizmet edicidir. İçî ne ise dışı o olacaktır; fikren müstakildir. Vaziyetlerinde ve fıkırlarında tamamen samimîdir. Ülküsünü realize etmesile, örnek ve yüksek bir insan olmuştur. İç-timaî yalanlar arasında temiz ve gürbüz bir kuvvet ve (ferdî yükselme) imkânının canlı bir hüccetî şeklinde yükselir.

Vilyam Moris

(1834 — 1899)

Vilyam Moris, fıtrî mevhîbelerin tenevvüü, âllecenabane faliyetli, ateşli nikbinliği ile dikkate şayandır. İçî şâir ve muharrirdir.

1 — Hayatı ve eseri

1834 te orta halli bir aileden dünyaya geldi. Kolej ve üniversitede iyi tahsil etti. Rahipliğe girecekti: vazgeçti. Şairliğe döndü. (Rosetti) gibi şairler: (Burne-joves) gibi ressamlarla dostluğu vardı. Bilhassa (Ruskin) in tesiri altında kaldı. ve bunun başlıca fikir-

lerini, ihtirasla, benimsedi. Şiirler ve hikâyeler yazmakla beraber resme ve yağlı boyaya da çalışıyordu. Bir kaç arkadaşı ile beraber bir (tezyini sanatlar) evi açtı; çok ün kazandı. Buna biraz sonra (kırmızı ev) denildi. Burada evlerin ve resmî binaların tezyin işleriyle uğraşıyordu. Renkli camlar, duvar resimleri, halı ressamlığı ve saire yapılıyordu. « Kırmızı ev » büyük muvaffekiyet kazandı. Moris, bundan cesaret alarak, kitabcılık yapmağa özendi; ve (Kelmscott) da bir matbaa ve bir de kitabçı dükkânı açtı. Basacağı kitapların tipografini ve resimlerini kendi yapıyordu. Bu işlerle beraber eserler de yazıyordu. 1891 de „Hiç bir yer„ kitabını yazdı ki bununla ütöhistler sırasına girdi. Moris tarafından tekrar basılan bir eser de (Toris Mor) un “Ütöpi,,sidir. Bütün bu işleri yanında; konferans vermeğe ve halk terbiyesi için çalışmağa da vakit bulabiliyordu. Uzun, çalışkan, ve müstakil bir hayattan sonra 1899 da öldü. Heyecanlı ve genç ruhlu bir adamdı.

2 — İctimai mesele ve sanat

Sanat ve güzelliik ahlâkının ne olduğunu (Ruskin) de görmüştük. Ona en ziyade nüfuz edenlerden biri (Moris) tir. Üstadı Ruskin gibi, Moris te şuna kanidir ki, insan için en büyük bedbahtlık: sevmeği işi yapmak mecburiyetinde kalmaktır. Halbuki bu hal Makinecilik ve seri hayatına girdiğinden itibaren her yerde hemen bir kaide gibi oldu. “Sevinç ile yapılmıyan herhangibir iş, yapılmğa değer bir iş değildir.

Böylece, iş; bir kölelik ve alçaltıcı bir şey oldu. Bu mesele, 10 uncu asrı işgal eden en mühim meselelerden biridir. Teknik o kadar ilerledi ki işciyi, fabrika-ların; insanların uzaklaştırıcı çirkin ve karanlık noktalarına attı. Buna ilâç olmak üzere sosyalist doktrinlerin

öne sürdüğü şey : menfaatin ilgasıdır. Moris'in öne sürdüğü fikir: işi, yeniden bir sevinç kaynağı yapmaktır. Bu da ancak en mütevazî işin de artistik bir surette yapılması ile mümkündür.

Ruskinden sonra Moriste :

« Sanat, işine karşı insanın duyduğu zevkten ibarettir. İnsan, bir işi zevk duyarak yaparsa onda şahsî bir tamgası olur; ve o iş, güzelliğın az çok bir ifadesi olur. Sanat; mûesir bir muharriri şu fôrmlünü : " iş bu; eğlence değil. " yok etmektedir. »

Diyor. Buna varabilmek için artist ile el sanatları sahipleri arasındaki duvarı kaldırmak lâzımdır.

Morise göre her sanatın, zevk ve zekâ ile yapılmaya müsait bir yeri vardır. Bunun içindir ki meslekî terbiyeye ve bilhassa resme çok ehemmiyet verir. Fakat el sanatları yaptıkları şeyler de ameli ve kullanılan şeyler olmalıdır. Altın, inci, kıymetli kumaş ve saire gibi maddî lükslerin yerine, mahirâne bir iş ile meydana gelebilecek gayet ucuz bir şey üzerine yapılacak şekil kaim olmalıdır.

Sanat, bu suretle aristokrasiye munhasır kalmaktan kurtulur. demokratlaştırılmış olur. Herkes, ucuzca, sanattan istifade edebilir. Böyle olduğundan itibaren sanat eserlerin müşterileri çoğalır ve el işlerine ve sanatlarına güzellik girer. Ve bu sayede amele de, hakkını almış olur.

İçtimai sanat, halk sanat; sulh ve saadetin kaynağı; ve yükseltici, hayat verici bir Hûmanizm'in vasıtası olacaktır.

Moris, bütün içtimai meselelerin bununla halledilip biteceğini zannediyor değildi. Nihayet İngiliz sosyalist partisine girdi. O zaman İngilterede bunu yapmak, bü-

yük bir cesaretti. Bu da gösteriyor ki ona göre içtimai meselenin sanat yüzünü halletmek kâfi değildir. İktisadi ve siyasî meseleler de var. Bununla beraber Morisin sosyalizmi, halk terbiyesinden ibarettir; ve bu terbiyede zevki yükseltmek işi, meselenin can evi olmalıdır.

3 — “Hiç bir yer,, eserini Moris, müstakbel sosyeteye aid bir ütopi romanının bir kaç faslı gibi gösterir. Bütün bu nevi eserlerde görüldüğü veçhile, hâkim fikir: Müsterek hayatta ve bütün vatandaşların tam müsavattır. Takat içinde yaşanılan muhit: Sevinç, ziya ve güzellik muhiti olacaktır. Bunlar bir filozofun mülâhazaları değil bir artistin rüyasıdır.

Moris, romanına eğlenceli bir mukaddeme ile girer: Bir akşam, bir dostu ile müstakbel sosyete hakkında konuşmuşlar. Münakaşa, harareti ve mübhem geçmiş.. Sonra balık istifi gibi yer altı trenine binip evine gitmiş. Ve o gece modern hayatın çirkinliğinden, baş döndürücü süratinden, ve hazinliğinden canı sıkılıyor. Bu realiteden, hayal ve rüya âlemine kaçıyor ve o zaman bu «Hiç bir yerde...» kitabını yazıyor. Açık gökte güneşin tatlı ve ılık bir harareti ile insanın içi neşe ile doluyor. Şehirlerin içinde dumanlı fabrika bacaları yok. Müellifin evi de «misafirler evi» oluyor.

Bu «misafirler evi» nde; hürriyetin ve genişliğin tadı tadılıyor. Her şeyde ahenk ve güzellik var. İnsanların hepsi, genç görülüyor; çünkü hepsi mesuddurlar. Şu güzel tabir; Morisindir: «Tasalı insanlar arasında çabuk ihtiyarlanır.»

İnsanlar; sıhhatli ve güzeldirler. Tem'z giyinmişlerdir. Zarif bir surette dıralara bürünmüş kadınlar, geçtikleri yerlere küçük lâvanta çiçeği dalları saçıyorlar. Evlerinin ve erkeklerinin işlerini kendileri görüyorlar. Çünkü ev işi, âdi bir iş değildir. Blâkis hürmete değer iştir.

Bundan başka «bir hanım için evini maharetli tanzim edebilmek bir zevktir.»

Morisin yeni şehri, bugünkü «Septe Jarden» tipidir. Evler, bahçeler, içindedir. Evin ön tarafını tezyin bile bir sanat eseridir. Evlerin içleri de temizlik, ahenk ve güzellik örneği.

Çocuklar; hürriyet içinde ve oyun ile terbiye edilecektir. Rusonun (Emil) i gibi bir terbiye eski mânada mektep yok. Çocuklar, grup, grup ormanlarda, kırlarda, plâjlarda oynayacaklar. Kendi kendilerine yüzmek, ot biçmek, ormanlarda küçük midilli beygirler üstünden sıçramak, biraz yapıcılık ve marangozluk öğreneceklerdir. Böyle kendiliklerinden bir çok şeyler öğrenmiş olacaklardır.

Morise göre şahsi mülkiyetin ilgası, insanda çalışma zevkini azaltmaz. Gönül arzusu ile ve hürriyet ile olunca iş orta zamandaki gibi angarya değil, sevimli olur. Yeni adamın, her iş hoşuna gidecektir. Çünkü o, hakkı ihtiyaçlarını bilir ve yalnız faydalı olan şeyleri imal eder. İmal ettiği şeyleri de neşe içinde imal eder; çünkü ayrıca dinlenme için kâfi zamanı ve geliri vardır. Herkes, tutacağı işi tayinde serbest olacak. Seciyesi ve şahsî zevki, yaptığı işde görülecektir. Bu suretle her iş hoşna giden bir idman olacaktır ve hiç kimse bundan çekinecek değildir. Bu taktirde işçilerin gayretini arttırmak için bir takım mükâfatlar ihdasına lüzum kalmıyacaktır. «İşin mükâfatı; hayatın kendisidir., Birtakım «birleşmiş atölyeler., de var ki buralarda, herhangi bir iş icabı, birleşmesi lâzımgelen işçiler birleşerek çalışmaktadırlar. Kezalik başka bir grup - kuvvet ve maharetlerini göstermek için- bir yolun tamiri ile meşguldür.

Şehirlerden köye dönüş, halkta yeniden sıhhi bir muvazene tesis etmiştir. Ve köyler şen ve şataret içine gömülmüştür. Cinayetlerin çoğu yok olmuştur. Ceza

kalmamış; ceza fikri bile, tahammül edilemez bir şey olmuş. Fertler arasındaki musavatsızlık nasıl yok olmuş ise milletler arasındaki rekabet de yok olmuş. Mes'ut ve neşeli ve " şahsî serveti atıp saadete kavuşmuş olan bu insanlar ; tabîî bir faaliyet ve bahtıyarlık sevinci içinde bir arkadaşlık hayatı yaşamaktadır.

4 — Netice

Bu mucizelerin nasıl usule geldiğini Moristen sormıyalım. Çünkü o da, bunların rüya olduğunu söylüyor. O, bu rüyalarını, bir sistem haline koyacak kadar fikir kuvveti gösterememiştir. Yalnız moriste, dikkate değer şey ; sanat üzerine olan fikirleri ile sosyetenin düşkünlüğü sebebi üzerine olan fikridir. Morise göre bu düşkünlüğün sebebi ; iş ile makine arasındaki ahenksizlik ile bir de büyük mikyasta istihsal hırsıdır. Moristen evvel Ruskin de bu mealde fikirler öne sürmüştü. Ama o, umumî sahada, lükse karşı mistik bir fesahat ile söz söylemekle kalmıştı. Fakat Moris, bunu iş ile gösterdi. Morisin sözleri, bugünkü (teknik rasyonalizasyon) karşısında masal gibi kalsa bile onun şu kanaati her zaman dikkat ve hürmete şayan kalacaktır : " Eğer iş, insanı boğmağa ve hayatını çirkinleştirmeye sebep oluyorsa o iş, derin bu surette gayri ahlâkidir.

W. Ceymis

(1842 — 1910)

Vilyam Ceymis, 1842 de (Newyork) da dünyaya geldi. Babası mistik bir filozoftu. Kendinden bir yaş küçük olan kardeşi (Hanri) ile beraber Fransaya tahsile geldiler. Fransada (Şarko) ve diğer akıl hastalıkları mütehassıslarının derslerine devam ettiler. Hanrı, İngilterede kalarak nihayet ingiliz vatandaşı oldu. Vilyam, Amerikaya dönerek, genç Amerikan devletin ruhunu pek iyi kavrayıp ona en uygun bir şekilde hitap etmeyi bildi. Amerikada hiç bir filozofun elde edemediği başarı ve halk arasında ün kazandı.

(M. D. = Master Degri) sini 1870 de Harvard Üniversitesinden aldı. 1872 den itibaren ölümüne kadar (1910) burada hocalık etti. İlk önce Anotomi, Fiziyo-loji ve nihayet felsefe hocalığı.

1890 da yazdığı (Psikoloji) sı, anatomi ve fizik ötesi tahlillerle doludur. Psikoloji olaylarını, ince ve renkli tahliller yapma merakı onu Felsefeye çekip götürdü. Ceymis'e göre, Fizik ötesi demek : eşyayı en açık bir tarzda düşünebilme çalışmaları demektir.

Felsefeyi şöyle tarif eder :

Eşya hakkında en iyi anlaşılabilcek bir şekilde düşünmek.

Ceymis, 1900 den sonra yalnız Felsefe ile uğraştı. Felsefi ilk eseri (The will to belive = inanmak iradesi 1897) idi. 1902 de bir Psikolojik izahlar şaheseri olan (Varicties of Religions Experiencis = Dinî tecrübe başlıkları) nı yayınladı.

1907 de meşhur (Pragmatizm) ni 1909 da (A Pluralistic Univers = Çoklu kâinat) ile (Hakikatın mânası)

Ölümünden bir yıl sonra 1911 de (Bazı Felsefe meseleleri) 1912 de (Radikal Amprizm denemeleri) çıktı.

Ceymiş, Felsefesini bilhassa bu son eserinde en açık anlatmıştır. Tahlile ben de oradan başlayacağım.

Pragmatizm

Ceymiş'in düşüncesi daima eşya üzerindedir. Bu meselede işe psikoloji ile başlamış işe bu, onun karanlıklar içinde dolışmayı sevmesinden değil; fikri : haricî ve maddî realitenin bir aynası gibi kabul etmesindendir. Ceymiş'e göre bu, bazılarının sandığından çok daha ziyade iyi bir aynadır ; Hiyyum'un sandığı gibi sadece ayrı fikirleri kavrayıp yansıtmakla kalmaz. Her şeyi bir dokum ve mâna içinde görür.

Bu dokum, eşyanın - koku, lems ve kalıp şeklinde - bir mutâsıdır. Eski İngiliz atomcu Psikoloji, - ki eşyayı yan yana gelmiş ayrı ayrı fikirler olmak üzere alırlar. - Fizik ve Kimyanın bir kopyasından ibarettir.

Düşünce bir akımdır. Fikir ve duyguların bir devamlı akımıdır. Bu akım içinde fikirler meselâ kandaki yuvarlaklar gibi geçmektedir. Akım, bir nisbetler sistemidir.

Araçsızlık, aktüallite ve realite aşkıdır ki Ceymiş pragmatizme çekip götürmüştür. Fransız Ekolünün açıklığına vurgun olan Ceymiş, Cermen Fizik ötesinin Pedantesk terimlerini hiç sevmez. (Haris) ve başkaları Hegel felsefesini Amerikaya sokmak istediklerinde, bunu sokmamak için tıpkı bir hastalığa karşı uğraşan karan-

na doktorları ve memurları gibi uğraştı. Ceymis, O Felsefeye : " Bir kuru lâf harmanı „ der.

Ceymis, 1878 de (Ch. Peirce) in „ Fikirlerimizi nasıl vâzıhlaştırırız? „ başlıklı bir makalesinde: « Bir fikrin doğruluğunu anlamak için onun bir iş meydana getirtip getirtmediğine bakmalıyız. Yoksa sonu gelmez münakaşalardan başka bir şey çıkmaz. Bu da şüphesiz ki faydasız bir şey demektir. « demişti.

Ceymis, işte bu ilkeye sarıldı. Eski fizik ötesi problemlerini bu meheng'e vurmağı sınıadı. Onları bu meheng'e vurunca bir kimyevî tertipten elektrik akımı geçirmek gibi bir hal oldu. Bunlar öyle açık mâna kazanmış oldular ki sanki Efiâtun'un meşhur mağarasından bir ögle güneşi altıca çıktılar.

Ceymis, bundan ilham alarak, (hakikat) in yeni bir tarifini yaptı. İyilik ve güzellik gibi, (hakikat) de: objektif bir nisbettir. Nasıl ki (hükümler) ve (zaruretlar) de böyle bir nispet meselesidir. Tabiat kanunları, ebedî ve değişmez; (objektif nesnel) hakikat olarak alınır. (Spinosa), bunu felsefenin temeli olarak almıştır.

Hakikat demek; bir tecrübenin formülleşmesi, pratik hayata uygun ve başarılı olması demektir. Varılacak özel neticelerin önceden doğru hesaplanmasıdır. Yoksa herhangi bir nesnenin kopyaları değildir.

“Nasıl hal ve hareketimiz için uygun olan yolun adı (doğruluk) sa, düşüncelerimiz için uygun olan şey de hakikattir.

(Uygunluk), geniş ve uzun vadeliği de içine alır. Hakikat (iyi) nin bir türlü olup ondan tamamen ayrı bir sınıf değildir. Hayat yolunda iyi olan her şey, aynı zamanda hakikattir de.”

Pragmatizm, bir fikrin menşeiini arayacak yerde, onun meydana getirdiği neticelere bakar.

Pragmatizm; ilkeler, kategoriler, zarurî farz olunanlar üstünden aşarak da sona, neticelere, meyvelere bakar.

Skolâstik: Eşyanın mahiyeti nedir sorusunun cevabını aradı; karanlıklarda dalıp kayboldu.

Darvenizm: menşe nedir? sorusuna cevap aradı. (Neblöz) lere daldı.

Prağmatizm: (sonu ne?) yi aradı.

Bu suretle o, düşüncenin yönünü, geleceğe ve aksiyona çevirmiştir.

— İnsan, iradesine sahip mi?

— Elbette. Zira Determinizm'e inanacak olursak Hint mistiklerinden farkımız olmaz.

İnsan, filân ve falan felsefeyi kabul ediyorsa bu (nesnel gerçek) i elde ettiğinden değil bünye ve mizacına uygun geliyor da ondan... Bûrhanları bizi dikte eden, zaruretlerdir. Zaruretleri dikte eden burhanlar değildir.

Mizaçlar bu bapta iki türlüdür:

1 — Yumuşak ruhlular: dindarlığa mütemayildirler. Belirgin ve dağışmez nasları, beşer hürriyetini kabul ederler. İdealist, iyimser ve münisttirler.

2 — Sert ruhlular: dinsiz ve materyalisttirler. Fatalist, Ploralistik, karemser ve septikdirler.

Bazı mizaçlar da bu ikisinden birer parça katılarak meydana gelmiştir. Meselâ Ceymis, hadiselere kıymet vermede ikinciden; Determinizim'i reddetmede birinci mizaçtan olmak üzere ikisi karmasıdır.

Böyle ikisini armonize edebilecek bir felsefe var mı?

Ceymis, bunu kurmağa uğraşmıştır.

Eğer sürmekte olduğumuz hayattan daha iyisini yaşatabilecek bir hayat varsa;

Eğer bizi bu sürmekte olduğumuzdan daha iyi hayata ulaştıran bir fikir varsa.

Onları almalıyız. Uyanık olma ve ahlâki hayat için, Tanrıya iman pek mühimdir. Bunu ispatlamak için Ceymis, her türlü dinlerdeki insanların tecrübelerini (Dini tecrübeler) adındaki eserinde göstermiştir.

Ceymis, manevî öte hayata inanır.

Ceymis'e göre her insanda gerek ferd, gerek cemi-yet için ayrıca ihtiyat enerji daima vardır. Bu ihtiyat enerjii insanlar ve milletler, muharebelere harcamaktadırlar. Halbuki bunu asıl:

Gene toprak açma, kanal kurma, bataklık kurutma... gibi (tabiatle mücadele) de harcamalıdırlar.

(Tain) in her terakkiyi: (ırk, muhit ve zaman) a vererek ferde kıymet vermemesini, Ceymis, doğru bulmaz; ona göre esas, ferddir. Her şey, hattâ felsefe bile bir vasıtaadır. Öyle bir hükûmet lâzımdır ki, der, vazifesinin ferdlere hizmet olduğunu iyi kavrasın ve yapsın. Diğer taraftan öyle bir felsefe lâzımdır ki kâinatı bir (şema) gibi değil; bir uçsuz bucaksız sergüzeşt sahası gibi alsın, yani: Kâinata, bir çok mağlûbiyetler ve başarısızlıklarla dolu olmasına rağmen başarı ve zafer elde etmeği bilen insanlara, bunları vereceği telâkkisini ilhâm ederek, insanı iğnelesin.

Tehlikelere ve başarısızlıklara rağmen cesaretle ilerleme telâkkisini eski Yunanlılardan kalma bir anıt taş üzerindeki yazı pek güzel açıklar:

«Gemisi, fırtına ile batmış bu sahilde gömülü bir

gemici size yeiken açmağı tavsiye ediyor :

Birçok cesur gemiler - biz burada batarken -
Fırtınaya mukavemet etmektedirler. »

Prağmatizm, son zamanın ilim - din mücadelesinde -
Kant ve Bergson gibi - Materyalizm'in elinden dinı kurtarmağa çalışmıştır. Prağmatizm'in kökü:

Kant'ın ameli aklında,
Şopenhavr'ın (irade) sinde,
Darvin'in: (En lâyük olan yaşayacaktır) ında,
Her şeyin değerini (geniş fayda) ile ölçen
(umumî menfaat) felsefesinde,

İngiliz tecrübî felsefesinde

Ve Amerikan hayat telkinlerinde

dir. (Con Doi) der ki: Kâinatı bir (olup bitmiş) bir şey
gibi değil de bir şans sahnesi gibi almak, Cemîs'in ya-
aşdığı günlerdeki Amerikan hayatını aksettirmektedir.

Ceymis, Bakon'un tecrübî İngiliz felsefesini bir kere
daha hayatta kendisine çevirmek istemiştir, ve çevir-
miştir. Yoksa felsefenin eski (Hakikatin ne olduğu mese-
lesini) hal ettiğine kendi de kani değildir. Bunu, ölmez-
den biraz öce yazarak masasının üstünde bulunan şu
yazısı pek iyi anlatmaktadır:

Kesin bir hüküm ve netice yok. Zaten bir kat'î hü-
küm var mı ki ona dayanarak biz de bir neticeye va-
rabilelim? (Bu, budur). Denebilecek bir şans, ve tavsiye
edilebilecek bir öğüt yok. Hoşça kalın, Allaha ısmarladık.

Akıl ve mantıkla varılamıyan, insanın mukadderi
hakkındaki bu büyük hakikate (Ceymis), (The Will to
believe — İnanmak iradesi) ile vardı.

Niçe

(1844 — 1900)

Üniversite prefösörlüğü ile işe başlayan Niçe, eski yunan edebiyatını derin mütalâa ve tetkikten sonra kendine mahsus bir Felsefe öne sürdü ; ve neticelerinde 1870 ten sonra verdi. (Vağner) ile ilk evvel hürmet-kâr bir dostluk içinde yaşadı. Sonraları aralarında şiddetli kâlem münakaşaları oldu. Niçenin hayatı ; inzivada, hastalıkla ve ıstıraplar içinde ve nihayet deli olmakla bitti. Felsefesi, modern Avrupa üzerine en derin bir tesir yapmıştır. Son Almanyanın da en büyük muharrirlerindendir.

1 — Gerileme fikri :

Niçeye göre avrupa gerilemektedir. Bütün felsefesini bu fikir üstüne kurar. Müelliflerin çoğu, modern devrin ileri olduğunu ve daha da ilerlemekte olduğunu söyler. fikrinde iseler de Niçe ; bu maddî ve adi zenginliğin altında ; hakikî enerji ve kahramanane büyüklük yoksulluğu görmektedir. Yaşadığı devir hakkında Egoizm, bayağılık, korkaklık devri» der. Bir çok insanların avamın ; fen ve tekniğin inkişafı diye övündüğü şeyler ; fenalığı şümullendirmekten başka bir şey değildir Almanya, maddî refaha daldıkça o, asıl ilerlemenin bu olmadığını cesaretle bağırıştır. 1870 - 1871 Alman muzafferiyetinin, vatandaşlarını yükseltmekten ziyade bozup alçalttığını söyler. Vağner'i ilk evvel âdeta perestiş ediyordu; sebebi bu büyük dâhinin sıfatında; yorgun ve uyuşmuş bir milleti uyandıracak hakikî bir din prensibi görüyordu. Sonradan Vağnerden nefret etmesi; onun (Beyrot) itak muvaffakiyetini, bir insanı kibre düşürecek

kadar tantanalı ve bunda merkantil bir zihniyet görme-sindedir.

Niçeye göre beşeriyetin büyük devresi; eski Yunan ile Rönesans devresi, bilhassa İtalyan İntibah devresi-dir. En fena bozulma, hristiyanlık ile başlamıştır. Niçe hristiyanlığın en büyük düşmanıdır. «Batıyordu amma, maalesef, Lüter diriltti» der. Ona göre demokrasi ve hürriyet gibi modern fikirler, hristiyanlığın meş'um ve iğlâl ettirici tesirlerini zamanımızda dahi devam ettir-mektedir. Beşerin hayatı, böylece, inişli çıkışlıdır. Dev-rimiz en düşük devirdir, der.

Fakat Niçenin bir de (ebedi dönüş) nazarıyesi var-dır. Üstün devirler, gene gelecektir. Felsefesinde, nura doğru çıkmanın yollarını gösterir.

2 — Beşerin ülküsü :

Bu halde gâh ilerliyen bu hayatın mânası nedir? Şimdi kendinden bazı parçaları alalım:

“İyi nedir? — İnsanda, irade ve kudreti yükselten her şeydir.

Fena nedir? — Kökü zâfta olan her şey...

Saadet nedir? — Bir mukavemeti yenme ve kudre-tin arttığını duymadır.

Bulunduğu halden memnun olma değil, fakat daha ziyade kudret sahibi olmayı arama. Her şeyden evvel sulh değil, fakat harp... Miskin faziletli değil fakat de-ğerli ve yüksek kıymetli olma...

Zaifler ve geriler mahvoisun; işte insana muhabbe-timizin birinci prensibi. Zaiflere ve gerilere yardım et-mek mi? — Bundan daha zararlı bir şey var mı? Zaif-lere ve deklâselere yardımı emreden hristiyanlıktan daha muzir bir şey yoktur.

“İtalyan Rönessans’ı, modern medeniyetin bütün müsbet şekillerini ihtiva ediyordu: tefekkür hürriyeti, istibdada boyun eğmemek, kültür zaferi, fenne ve beşerin fenni mazisine karşı heyecan, şahsî hürriyet, doğru fikirlere hararetle sarılmak, satbîlikten ve gösterişten nefret.. Bu, on asır süren orta zamanın, her fenalığa rağmen, en son vardıdığı alının devir idi.,,

“Yer yüzünün en güzel çiçekleri: kuvvetli, hür, samimi, kendilerini her gün biraz daha en kuvvetli ve en yüksek yapmağa uğraşan bir (güzdeler zümresi) dir. Fakat bu mertebeye yükselmek: pek asil ruhlu kahramanlara, (fevkalbeşer) lere nasip olur.

Bu kahramanların işleriyle zaif ruhluların ve kölelerin (küçük faziletlerini) mukayese etmeğe kalkmak; onları birtakım rüyalara sevk etmek ve aldatmak demektir. Hıristiyanlığın yaptığı işte budur.

“İsada veya onun havarisi (Pol) da sevnediğilm şudur: Küçük insanların kafalarına öyle şeyler doldurulur ki sanki onların (küçük faziletlerinin) bir ehemmiyeti varmış. .

Fakat beşeriyete bu, pek pahalıya mal oldu: Bunlar, adam oğlunun en değerli vasıflarının kıymetini düşürdüler; cesaret ve kahramanlık meylinin yolunu sapıttırdılar; insanı kendi kendini mahvetmeğe kadar götürdüler. Hıristiyanlığın, sürünün bu (küçük faziletleri), insanı asla (ebedî hayata) ulaştıramaz. Koyun kafalılık ve yumuşaklık bu dereceye çıkarılınca bu dünyada şöyle dursun, ahirette bile hiç şey beklenemez.

Beşerin tekâmülü için insanları asıllar ve köleler diye ikiye ayırır. Birinciler; dünyanın gürbüzleri, ikinciler hastalarıdır. Bunu, pek ateşli anlatır:

“Gürbüzlerin, kudretlileri, (mes’ut olma) haklarından

şüphelenmesi ne büyük ve ne meş'um bir hatâdır. Bu tersine dönmüş dünya kahrolsun! bu utanılacak derecede yumuşamış hisler kahrolsun, Hastaların gürbüzleri de hasta yapmasına meydan verilmemelidir; yer yüzünde en yüksek noktai nazar bu olmalıdır. Buna ulaşmak için, evvelâ gürbüzlerin hastalardan ayrılması, onlarla karışmaması lâzımdır. Öyle ise, bırakınız temiz hava girsin... Hastahanelerle timarhaneleri, medeniyet ile komşu yapmayınız. İyi arkadaş, ya bizim arkadaşımız olunuz. Yahut bizden ayrılıp inzivaya çekiliniz.

Dostlar, işte ancak böylelikle ki kendimizi —hiç olmazsa bir müddet— bizi tehdit eden iki müthiş bulaşık hastalıktan koruyabiliriz.

1 — İnsandan nefret etmeden,

2 — İnsana pek fazla merhamet etmeden.

3 — Fevkalbeşer:

İlk bakışta bu ahlâk: sert kavgacı ve egoist görünür. Vakıa sertliğini, neticede itiraf eder; çünkü böyle olmak zaruridir, der.

Kavgacılığı da doğrudur. Fakat şunu ilâve etmek şartıyla ki bundan (ferdî cehd) mânası anlaşılsın. Kolektif, anonim ve teknik bir muharebe değil.

Egoistliğe gellince: Niçeye göre, bir gerinin hastanın ve zaifin egoistliğe hakkı yoktur. Amma beşeriyeti yükselten bir adamda olunca bu, bilâkis bir fazilettir:

Bu seçme, gittikçe yükselen bir insaniyet meydana getirecektir. Bununla Niçenin pek meşhur (fevkalbeşer) meselesine geliyoruz ki bu (üst insanlar), bugünkü beşeriyetin yerine kalm olacaktır.

Burada sesinin tonu, artık filozof gibi değil, şairanedir. Liriktir, coşkundur. Muakis kutuptan

bir İsa gibi olarak kendini, dünyayı, hristiyanlık zehirinden kurtarmağa davetli görür. Asıl (iyi haber—İncil) benimki; hristiyanlığın incili fena haber, yıkıcı haberdır, der.

“Ben, size (üst insanın ne olduğunu) söyleyeyim: «Üst insanın, her engeli üst gelmek mecburiyetinde olan bir varlıktır.,,

“Şimdiye kadar her varlık, kendinden daha üst bir şey yarattı. Siz bu büyük dalganın geriye çekilişi misiniz? Daha açık tabir ile (insanın üstünde bir varlık) olacak yerde hayvanlığa dönmek mi istiyorsunuz?.,

“İnsana nisbetle maymun nedir? Mukayese edilemeyecek kadar geri bir şey değil mi? (Fevkalbeşer) yanında, bugünkü insan da öyle bir mahlûk kalır.,,

“Siz solucandan insana kadar yükselen bir yol geçtiniz. Amma sizde solucanlıktan çok şey kaldı. Evvelden maymun idiniz. Şimdi de insan, maymundan daha maymundur.,,

“İnsan; hayvan ile (üst insan) arasındaki uçuruma kurulmuş bir köprüdür.,,

“İnsanda büyük olan şey, köprü olma istidadıdır. [Yani alelâde insan olmıyarak (üst insan) olmaktır],,

“İnsan, şöyle diye bilmelidir: ben, şimşeklerin öncüsüyüm, bulutlardan düşen ağır bir damlayım. Fakat bu damlanın adı: (üst insan) dır.,,

Niçe diyor ki, hristiyanlığın allahı ölmüştür. Bundan sonra, arzda (üst insan) hükümrân olacaktır. Bunu izhar için «arza ve toprağa sadık kalmak» lâzımdır.

4 — Netice

Niçenin ahlâkı, eski ahlâk kıymetlerinin bilhassa hristiyanlığının tamamen zıddıdır. Harfi harfine

alnırsa hristiyanlık esasen ütopik bir şeydi. Bütün mah-lûslara müfrit bir muhabbet ve merhamet: en geriler en öalerdir fikri; fenalığa karşı mukavemet etmemek ve saire bu dünyada olmayacak şeylerdir.

Niçeninkinde muakis kutuptan ifratlar vardır; yalnız kuvvete tapar. Bu müteazzim ahlâkın tehlikeli noktaları olacağı şüphesizdir. Fakat hayat bunu da -hristiyanlığı yaptığı gibi- düzeltir. O zaman enerjiyi ve kahramanlığı tahrik eden bir vasıta olur.

Niçenin (üst adam) ı, kendi iştihalarını tatmin eden bir insan değil, kahramanca yüksek işlere sarılan ve *yepyeni bir insanıyet yaratan bir varlıktır.*

Anatol Frans

(1844 — 1924)

Romancı Anatol Frans, insanlığın istikballi ile hararetli meşgul olmuştur. Esasen bu mevzu ile meşgul olacağı tabii idi de... Çünkü Frans, temel kültürünü tarihten aldı, Tarihçi idi. Maziye zevki ve vukufu, onu kolayca istikbale ait düşüncelere sevk edebilirdi. Eserleri tedkik edilince görülür ki Fransın istikbal hakkında üç muhtelif görüşü vardır.

Birincisinde hâkim olan, fennî mülâhazalardır. Beşerin hayatı namütenahi olmayan tabiat şartlarına dayanmakta olduğundan, fanidir gelip geçicidir Nevi beşe-

rin ömrünü pek te geniş olmıyan bir zaman sahasında görür. Güneşin harareti kesildiği gün nev-i beşer de yok olacaktır. Bunun tasviri de « Epikürün bahçesi » eserindedir. (Maamafih şunu da kaydedelim ki bugünkü fizikçiler; güneşin soğumasını o kadar uzak zamanlar da görüyorlar ki nevi beşer için hemen hemen namütenahi bir devre göstermektedirler).

İkincisinde hâkim olan telâkki, (Septik filozofu) nunkidir. Frans'ın esas fikri, belki budur. Bunu « Jerom coignard'ın fikirleri » eserinde izah eder. Bu felsefeye göre insan, bir şeyi tamamen anlayamamak zâfında herkese karşı mûsamaha ve güleryüzlülük ile hareket etmek kaynağı bulmalıdır. Bu telâkki, şüphesiz, terakki fikrine inanmaz. Ancak hakımane hareket edenler, kendilerini kurtarabilirler. Sosyeteler ise « yıkma ve yeniden yapma » gibi bir batıl devir üstünde dönerler.

“Ce'ile des Piyonins,, eserinin son fasılları bu tezi tasvir eder.

Üçüncüsü, Dreyfus meselesinin, Anatol Frans'ın ruh ve hayatında uyandırdığı heyecan ve nikbinliktir. O hâdise karşısında Frans, ihtilâl ülkücülüğüne, içtimai aksiyona inanmıştı. Mösyö Bergeret, Parise ayak basınca nikbin oluyor; ve adalet ve hakikatin en son zarurî zaferini ilân ediyor. Renan'ın statüsü önünde Frans: «İnsaniyet, ağır ağır, fakat durmadan ve daimî bir surette hakimlerin rüyalarını tahakkuk ettirmektedir,, der. “Beyaz yol üzerinde,, eserinde, Frans, ütopye benzer bir şey yapar. Bunda Vilyom Moris ile Vels'den ilham almıştır.

2 — Usul ve istikbal hakkında tahmini

Evvelâ şunu söyleyelim ki Anatol Frans'a göre ütopy, serseri bir hûlya değildir. Fennî bir şeydir. Nok-

ta-i azimeti, mevzîdîr. Ve hadisatın tetkiki ile çizilen münhanî üstünde devam eder.

“Mademki insan cemiyetlerin mazisi, kısmen bizce malûmdur. O mazinin mabedi ve neticesi de bize tamamen meçhul kalamaz. Bazı içtimai hadîseleri müşahedemiz altında bulundurmak ve bunların ne gibi şartlar altında vukua geldiğini tarif ve tayin etmek mümkündür. Meselâ, işin şekli, birtakım değişikliklere maruz kalmıştır. İlk evvel esîler çalışıyordu; sonra satın alınan köleler. Daha sonra ücretliler. Buna bakarak, yeni bir istihsal şekli daha tesbit edilebilir. Bir asırdanberi küçük sanatlar yerine büyük sanatlar sermayesi kaim oldu. Şimdi bu sermaye yerine kaim olacak şekil aranılabilir.

Ortazaman derebeylerinin elinden kuvvet ve kudretin nasıl istirdat edildiğini mütalâa etmekle, bugün şahsî mülkiyet şeklinde olan istihsal vasıtalarının istikbalde birgün nasıl bir şekil alacağı da anlaşılabilir.

Başka bir misal daha alalım; Dinlerin hayat ve mematı hakkında beşerin bazı tecrübeleri var. Bilhassa Romanın (taaddüd ele) devrini, oldukça iyi biliyor. Bu ezalı devreye göre, bugün inhitatına şahit olduğumuz hristiyanlığı tasavvur ve temsil edebiliriz.

Müstakbel beşeriyetin kavgacı mı, sulhçu mu olacağı da aynı suretle aranılabilir.

Bu zaviyeden bakılınca ütopi, kalbimizin arzu ettiği bir şeyi tahakkuk ettirmek için hayalimizle kuvvet vermek demek değildir. Ta menşedenberi hadîselerin akışı itibarile bir (ihtimal), bir (içtimai faraziye) dîr.

Bununla beraber bu çeşit “fennî,, nin kıymeti, elbette tam ayar değildir. Çünkü istikbalde olacak şekli tayinde, geniş mikyasta rol oynıyan, muharririn hissi bir tercihi oluyor.

3 — 2270 senesinde hayat

Anatol Frans, tahayyül ettiği yeni âlemi rüyasında görüyor :

Parmaklıklarının arkası yeşil yapraklı nebatlarla süslü, muhtelif şekillerde fakat hepsi mini mini, penbe evler bulunan uzun bir cadde boyunca gidiyordum. Kırılarda alev ve dumanlar, saçan çelik (sirk) lar var. Bu mintakada bir korku kanad germiştii. Makinelerin çıkardığı gürültü, kafamı patlatıyor. Girdiğim cadde; güme güme ağaçlarla süslü ve içinden çay geçen bir çayır ile nihayetleniyor. Burada inekler otliyordu. Gözlerim bu tazelikler ile mest iken dümdüz ve doğru bir yoldan birtakım gölgelerin koştüğünü gördüm. Hasıl ettiği rüzgâr, yüzüme vuruyordu. Bunlar trenler ve otolar idi.

Anatol Frans'ın rüyasında bizi alâkadar eden trenler, çayırılar değil, şehir ile köy arasındaki tezaadın kalkmasıdır. Nakil vasıtalarındaki terakki, şehirler ahalisinin dağılmasına müsait bir şekle girmiştir. Büyük şehirler, (metropolis) ler yerine, Frans, öyle bir nüfus müvazenesi yapıyor ki vatandaşlar, fabrikada altı saat çalıştıktan sonra, zarif konforlu ve oldukça münzevi evlerine çekilebilecekler. Herkes, işinden çıkınca bir “epikör,, inzivası tadı tatabilecek.

4 — Kollektivizm, federalizm, sulhçuluk.

Anatol Frans'ın ütöpik cemiyetinin prensipleri, orijinal şeyler değildir. Eski bildiğimiz kollektivizimdir. Yalnız bunun sadece istihsal vasıtalarına ait bir işti-rak olduğu pek vâzih olarak görülür.

“Hipolik, sana diyorlar ki bizim sosyetemiz; şahş mülkiyetin tamamen ilgası üzerine kurulmuştur ve sen zannediyorsun ki kullanılan eşya ve moblelerde dahi

şahsî mülkiyet yoktur. Amma bu böyle değil. Bizim lâğvettiğimiz mülkî şahsiyet, istihsal vasıtaları, toprak, kanallar, madenler, yollar ve sairedir. Bir lâmba veya bir koltuğun mülkiyeti değil. Bizim yıktığımız şey; işin meyvelerini bir şahsın veya bir grup eşhasın yemesi ihtimalidir. Yoksa etrafımızdaki kullandığımız eşyanın mülkiyetini yıkmadık.”

Federalizmi ise; Avrupa milletleri arasındaki hudutları kaldırmaktır. Avrupa fedcrasyon devresine girerek federal bir komite tarafından idare olunacak. Sulh: müessir ve ahenkli bir organizasyon mahsulü olacaktır. Bu suretle harb de kalkmış olacak.

5 — Eski sosyeteden yenisine geçid

Kapitalist eski sosyeteden, adalet ve aklın icabet-tirdiği yeni sosyeteğe geçid nasıl olacak? Anatol Frans’a göre Avrupada bu geçid, büyük karışıklıklara ve ihtilâllere sebep olacak ve sonunda yeni nizam doğacak. Frans, geçen asır Avrupasını şöyle tasvir eder:

“Yirminci asrın nasıl iktisadî karışıklıklar doğurduğunu biliyorsun Kapitalizmin hakim olduğu son yüz sene içinde, istihsaldeki ahenksizlik ile rekabetteki delicesine hareketler; felâketler meydana getirdi. Kapitalistler ile patronlar pek büyük gruplar teşkil ederek; istihsalî tanzim ve rekabeti kaldırmağa teşebbüsler ettiler. Fena anlaşılan ve fena tanzim edilen bu teşebbüsler, uçurumlar içine yuvarlanıp gitti. Bu anarşi devresi boyunca sınıflar mücadelesi de körcesine ve müthiş oldu. Proletarya gâh galip, gâh mağlûp oldu. Kendi sinesinde de mücadeleler yaptı; kendi kozuna hizmet eden şefleri attı; karanlıklar içinde, intizamsız bir mücadeleye girdi. Kendi içinden partilere ayrılması ve hatâları yüzünden tamamen kaybettiği zannolunuyordu. Bununla beraber daima az çok kazandı.”

Anatol Frans'a göre ihtilâl, Avrupa milletlerinin çoğunda, devam etmektedir. Ona göre Avrupa milletlerinden her biri bir (rasyonalizm) devresi geçirdikten sonra nihayet uçurumun öte başında on dört emekçinin muvakkat diktatörlüğü ile bir federasyon ittihadı kurulacak.

«Bazıları derler ki bu 14 adam; büyük bir deha ve müthiş bir enerji gösterecek de öyle olacak. Diğer bazıları da bu 14 ler, vasatı tipte adamlar olup işlerin gidişi bunları, kendileri dahi istemedikleri halde, öyle yeni bir içtimâî nizam kurmağa mecbur edecek. Şurası kat'i ki bunlar Avrupanın bu yeni cereyanına karşı gitmiyecekler.»

Bu son ibare gösteriyor ki tarih kültürü derin olan Anatol Frans: «kahraman» lara tapmıyor. Yani cemiyetleri yaratanın müstesna adamları olduğuna inanmıyor. Bir yüksek cemiyetin: ancak herkesin kendi işini çok iyi yapmas ile olacağına kani bulunuyor.

5 — Netice

Anatol Frans'ın ütöpsi, günün meselesi üzerinedir. Ve sanki fennîdir de... Eseri, orijinal bir şey olmayıp fikirleri (Popularize) etmekten ibarettir.

H. G. Vels

[1866 — 1947]

İşte yirminci asrın başlarında kurulmuş bir ütöpi daha... Anatol Frans, Han Reyner, Vels, üçü birden hemen aynı tarihte birer ütöpi edebiyatı yaptılar... Fakat ilk ikisi kendi muhayyilelerine dayandıkları hal-

de; üçüncüsü, eserine terbiyevî bir karakter verdiğini iddia etmektedir.

1 — İstikbali keşif metodu

Vels, ününü: fennî usulü mahirane kullanmasına borçludur. Bunu yalnız okuyucunun muhayyilesini kamaştırmak için değil, bir içtimaî faraziye şeklinde gösterir. Filân tabii şart ve vaziyet, değişince veya en yüksek noktasına varınca beşerin hayatı için ne gibi neticeler verir? Halihazır vaziyetini, istikbale doğru uzatınca ne netice alınacak? “Zaman istikşafı makinesi,, ile “Uyuyanlar ne vakit uyanacak?,, eserleri bundan bahseder.

İstikbal hakkındaki fikirleri, iyimser değildir. Romanlarında kara bulutlarla ve felâketlerle dolu olan günler de vardır. Fakat bunlara da metodla, muhakememe ile, aklı selim ile varır.

‘İstikbal hakkında haberler,, başlıklı yazıları; parça parça bazen şehircilikten, bazen teknikten, bazen ahlâktan bahsedip, toplu ve vâzih bir noktai nazar veremediği için o kadar da dikkate şayan değildir. Fakat “Modern bir ütopi,, eseri, Vels’in sistematik eseridir. Bunda hayal ile felsefe birbirine karışmıştır. Amma bazı yerleri de müphemdir.

2 — Yeni insanlık

Mesele : ilerilemiş yeni bir hayatı, sadece hayalen kurmak veya bu gün mevcut olan hayatın zıddını almak değildir. Vels’e göre ütopi ; bu günkü varlığın normal ve müvazeneli bir surette inkişafıdır. Onda ; bugünün müesseselerini ve kendi tesisatlarımızı daha uygun ve daha tesirli bir tarzda -bulmalıyız.

İş bu muhayyel hayatı, herhangibir uzak adada kurmak ta değildir. Vels’in ütopisi, arzumıza benzer.

Yalnız arz ve hayatımız, o muhayyel hayatın bir müsveddesidir. Orada sosyete parçalanmış değildir, dil de birdir. İnsanlar, yarı göçebe haldedir. Şöyle ki her ne zaman nerede isterlerse orada hazırdırlar. Dünyanın herhangi bir eyaletinde yerleşmeye ihtiyaçları yoktur. İltimaî rejimleri de şöyledir :

“Bütün dünyada hüküm süren, tek bir devlet olacak Toprak bu devletindir. Mahalli büyük hükûmetler ve belediyeler, araziye feodalite tarzında mütesarrıftırlar. Bunlar işletirler. Bütün enerji kaynaklarının sahibi hükûmettir. Gıdayı devlet veya mümessilleri istihsal edecek. Devlet intizam ve asayişini temin edecek ; yollara bakacak adaleti idare edecek ; nakliyatı derâhte edecek ; işleri tevzi edecek. Bütün istisâlâtı kontrol ve idare edecek. Devlet tarafından istihsal olunan enerji, ve tediye ettiği ücretler, denizlerden bulutlara çıkan ve bulutlardan dağlara, ovalara denizlere düşüp gene denizlere ulaşan sular gibi olacak. Bu ırmaklar sistemi gibi ; denizler ile bulutlar arasında, geniş şahsi teşebbüsler sahası olacak ve devlet, bu teşebbüslerin hür çalışmasını temin edecektir. Yükseklikler ve çukurlar arasında olan bu metevassıt sahadır ki asıl yeni hayatın cevheri ve meyvesi teşekkül edecektir. İnsani noktai nazarımıza göre dağların ve denizin yaratılması sebebi. Bu ikisi arasındaki yerlerin ikamet edilmeğe yarar bir hale getirmek içindir. Böylece devlet, fertler için tesis edilmiştir. Devlet, ferd için. Kanun, hürriyet için Dünya, tecrübe etmek ve değiştirilmek başka kalıpla sokulmak için vardır.

İşte model ütöpinin temel kanaatleri...

3 — Ütopiden bir manzara

Vels'in maddî teşkilâtının teferruatına girmiyerek yalnız mühimlerini zikrederim : Evlerin, bugünkü gibi

hizmete muhtaç olmayacak surette teşkili: hastalıkları ve cinayetleri gittikçe yok eden sıhhi bir siyaset; gerileri ve bedbahtları terbiye edip yetiştirebilecek bir içtimai siyaset.

Bir de, eşerin en mühim parçalarından şunu zikredelim :

“Merkezde; binlerce profesörü ve onbinlerce talebesile kudretli bir üniversite var. Burada fikir ve muakale cereyanlarının büyük mecmuaları; fen ve felsefeye aid olgun kitaplar; halkın boş zamanlarını güzelleştirmek için en güzel edebî eserler meydana getiriliyor. Üniversitenin yanbaşında muazzam kütüphaneler ve pek zengin müzeler var. Buraya, asil bir saraya girer gibi, giriliyor. Büyük kemerler üstünde cam kubbelere... Sonbahar aylarında, bu kubbelerin altında mistik akşam karanlıkları güzellikleri... Caddeler, son asrın dört köşeli kutulara benzeyen mimarisinden kurtulmuş, gerek madedleri ve Roma münhanileri tarzında binalarla süslü... Gotik tarzın, evvelden taşlarda meydana getirdiği güzellik, yeni başka malzemelerin tabii güzelliklerinde yaşamakta... Umumi yolların sağ ve sol taraflarındaki (Platform) larda şen insanlar yürümekte... Bu yollar, palmyelerle, küçük ağaçlarla ve statülerle süslü geniş bir meydana çıkıyor... Ötede, sabah aydınlığı içinde, denize doğru akan, kıyıları ağaçlı bir ırmak... Binlerce insan, geniş meydana doğru gidip gelmekte...

Görüyoruz ki Vels'in ütopisi, modern şehirlerde görülen bir şeydir. Yalnız bunda fennî, sınaî ve şehri medeniyet daha mükemmel tatbik edilmiştir. Yani medeniyetin nimetlerinden herkesin istifade etmesi düşünülmüştür.

4 Samurayiler

Eserin en dikkate şayan kısmı, dokuzuncu fasıldır.

Bu fasılda muhayyel sosyetenin mukadderatını eline alacak seçme insanlardan bahsedilmektedir. Bu muhayyel sosyete: ne bir imparatorluktur; ne de liberal demokrasidir. Ruhan asil ve idareye fitraten müsteid bir zümre tarafından idare edilecektir. Vels, şu fikirden yürür; İctimaî hakikatleri bulabilmek ve bunları insanlara teklif edebilmek için; idarenin başına öyle adamlar getirmelidir ki bunlar ne şahsî menfaatlerini ve rahatlarını düşünsünler; ne de sadece iktidar mevkiinde bulunmak arzularını tatmin için idarenin başında bulunsunlar... Hayır, hayır, idare adamlarında şu meziyetler olmalıdır. Hasbiyet, düşüncede ihtisas, mesleğini kat'î surette tayin ve kabul...

Vels, bu türlü idarecilere, Japoncadan alarak, Samurayi'ler sınıfı diyor.

Bütün dünyayı idare edecek olan cihan devletini, bu Samurayi'ler idare edecek. Fakat bu sınıf, kilitlenmiş bir kast değildir. Çünkü bu sınıfa kabul veya bundan ihraç olunma; (prensip) i kabul veya reddetmeğe tâbidir. Bu güzide sınıf; iktidar mevkiini, âdi insanların hırsını kabartacak surette şatafatlı tutmaz. İktidar mevkiinde ancak vatandaşları ahenkli bir surette idare etmek için bulunur. Prensibe, rejîme iman etmeyenler tabii iktidar mevkiine getirilmez.

Gené bu idareciler; ilca ve heyecanları inzibatlaştıracaklar ve vatandaşların ahlâkını, cehd ve teşebbüs kabiliyetlerini inkişaf ettireceklerdir.

Bu işde Vels, dinî tarikatlerin mümarese usullerinden istifade etmişe benziyor. Filhakika gayesi buna pek yakındır. Vels'in istediği de; sebat, düşünce, tesanüd ve enerji itibarile en yüksek bir sınıf yaratmaktır.

Vels Samurayilerle olduğu kadar herhangi bir din ile mukayese ederler. (Prensip) i : ayinsiz ve nasız felsefî bir (deizm) dir; bir nevi dindir.

“Bir muhayyel sosyetenin dininde temel prensip; hristiyanlığın «aşlı zelle» fikrini kabul etmemektir. Vels’e göre insan, iyidir. Samurayiler, dini de susuzluk gibi, hayatın gizli ritmlerinden ayrılamıyan bir şeyi kabul ederler. Susuzluk, gurur ve diğer bütün arzular kendilerini tatmin eden bir çok vasıtaların mevcut olduğu bir devirde- nasıl bozulabilirse dini teşkil eden arzular hüzmeleri de, fena ve lâkayd insanlar tarafından bozulabilir. Vels’in dini; Samurayilere: mabedleri tiyatro gibi olan şaşaalı, günlük kokulu, ergenon musikili dinleri alkoldan teselli aramağı menettiğı gibi- mendeder. Samurayiler, dinlerin kabuklarına, kozmogonilere, formüllere bağlanmazlar. Onlar, bunların üstündedir. Onları harekete getiren kaynak: şahsiyetlerinde, mülâhazalı ve sükunetli tefekkürlerindedir.,

5 — Netice

Vels, bu modern ütopsinin: masallar âleminde bir seyahat olmadığına kanidir. “müsbettir; aynı zamanda hem sağlam, hem yumuşak metodu vardır., der.

Vels’i tedkik edenler de: programının tanziminde: “imkân,, ile “makul olma,, arzusunun, fantazi ve masalcılıktan üst tutulmuş olduğunu söylerler. Vels’in eseri, bir romanlaştırılmış sosyolojidir.

John Dewey

1856

Con Doi’ye göre felsefe : ilim naziresini ve dinî meseleleri ikinci plâna bırakarak; beşerin yardımlaşması ve beşer hayatının tekâmülü meselelerini ikinci plâna alıp aydınlatmalıdır.

Bu ancak; her nesil, kendinden sonraki nesli daha mükemmel yetiştirmekle mümkündür. (Doi) nin felsefesi : Terbiye meselesini merkez olarak alan bir felsefedir. Bu zatın baş eserleri şunlardır : Avni Başman'ın tercüme ettiği ("Demokrasi ve terbiye,") ve M. Baha Arıkan'ın tercüme ettiği " Nasıl düşünüyoruz ? " adlı kitaplarıdır. (Doi) de Spenser gibi, terbiye işinde, edebiyattan ziyade tecrübî bilgileri tavsiye eder. Fakat bu tecrübî ilimlerin, gençlere kitaplar vasıtasıyla değil, bizzat pratik işlerle mal edilmesini ister. (Liberal terbiye) taraftarı değildir. (Liberâl terbiye) demek, bilfiil hiç iş görmiyen (serbest meslek) sahibi insanlar yetiştirme demektir ki bir Aristokraside boş vakitleri çok olan insanlara bu belki uygun bir şeydir. Bir Demokrat ve Endüstri memleketine hiç gelmez. Endüstri ve demokrasi memleketi olmak istiyen bir millet; çocuklarına bilgiyi, kitaplarla değil, bizzat iş ile vermek mecburiyetindedir. Orta çağ döküntüsü Skolâstik usul ile beceriksiz ve sonradan görme insanlar yetişir. Fakat yalnız bir iş başındaki arkadaşlıktır ki demokrat insanlar yetiştirir.

Endüstrici bir memlekette okul, küçük çapta bir atölye ve cemaat olmak gereğindedir. Burada her hangi bir şeyi öğrenme: pratik ve deneme ve hatâ (Trial and error) metoduyla olacaktır. Burada disiplin ve güzelliğe de ictimâî ve iktisadî nizam için zarurî göziyle bakılacaktır.

Bu takdirde terbiyeye: bir (olgunluğa hazırlık) gözü ile değil; iş vasıtasıyla ruhun hiç arasız gelişmesi, ve hayatın hiç arasız aydınlanıp durması göziyle bakılacaktır. Başka bir deyim ile okul, zihnî gelişmenin bir (iş alet) i olacaktır. Ötesi işlerdeki tecrübelerimizden edeceğimiz istifadeye bağlıdır. Hakikî terbiye ve kabiliyeti okulu bitirip hayata girdikten sonra elde

ediyoruz. Bunun içindir ki terbiye denilen şey, mezarın kapısına kadar devam edecektir.

ENSTRÜMENTALİZM — ALETÇİLİK

(Doi) nin tekâmül nazariyesi telâkkisindeki hususiyet şudur: Beden gibi ruh da, hayat mücadelesinde, en aşağı şekilden başlayarak tekâmül etmiş bir şeydir. Onun azimet noktası, darvenizimdir. Dekart'ın: "maddi varlıkların vücut sahasına tedricen çıkmış olduğunu kavramak, birden bire ve mükemmel olarak kavramaktan daha kolaydır,, söziyle bu oluş, daha mantıkî oluyor ve sonra Darwinin "neviyelerin menşei,, nazariyesi meseleyi tamamlıyor. Darwinin nevilere hakkındaki sözü (Galile) nin: (e pur si muove — bununla beraber yer dönüyor.) Ne eşittir ki o bununla oluşu (tekevvünü) ve deneysel (tecribî) fikirleri yani bir kavram ile incelemeğe başlıyordu

Eşya ve kâinat, tabiatüstü sebepler bakımından değil, bulundukları muhitteki mevki ve işlevlik (Fonksiyon) ları bakımından izah edilmeğe muhtaçtır.

(Doi) bir tabiatçıdır. Kâinatı: - tamamen bize taallük ettiği noktalardan hadisatın cereyanına hâkim olmayacak surette - idealize ve rasyonalize etmeği hiç doğru bulmaz. Şopenhavr'ın (irade) si, Bergson'un (hayat hamlesi) hakkında: "bunlar mevcut olabilir. Ancak bunlara âdeta perestiş edercesine bir mevki vermek doğru değildir,, der. Yine der ki: şu kâinat kuvvetleri, insanın yaratıp taptığı kuvvetler kadar - ekseriya - her şeyi tahrip edici değildir. Ülûhiyet, bizim içimizdedir. Şu (nötre) tabiat kuvvetlerinde değildir.

Zekâ, (yalnızlık) âleminden bu iş ve hareket dünyasına insanların seyyâl ve kaypak işlerini görmek içindir. Yese inanmaklığımız lâzımdır. (Doi) de Beykın,

Hobs, Spenser ve S. Mill ayarındaki pozitivistler gibi, metafiziğe, Teolojinin bir yansıması nazariyle bakmaktadır. Felsefenin derdi : felsefe meseleleriyle din meselelerinin birbirine karıştırılmış olmasındadır. Platonun eserlerini okuyunca alıyorum ki felsefe, siyasî bir esas ve misyon ile yani âdil bir ictimâî nizamın ne olduğunu aramak kaygusuyla başlamıştır. Fakat bir müddet sonra, öte âlemi aramağa dalmıştır. Alman felsefesinde dinî işler, İngiliz felsefesinde de ictimâî endişeler asıl felsefî meselelerin gelişmesine engel olmuştur. İki asır boyunca : otoriter dinle, federal aristokrasiyi temsil eden idealizm ile dinli ve müterekkî demokrasiyi aksettirmeğe (ihşascılık) arasında hararetli mücadeleler devam etmiş ve bu mücadele hâlâ bitmemiştir. Bu sebeple biz hâlâ Ortaçağ zihniyetinden tamamen kurtulmuş değilizdir. Modern çağ; (bütün sahalarda natüralistik görüş ve telâkki kabul edilmedikçe) başlamıştır denilemez. Fakat bu; ruhun maddeye ırcat demek olmayıp ruh ile maddeyi teolojik bir telâkki ile değil biyolojik bir telâkki ile kavramalı demektir. Herhangibir muhitte bir uzuv veya uzviyet itki ve tepkilerle yoğurularak bir şekil alır. Biz şuurun (Statü) sünnü değil, tepki çeşitlerini incelemek zorundayız. Dimağ bizde, herhangi bazı hareket ve (behavior) larımız içindir. Kâinatın künhünü bilmek için değildir. Düşünce, herhangibir şey karşısında bir (yeni intibak) aletidir. Tıpkı bacak ve diş gibi o da bir alettir. Fikirler, işi tam bir tertip ve düzeltme yolunda hayalî tecrübe ve temaslardır. Fakat Spenser'in anladığı tarzda pasif tertipten düzeltmeler değildir. "Muhite tam bir intibak demek, ölüm demektir. Bütün tepkilerde esas nokta : muhiti ve tabiatı kontrol etme arzusudur. "Felsefenin işi : haricî âleme nasıl vukuf peyda edebi-

liriz ? Olmayıp - ne gaye ve maksat uğrunda - haricî âlemi kontrol altına almağı nasıl elde edebilirizdir.

Felsefe : ihsasları ve bilgiyi tahlil etmek değil, bilgiyi ve arzuyu sentezleştirebilme ve ahenkleştirebilmedir.

(Fikir) i anlayabilmek için onu kendi hususî durumunda ne olduğunu kavrayabilmek gerektir. Düşünmek ve muhakeme etmek mantıktaki (mukaddeme) lerle değil (güçlük) lerle karşı karşıya gelmekle olur. (Güçlük) karşısında insan bir faraziye kurar. Sonra bu faraziyeyi, müteaddit müşahede ve tecrübelerden geçirir. Tefekkürün ilk mütemayiz vasfı : olayları karşılayabilmek ve onları en son noktasına kadar inceleyebilmektir.

Bundan başka tefekkür, ictimai bir mahsûldü de. Yalnız hususî bir hadise ve muhitte değil herhangi bir kültür muhitinde de mevcuttur. Cemiyet nasıl fertlerin mahsûlü ise fert de içinde yaşadığı cemiyetin mahsulüdür. Çocuk, içinde bulunduğu cemiyetin âdetlerine, tarzlarına (oylaşma — Konvansiyon) larına, diline ve kelimenin fikirlerine ve mânasına bağlıdır. Ve bunlarla yoğurulur. İctimai muhitin bir timsali olur. Bu okadar çabuk vukua gelmektedir ki bunu biyolojik bir veraset zannedenler bile vardır. Spenser bile Kant'ın kategorilerinin yani tefekkür şekil ve itiyatlarının doğuşul (irsi) olduğuna kani idi, ki bunların büyük insanlardan çocuklara verilmiş zihni itiyatların ictimai bir geçişi olması daha ziyade muhtemeldir. Umumiyetle iç güdülerin rolü hakkında ifrata düşülmektedir. Halbuki en kuvvetli içgüdü olan cinsî insiyak bile, ictimai bir terbiye ile mühim miktarda tadil ve kontrol edilebilmektedir. Tıpkı bunun gibi kazanç, teveffuk ve hakimiyet insiyakları da ictimai tesirler

ve terbiye ile tadile uğratılabilir. İnsan tabiatının değişme derecesine bir hudut yoktur. (Olmaz) yok.

İLİM VE SİYASET

(Doi) ye göre en önemli şey: mütemadi bir artma ve ilerlemedir. En son gaye: mükemmeliyet değil, tekâmül yolunda daimî bir çalışma hayatı yaşamaktır. En iyi insan: bulunduğundan daha iyi olabilmek için daima didinmekte olmalıdır; dinamik olmalıdır. Vardığı sonuç ne olursa olsun mühim olan netice değil, daima harekette ve didinmekte olmasıdır. En fena insan da: bozulmağa başlayıp da iyi olmak için az uğraşan insandır. Böyle bir telâkki, insanı kendi nefesine karşı şedit ve başkalarına karşı insanî harekette bulundurur.

(İyi olmak) demek itaatli ve zararsız olmak demek değildir. (Beceriksizlikle arkadaş olan bir iyilik) topalıdır. Eğer zekâ yok ise dünyanın bütün faziletleri insanı kurtaramaz. Cehalet şüursuzluk ve köleliktir. Mukadderatımızı değiştirme, ancak zekâ ile olabilir. İrade hürriyeti, hal ve hareketin bilgi nuru ile aydınlanması demektir. (Nedenlik) kanununun ortadan kalkışı değildir.

Bir doktor veya mühendis, karşısında bulunduğu meseleye bilgisi nispetindedir ki hareketlerinde hürdür. Bununla belki hürriyetin anahtarının ne olduğunu kavrayabiliriz. Hasılı en sağlam güvenilebilecek şey, iç güdü değil, düşüncedir. Çevremizde gittikçe daha kuvvetli teşekkül etmekte olan endüstri hayatının sunî muhitine, intrikalı meselelerine iç güdü bizi intibak ettirebilir mi?

Fizik mekanizmine hâkim olma sayesinde, madde âlemine kâfi derecede hâkim olarak onu epeyce insanların hizmetine alabildik.

Fakat tabiat âlemini kontrol altına alabilmekten

henüz çok uzağız. Karlyl, Roskin, Tolestoy endüstri hayatının aleyhinde olabilirler. Amma şunu unutmamalıdır ki medeniyet; ilmin ilerlemesi ve hayata tatbiki ile yükselecektir.

Ahlâk ve felsefe, ilk başlangıç noktasına dönmedir ki bu (hikmeti sevme) olup bütün iyiliklerin anasıdır.

Siyasî yeni kuruluş, ancak ictimai meseleleri tabiiyat ilmine dayanarak haletmekle orantılı olacaktır. Halbuki bizde siyasî felsefe henüz, metafizik durumdadır. Bir mücerretten öteki mücerrede konuyoruz. Mücadele, mücadele: sonunda elde bir kazanç yok. İctimai hastalıklarımızı: demokrasi, aristokrasi, endividüalizm ve saire gibi beylik, umumî devalarla düzeltemeyiz. Her mesele için kendisine göre yoksa umumî nazariyeler değil - hal faraziyeleri bulmak gerektir. Bir meseleyi en verimli hal yolu (deneme ve hatâ) metodudur.

Tecrübi metod şunu ister :

- 1) Umumî görüş yerine en ince noktalara kadar tahlil,
- 2) Mizaçtan mütevellit kanaat yerine o meseleye mahsus metodla tahkik ve tetkik,
- 3) Topu hakkında müphem umumî kavrayış yerine bütün küçük parçalarını iyi kavrama.

İctimaiyat, ahlâk, siyasiyat ve terbiyede de böyle tez ve antitez halinde birçok karşılıklı nazariyeler var:

Disiplincilik — Hürriyetçilik

Ferdiyecilik — Sosyalizm

Umumî kültürcülük — Faydacılık

Yenicilik — Gelenekcilik

gibi.

Evveliden bir vakit, fizik sahası da böyle karşılıklı umumî nazariyelerle dolu idi. Aydın değildi. Fa

kat tecrübi metodun ilerlemesiyle karşılıklı iki nazariyeden hangisinin doğru olduğu anlaşıldı ve bu doğru olanı yaşadı. Öteki unutuldu gitti.

Felsefenin rolü; işte bu ictimai tezatlar üstünde tecrübi metotla çalışarak hangisinin doğru olduğunu bulmaktır.

Felsefenin asıl işi: “insan ve kâinattaki rolünü arama ve aydınlatma,, iken o bunu bırakarak (Epistemoloji — bilgi nazariyesi) denilen eski bir meseleye takılıp kalıyor. Bu eski mesele bence bugün değeri kalmamıştır. Vaki biz bu meseleyi hal etmiş değiliz. Ancak bunu şöyle bir tarafa bırakabiliriz. Şimdi asıl (insan ve kâinattaki rolü) meselesi üstünde çalışmalıyız. Diğer her şey gibi, felsefe dahi kendisini (lâikleştirmek — sekülerize) zorundadır. Toprak üstünde kalarak ilk önce bu toprak üstündeki hayatı aydınlatmalıdır.

Felsefenin vazifesi: kendi zamanındaki ictimai, iktisadi, ahlâkî... bozukluklara, insanlar arasındaki anlaşmazlıklara hal çareleri bulmaktır. Bu mânada anlaşılmış bir felsefe üstünde çalışma ile, nihayet öyle filozoflar yetişir ki bunları krallıklar tahtlarına oturtma yaraşır. Platon’un: Krallar, filozoflardan olmalı. Veya filozoflardan kral yapmalı,, demesi budur.

Hanri Bergson

(1859 — 1941)

Hanri Bergson, 1859 da Musevi bir aileden dünyaya Pariste geldi. Babası Mişey Bergson yüksek piya-

nist ve kompozitör. idi. 3 ocak 1941 de sabah saat 9 da Pariste öldü. Kondorse lisesinde talebe iken hem ebediyatta hem matematikte pek kuvvetli idi. Yüksek Öğretmen Okulunda felsefeyi seçince matematik hocası ona :

Yüksek bir matematikçi olacak idin ; demek Filozof olacaksın ha... » dedi. Felsefeye matematikten geldi. Yüksek Öğretmen Okulunda iken - sağlam bir metodu yok, diye - Metafiziği küçümsüyor, ona şüpheli gözle bakıyordu. İlim genişlemeğe ve kâinat muammasını mekanist bakışlarla çözmeğe uğraşıyordu. O zaman pek moda olan Alman felsefesini red ile Spenser ve doktorinine: » son teferruata kadar nesleye dayandığından « bağlanıyordu. Bergson, mübhem şeylerden ve genel hükümlerden nefret eder.

1881 den 1883 e kadar (Angers) lisesindeki hocalığı müteakip agregasyon imtihanını kazandıktan sonra (Klermant -Ferran) daki (Paskal) lisesine tayin edildi. Ve asil felsefî fikirleri. burada şekillendi. (Paskal) da burada geometriden felsefeye geçmişti. O zamanki kuvvetli felsefe cereyanları şunlardı :

Fransada : (Taine) in ihtibarî maddiyeciliği,
İngilterede : (Spencer) in tekûmüliyecî lâedriciliği,
Almanyada Heckel in : Darvenci materyalizmi.

Bütün bu cereyanların müşterek noktası şudur : ve bütün hadiselerin yalnız bir nevidir. Ve yalnız bir nevi bilgi ile yani bir nevi ilmî bilgi ile çözülür. İlmin en küllisi de genel matematiktir. Binaenaleyh metafizik, felsefe diye bir şey yoktur. Bilgi yolu ayrı bir psikoloji de yoktur. Bilinç — şuur bir gölge yani diماغ hareketlerinin bir neticesidir. Ayrıca müstakil bir bilinç yoktur. Bilinç, bedenın emrindedir. Beden ise evrensel mihanikiyetin ve maddî âlemin bir parçasıdır.

Binaenaleyh irade ve hürriyet denilen şey vehimden ibarettir.

O, Spenserin kâinat karşısındaki mekanist izahını derinleştirmek yollarında idi. Fakat o esnada şuna kani oldu ki : mekanizmin kâinatı, ne kendi kendini yaratabilir, ne de tekâmül edebilir. Ne ise odur. Ve öyle kalacaktır.

Bergson, işe, zamanının felsefi telâkkilerini tenkit ile başladı. Bergsona göre bilinç (şuur) halleri (miktar ve kemiyet) değil, (şiddet ve keyfiyet) olup bunlar ölçülemez. Ancak sezilip kavranabilir.

Zaman : saat kadranı ile ölçülen ve namütenahi taksimi kabil olan boş ve mücerred bir şey olmayıp (ki bu riyazi zamandır), her anı başka başka oluşlarla tecelli eden bir oluşlar akışıdır. Bu takdirde (reel zaman); daima akış halinde olan bilinç halleridir. Ve bilinç halleri kemiyet olmadığı için taksim ve mesaha edilemez. (Bilinç), keyfiyetlerden mürekkep (çokluk) dur. Kemiyetin çokluk olması mantıkan ve aklın (olamaz bir şey) ise de bu bir olaydır.

Bu anlayışa göre ruh : ne atomlardan teşekkül etmiş bir (mozayık) dır. Ne de bir (tek cevher) dir. Onda hem (kesret), hem (vahdet) vardır.

Bergsondan önceki filozofların kabul ettikleri zaman: mütecanis ve mesahası kabil bir şeydir. Bergsona göre ise zaman: türlü muhtevalar ile şuur akışıdır. Hakikî zamanı ancak şuurumuzda kavrayabiliriz. Ve bunun her anı: başka başka keyfiyetlerden ibaret yeni yeni hallerdir. Bu (an) ların her birinde (mazi) çınlar ve (istikbal) in sesleri yansır.

Bergson'dan öncekiler, istikbali; mazi yardımı ile kuracaklarına kani idiler. Bergsona göre ise (olacak olan şey) olmazdan önce keşfedilemez. O daima yeni

tecellilere gebedir. Şuur sahibi varlık için yaşamak; daima tekâmül istikametinde değişme yolunda olmaktır. İşte (gerçek zaman) budur. (mekân) ise: bir (sayrure — zaman) ki yaratıcı değildir.

Bergsona göre hayatın dinamizmi, oluşlar akışındaki yenilikler, bizim zekâmızın kavrayamayacağı şeylerdir. Zekâmızın yalnız cansız madde üzerinde bunu kavrayabilir. Çünkü zekâmızın yapılışı öyledir.

Şuur : İcatkâr bir hafızadır. Bir ırmaktır ki daima yeni yeni ve önceden görülemiyen manzaralar meydana getirerek akmaktadır. Derunî hayatımız; henüz kendisini arayan bir şiir çerçevesi halindedir. Pratik hayat talepleri, bize kendi haricimizde yaşamak itiyadını veriyor. Böylece (sathî ben) imiz, (derin benimiz) i saklıyor. Fayda ve menfaat kaygılarından uzaklaşırken (derin ben) i miz canlanıyor. Ve ondan kaynayan ilhamları seziyoruz. Artistik veya dinî bir heyecan en derinliklerimizden; kaynayan en güzel düşüncelerimizi aksettirir.

Maddeye yönelmiş ilmin göremediği nokta budur. Amma bunsuz ise ilim olmaz. Zekâyı canlı ve dirik tutan odur. Eğer dallarda usare dolaşımı olmamış olaydı ağaçta ne yapraklar, ne de meyveler olurdu. Bir ağacı tanımak demek; onun kabuğunu soyup bakmak ve meyvelerini saymak mı demektir? (Reel) in gayrişahsî görünüşü üstünde, (Bergson) elinde değnek ile dolaşan su arayıcılar gibidir. O bize gösteriyor ki toprak altında temiz bir su bizzat kendi terütazelimiz var. Ve canlılığımızı ona medyunuz. Ölü değiliz. Ruhumuzun derinliklerimizden yükselen müziği duymağa çalışalım. Müzisyen ve şair, şu veya bu derece şuurunun entim ihtizazlarını sezip ifade edendir. Şiir

her insanın derinliklerinde yatmakta olan bir kudrettir. Herkes kendi hayatının artisti olabilir. Ve olmalıdır. Şekillenmek istiyen şiir : “herhangi bir söz ile, bir aksiyon ile, çevremizdeki varlıklara karşı alacağımız bir durum ile, hasılı gönlün etrafına saçacağı iyilikler ile,, ifade edilecektir. Bergson “sathî ben,,imiz altındaki “derin ben,,imizi açıp göstermek ile bize insana hürmet etmeği öğretiyor. Her şuur olan yerde bir şiir imkân ve ihtimali vardır.

Oluş duygusu, bizi tinsel “Spirituel,, faaliyetimiz ahengine ulaştırıyor. Bizi billur haline getirip tahdit eden halden alarak düşüncelerimizi meydana getiren cereyan içine bırakıyor. Bizi “olup bitmiş,,den alıp “olmağa başlayan,,ile temasa getiriyor. “Hal,,de “istikbal,,in doğuşunu - hiç bitmiyen ebedî bir bahar gibi - seziyoruz. Bir hastalıktan sonra kuvvetimiz tekrar yerine gelirken yeni intibalara gömülüyoruz.

Hayat, bizde yeniden canlanıyor; kendimizi yenilemiş intibalarımıza, hâtıralarımıza, bırakıyoruz. Manevî ızdıraplar ise, bilâkis, bir (durdurma ve tevkif) teşkil ile dokumda bir (yırtılma) bir (kopma) hasıl olur. Burada daimî bir (artmak ve zenginleşme) yoktur. Artık bu, çiçeklenecek bir bahar değil, her şeyi hapse tutacak bir kıştır. Bundan kurtulmanın çaresi : kendimizi (zorlu ve sabit fikir) den kurtarıp içimizden daima doğmağa amade olan yeniliğe can atıp sarılmadır. Sevinç, ruhun natürel iklimidir. Bu da ancak (hayata güven) olan yerde olur. Güçlüklerin hepsini ancak ruhî zenginlik ile yine biliriz. Ve bu zenginlik bize, hiç durmaksızın fasılasız verilmektedir. Derinliklerimizden kaynakayan merhamet ve inayet, lûtûf ve şükran ihtizazlarını söndürüp yok etmiyelim.

Derunî hayatımız böyle daimî çiçeklenme halinde olunca bunu bir kimya maddesi gibi tahlil ile basit unsurlarını ayırma ve sonra tertip yapmanın bir ilmî değeri varmıdır ? Böyle yapmak bile olsa olsa ancak bir (realite fantomi) elde edilmiş olur. (Taine) : “ Ben „ i elemanter ihtisaslardan teşkil eder. “ Epifinomenciler „, şuurun özel vasfı olan “ yaratıcılık „, ı kabul etmiyorlar. Bir kimyevi maddenin filan şartları altında şöyle olacağı nasıl kat’i ise “ şuur „, un istikbali de mazisi ile tayin edilir. diyorlar ki Bergson “ Şuur’un bilâvasıta mütalası „, eserinde hiç bir say-yure “ duré nin kendinden öncekinin aynı olmadığını “ canlı zaman ın riyazî zaman gibi olmadığını, onun zıddı halinde olduğunu gösterdi. Şuurdan şuura bir “ kendiliğindenlik „, vardır. Aksiyon yapıldıktan sonra der ki, determinizm., bu işi neden yaptığınızı izah edebilir. Fakat karar ve hareket vuku bulmazdan önce ne yapacağını asla tayin edemez. insan gelişinden tanıla bilen bir varlık değildir. Tekerleklerin şu kadar zamanda ne kadar devir yapacağı hesaplanan bir makine değildir. İnsan, mukadderatını kendi dokur. Müteaddid hal ve hareketlerinden daima en iyilerini seçe seçe “ kendi vasıtasıyla kendisini yaratan = création de soi pour soi „, bir varlıktır.

Bir fiil ve hareket “ben,, in kendisine iştirak ettiği, sarıldığı nispette hürdür. Eğer onunla “ben,,i mizin küçük bir parçası ilgilenmiş ise o zaman gerçek hür değildir. Ve bizi asla ifadelendirmiyordur. Hür fiil ve hareket tecessüt etmeğe şahlanan bir istektir. O kuvvetini, müptezel muhakeme usulünden almaz. Onu ifade nazan güçlük çekeriz. Çünkü bizi büsbütün cazibes almıştır.

Bir “yuca duygu,, için hayatını feda eden

insanda bunun gerektirici sebeplerini başka bir insan nakıs görebilir. Fakat onun nefsinin fedasındaki yüksek ifade, her türlü akıl ve muhakeme yıllarından üsttür. “Bir annenin çocuğunu kurtarmak için kendini denize atması, yurt mudafaasında serden geçti gibi, akıl ve muhakeme gözü başka, iç gözü başkadır. Tomurcuklanıp çiçeklenme yolunda olan iç âlemimizi kurutup çöl haline getirmiyelim.

* *

Bergson, deneye çok önem verir. Esasen şuurun ne olduğunu anlamak için, onun kendinde nasıl yaşadığını anlamak ile işe başlamak gerekmez mi? Bergson deneye sadık kalarak daima “olaylar hattı — ligne de fait,, nı kovalar. Realiteyi daima yeni bakışlarla gözler. Hayatı, cansız bir şeymiş gibi inceleme. İlmi bir şey olmaz. “Karanlık gecede dalgalar arasında bir gemi bocalamakta; amma süvari yolundan emin değil. İşte birtakım füzeler ki meydana getirdikleri aydınlık çizgilerinden gemi yoluna devam edebiliyor.,,

Bergson felsefede bu aydınlatma rolündedir. Âlim metodlu, artist ruhludur. Ona göre güzellik, hakikatın simasıdır. Hakikat aşkı ile şairdir. Nasıl ilim, insana meçhul ülkelere hâkim kılmış ise filozof da ruh âlemi üstündeki perdeyi kaldırmak ve bizi ruh ile temasa getirme ile ödevlidir. Bu işi Bergson bir şiir dili ile yapmaktadır. Ve bütün keşiflerin başlangıcı bir şiir şimşegi iledir.

Bergson, ruhu, maddenin bir fosforlaşmasıdır diyen doğmatik bir ilmin daha ilerisinde görüyor. O sırada “Charcot,, ve “Broca,, nın “lokalizasyon serebral,, nazariyesi hüküm sürmede idi. Hatıralar, dimağda; “klâs-

sör,, deki klişeler gibi hıfzedilmekte değildir. Bunda dimağ, sadece bir hatırlatma organıdır. Hâtıralar, mazimizin içinde canlı bulunduğu şuur içindedir. Ve aksiyon isteyince uyanmağa hazır bulunmaktadır. Dimağ mekanizması sadece onu meydana getirmeğe yarayan kareketleri husule getirmeğe yarar. Hafıza hastalıklarında afete uğrayan; hatıralar değil, hatıraları haricileştiren vasıtalar, 1896 da bu görüşü açıklayan Bergson'un (Madde ve hafıza) eseri çıktığı zaman, pratisyen doktorlar arasında bir şaşkınlıktır başladı. (P. Mari) (Arnold - Pick) gibi âlim doktorlar ilmi incelemeler sonunda bu görüşe katıldılar. Zurih Dimağ Anatomisi Enstitüsü Müdürü Monakow » ben Bergsonda bir norolojist dehâ görüyorum. dedi. bu meseleye ; tamamen ebediyeti. meslesiyle ilgilidir. (Ruhî enerji) bahsinde Bergson şöyle der. ölümden sonra şuurun yok olacağını gösteren tek sebep : ölümü müteakip bedenin tarümar olmasıdır. Ama eğer şuurun bedenden hemen hemen tamamen ayrı ve müstakil olduğu tebeyyüm edince O görüş ve sebebin bir değeri kalmaz. » Bu eseri ile Bergson, "ölmez,, in kendi içimizde olduğunu gösterdi.

Fakat dışımızda dilsiz bir boşluk içinde monoton ve yuvarlanmada olan tabiatın ruh ile hiç bir münasebeti yok mu ? Hürriyetten mahrum ve varlıkları mahveden bir kâinat içinde, hür olarak teemmüle ve tefekkürle dalmak mukadder mi ? Gönlümüzün kurak ve hergünkü meşguliyetlerden futura düştüğü zamanlarda, mucizesiz bir realite önünde ruyamızın sönüp öldüğünü hissederiz. Bazen (Varlık) bizi alâkadar etmediği ve varlığı boş ve mânasız gördüğümüz anlarda nasıl büyük ağırlık duyuyoruzdur.

Fakat meseleye böyle bakış ; iptidai bir ilimciliğin

şuura bakması kab'lindedir. Bu durumda biz (sathî ben)imizin düzenlediği bir şekil karşısında değilmiyiz? Her gerçek bilgi, ona bir (iştirak etme = participation) dir. her şeyi parçalamağa, kesmeğe, katılaştırmış, faydalanma için soyutlaştırmağa alışkın olan zekâmız bize ancak (statik bir taplo) arz eder. İrmağın üstüne bir köprü kurar; ama ırmağın derinliğine dalmaz. Sempatinin bir bütün cehti olan (sezme = intuition) dır ki realitenin en derin noktalarına daldırır. Ancak (derin ben)i mizdir ki bize evenmsel ilhamın kapılarını açar. Yalnız bir gramer yönünden inceleyince bir şiirden ne duyup anlarız? Onu kavarmak için ritmini sezmek, şiiri kendi özünde tekrar yaşamak gerektir.

Şübhesiz ki ham madde “cansızdır, hendesedir, zarurettir. „Fakat canlıları teşkil etme yolundaki (hamle = Elan) da [kendiliğinden hareket „“ hür intihap meydana gelmiş bulunuyor. Tekerrür etmekte olan “ hal de, hayat; hareketleşmiş değildir. Maziye istikbale doğru sürüklemektir; Hafıza, hıfzetmekte olduğu hayatı - kendi yeniliğini tecelli ettirmek suretiyle - icat ediyor. Şuur da tıpkı böyledir. Tinsel feyiz ve derinliğimiz dir ki bizi engin yüksek şuur ile birleştirir. Derunî hayatımızdır ki bizi kâinatın genel hayatı ile birleştirir.

Madde arasına fırlatılmış olan şuurun, türlü türlü canlı yarattıkları destanı, asla onun gelmemiş bir destan olup bunda zafer ve bozgunluk birbirini kovalar. Bir tarafta kaybedilen savaş, öte tarafta kazanılır. Karamserlik içinde, «Hürriyet» imkânsız sayılırken, yine bu karamserlik içinde hürriyet aydınlığı da parlar. Kendi özünü, muhtelif eserleriyle ifadelendirmeğe çalışan bir artist gibi, hayat da binlerce sayısız şekiller altında görünerek determinzmi, cansızlığı yenme teşebbüslerindedir. Yalnız insanlardır ki hayat, kendine özel

hareket üstüne şahlanarak - gayesine doğru yaklaşmaktadır. «Her zeki varlık, kendini aşma etkisini taşımaktadır,, Her şuuriyle insan; hayatın ve bizim fikir ve hareketlerimizin bağlanıp çözümlerinden ibaret olan cihan tarihinin en büyük başarısıdır.

Hiç sezilemez sandığımız realitede şimdi bir kurtuluş cehdi hissediyoruz. O da bizim gibi, sonsuz [bir «özel = aspiration» içindedir.

Evet, bu muazzam hayat nefhası, «varlık» ları harekete getirmiştir, Fakat herbiri kendi hudutları içindedir. Tıpkı bir tek fikre yönelmiş bir şiirin birbiriyle bağlı mısraları gibi. Gerçekleştirdiği ilhamı, kâh ayan beyan şekillendiriyor; kâh dumanlar altında bırakıyor. Hayat, bütün ifadelerinde bunu tecelli ettirmektedir :

Hayvanın içgüdü, kendi nevinde pek mükemmeldir. Fakat daima yalnız kendi mihverinde döner.

Zekâ ise, dairesini sonsuz olarak genişletmektedir. Fakat zekâda içgüdüdeki emniyet ve kat'iyet yoktur.

Böcekler sosyetesinde: Ferd, organizmin bir hücrelerinde; zincirin bir halkasıdır, biyolojik bir âlettir.

İnsan sosyetesinde: Ferd, itiyat ve ahlâkî vecibeler tesiri altında hareket eder. Bir taarruza karşı müşterek müdafaada, birbirlerine daha sık yaklaşırlar.

Tabii sosyete: Yabaneîya karşı kapalıdır. Kendisini ni koruyan mabutlara karşı ibadet eder. Harp, bu sosyetenin çok sevdiği birşeydir. İnsan, «birtakım âletler yaparak maddeye karşı kor. Fakat bunu yaparken, kendi şuurunu taşlaştırma, ruhunu unutarak kendini madde içinde hapsedme tehlikesine de maruz kalır.

Muzaffer [bir ilerileme olabilmek için bir (hamle

bolluğu) ile (kapalı) yı açarak kendi sosyetesini ötesin-bütün (insanlığı) kucaklayabilmek gerektir, Mümtaz insanlar, ilk hayat hamlesini böyle uzatarak, derin sevgi kaynağı olan Tanrıya kadar şahlanabilirler, ki ilhikatın hikmeti de bu derin sevgidir. İnsanlığın tinsel müktesebatı, bu yüksek şuur ve vicdanlarda tecelli eder.

* * *

Spenserin mekanizmi üstüne düşünen matematikci Bergson, felsefeye nereden başladı nereye vardı? O da birgün geldi, Paskal gibi, «mukadderimizin ve kâinat mânasının ne olduğu meselesinin, geometride üç daire meselesinden daha önemli olduğunu düşündü.

Bergson, dinî mistisizmin üstünlüğünü; bunun insana verdiği itimat hissile aksiyon kudretine görür:

Eski kurun filozofu: (Temaşa: Dcontemplation) da kalır.

Budist: Hayattan kaçarak inzivaya çekilir.

Mistik dinci ise: Aksiyona sarılır. Yeri göğe yaklaştırmağa çalışır.

Bergson felsefesi: İnsanın hürriyet ve kudretini kabul eden felsefedir. Ona göre tarihte bir (fatalite) yoktur. Hiçbir engel yoktur ki irade onu yenemesin. Ruh, herşeye kadirdir. Ve biz selâmetimizi ruhda aramalıyız. Teknik, ruhu hizmetinde olmalıdır. Teknik, ihtiyaçlarımızı tatmin için yapılmıştır. Zekâ birtakım âletler yapar ki bu sayede insan, böcekler sosyetesinde olduğu gibi bir (âlet) halinde kalmasın, diye... Bergson: Kendinde tinsel yaratıcılık kudreti bulunan ferdi şuurun üstünlüğüne kanidir.

Bize sevgi içinde tekrar tekrar cehdi, şimdiki bulunduğumuz halden hiçbir zaman memnun olmamağı, daima daha üste doğru bütün kuvvetimizle şahlanmağı tavsiye eder. İnsanlar, görünen, dış âleme çok sarıldıklarından, görünmeyen ve bütün varlığın kaynağı olan «hakikî ben» imiz ihmale uğramış bulunmaktadır.

Bergsona göre hilkat, bir heyecandan, derin sevgiden fışkırmaktadır. İnsan hayatının mânası şudur: «Her an kendi vasıtasıyla kendisini yaratıcı hale getirmek. Uğraşa, didine azı çoğaltmak suretiyle şahsiyetini genişletmek ve derinleştirmek ve böylece dünyaya kendi meselesinden birşey eklemektir.»

«Hakikî felsefe: Soyut fikirler üstüne tefelsüf etmek değil, ilme, izlemesi gerekli yeni yollar göstermektir.»

«Tekniğin, endüstrinin, ilmin ilerlemiş olması, ahlâkın da ilerlemesini istilzam etmez. İnsan, çok bilgili fakat ahlâkan çok geri olabilir.»

Ahlâk; feragat ve fedakârlığı düşmanlara bile şamil kılma yolunda acı ıztıraplara dahi tahammul eden kişideki «yaratıcı oluşlar silsilesi» dir.

«Ahlâk ve dinin iki kaynağı» adlı eserindedir ki: İnsan, kendi, kalbinden, Tanrı o kalpten faydalanacak kadar temiz olmayan şeyleri atmalıdır. O zaman insan Tanrıyı kendi içinde hisseder. Fakat bu kâfi değildir. Daha üst dereceye tırmanarak insan, Tanrının bir aksiyon âleti olâbilmelidir. Bu mertebeye gelen insan, kendinde sonsuz bir hayat hamlesi sezer. Büyük, iyi işlere sarılır. Ve başarır. Ve hiçbir yorgunluk duymaz. Derin bir aşk içinde kendini aksiyona, insanlara hizmete verir. Bu aşk; insanın Tanrıya aşkı değil, bundan çok daha üst olan; bütün yaratıklara karşı olan Allahın sevgi ve aşkıdır.

Bu halde, Bergsona göre mükemmel insan, gönlüne Allah sevgi ve düşüncesi taşımak ile kalan insan değil, iradesini; Tanrının insanlara sevgisi yoluna hizmete vakfedebilen insandır,

* * *

Bergsonun ömrü bir teemmül ve mürakabe içinde geçti. Ancak hakikat aşkı iledir ki yazdı ve söyledi. O, hareket ve oluşlar akışı, «geceler gebedir» filezofudur.

Bergson, «açık sosyete» yani bütün insanlar birbirinin kardeşidir fikrinde olduğundan Almanların Parisi işgalleri zamanında Yahudilere yaptıkları zulümler arasında o da, zulme uğradı. Amma hiç şikâyet etmedi; çilesini çekti. İrkdaşlarından ayrılmak bile istemedi.

Bergson felsefesi: İnsan, insanlığın üstüne şahlanarak Tanrıya doğru yön alma felsefesidir. Hayatı ile de buna canlı bir misal vermiştir.

S O N

Tarih Boyunca Ahlâk

Mustafa Rahmi Balaban'ın bu çok mühim kitabı tabedilmektedir.

Yakında neşredilecektir.

Gayret kütüphanesindeki kitaplardan bazıları

	Kuruş
Türkçe sözlük " yeni harflerle büyük lûgat ,,	200
Yeni Türkçe lûgat M. Bahaettin	350
Türkçeden Fransızcaya, büyük lûgat Ali Feraz	150
" " küçük lûgat Ali Feraz	100
" " lûgat Cemil Cahit	20
Almanca - Türkçe küçük lûgat Sadullah	50
Kamus Fransavî " Fransızcadan Türkçeye ,,	500
Resimli küçük lûgatı fenniye	100
Türkçeden Fransızcaya Resimli Kamus Kelekyan	1200
Türkçeden İngilizceye büyük lûgat J. Redhouse	2000
Fransızba metod Berlitz ve tercümesi	250
12 Lisan mükâleme	50
Efali Fransavî cetveli Ekrem	35
Kendi kendine İngilizce alfebe Nüzhet Paşa	35
" " Almanca " Nüzhet Paşa	35
" " İtalyanca " Nüzhet Paşa	35
" " Rusca " Sudi	35
" " Rumca " Marta oğlu	35
Almanca tesili tercüme Mehmet Tahir	75
Almanca tesili mükâleme " "	75
Almanca - Türkçe nahif tercümesi	100
İngilizce gremer 1 inci Halil	75
" " 2 inci Halil	150
Fen ve izdivaç, resimli Besim Ömer	75
Çocuk büyötmek, ,, " "	75
Gebelik. " " "	60
Nüfuz meselesi " " "	35
Bebek beslemek, resimli Dr. Zeki Cemal	100
Gebelik, doğum, lohosa, resimli " " "	100
Çocuk düşörmek, " " " "	100
Kadın rahatsızlıkları " " " "	100

		Kuruş
Çocuk hastalıkları Yeni harf „	„ „ „	250
Çocukların istidatları	Dr. Pol	50
Mufassal resimli tavukculuk	Cafer	250
Türklerin tarihi umumisi 1 - 7	Deguignes. H. Cahit	1500
Hüriyet	Hüseyin Cahit	200
İlim ve din	Hüseyin Cahit	200
Asri demokrasiler	Hüseyin Cahit	200
Senaiyi nefisenin menşeleri	„ „	200
Dekartın felsefesi	„ „	60
Eflatun külliyesi	Samiha Cemal	400
Hisler ve fikirler	Raif Necdet	100
Hanım kitabı	Azmi bey	200
Karikatör	Fazıl Ahmet	100
Halukun defteri	Tevfik fikret	200
Rubaiyat Ömer Hayyam	Hüseyin Daniş	400
Hayat ve kitaplar	Ahmet Şuayp	150
Abdülhak Hâmit ve mülâhazatı felsefisi	Rıza Tevfik	500
Şermin	Tevfik Fikret	75
Tiryaki sözleri	Cenabı Şahabettin	100
Demokrasi ve mesaili iktisadiye	Hüseyin Cahit	75
Nasrettin Hoca	Köprülüzade Fuat	100
Yarım Türkler	Aka Gündüz	50
Hârîstan ve gülîstan	Ahmet Hikmet	250
Daima hilekâr (2 cilt)	Ali Reşat	100
Milliyet nazariyeleri	Mehmet İzzet	100
Hendeseî sanai 2 cilt	„ „	250
Elektrik ve tatbikat sanaiyesi 2 cilt, resimli	Salâhattin	150
Otomobil ve traktör resimli	Salâhattin	150
Fen mesahaye arazi ve topoğrafya	Kömürçiyan	150
Mesahaya Hendeseye	Kömürçiyan	200
Mihaniki Riyazi	Salim	500
Demir Köprüler		300
Nazarî Hesap, Mesail yeni harfle	Salim	50
Hesap tefazulî	„	500

Doğramacılık, Silicilik, Marangozluk Talât	500
Resimli tarihi umumî 1 - 6	Refik 2000
Tarihi umumî 1 - 6	Murat bey 1000
Ebulfaruk tarihi 1 - 7	M Murat 1500
Teşkilâtı kıyafeti askeriye	Mahmud Şevket 100
Medeniyeti islâmiye tarihi 5 cilt	Corci Zeydan 1000
Musavver tarihi islâm	Seyfi Emir Ali 250
İslâm tarihi "10 cilt,,	Hüseyin Cahit 2000
Osmanlı tarihi "3 cilt,,	Kemal Paşa 1000
Tarih siyasi, asrı hazırda Avrupa 3 cilt Sinyoboş,	1500
Eski İstanbul, resimli	Celâl Esat 200
Başımıza gelenler	Arif 300
İstibdattan Hakimiyeti Milliyeye 1-2	
	Ahmet Rasim 200
Avrupa harbinden alınan psikolojisi dersler	
	G Lebon 150
Usul Defteri Mali 2 inci cilt	İ. Arapyan 250
Malûmatı Ticariye	Hamit 150
Malûmatı İktisadiye	Cavit 250
Usul defteri Ticarî	İ. Arapyan 150
Hocasız usul defteri	Serkeis Nihat 200
" Muhasebe	" " 200
Esnafın Hazır Hesap Tüccarisi	Kömürcüyan 200
Usul Defteri 1 — 4 cilt .	" 300
Amerikan Usul Defteri	" 100
Ameli Hesap	" 100
İlmî Hesap	Kömürcüyan 100
Hesap Nazari	" 100
İlmî Hendese	" 50
İlmî Cebir	" 50
Âmal Erbâa	" 50
Kendi Kendi fotoğrafçılık resimli	35
İhtisâs muhaseb eeri	" 250
Çapras kaydeleeri	" 25
Şimendifercilik - 2	Fikret 300
Kimya 9 - 10 - 13 cilt	Naki bey 351
Kimya Bakalo rasi	" 150
Riyazive cep urası	F. Sabri 100

Dahili ihtiraklı makinalar,	Abdülkerim	250
Demir Toknolojisi	„ Osman Hüsni	250
Ağaç isleri teknolojis 1-2	Yusuf ziya	250
Kimyayı sanayi 2 cilt	Mühendis M. Azmi	200
Hesabi sanayi	Salih Murat	80
Cihan muvazenesinin bozulması 2 cilt	Ali Reşat	100
Türkiye nasıl doğdu ?	Ömer Rıza	100
Hava Edebiyatı		100
İnsanlığın başlangıçları, resimli “yeni harf,, 1.3		300
	Dr. R. Verno	200
Tâvimden yapraklar	M. Sadık	100
Adabı Muâşeret	Saffet Ziya	100
Kadın meselesi	Gregor Petrof	30
Okunacak mektuplar		25
İclâl	Sami Paşa Sezai	50
Cidal	Mehmet Rauf	75
Simon	Celâl Saher	30
Son Emel	Mehmet Rauf	150
Eylül	„ „	250
Son yıldız	„ „	200
Kadın kalbi	Saffet Nezihi	250
Sabir Efendinin gelini	Ercümend Talu	50
Sefiller 1 - 5	Viktor Hugo	500
Mevut Hükûm	Halide Edip	200
Çingeneler	Osman Cemal	200
Dağların çocuğu		175
Günahkârlar	Heluk Cemal	200
Damga	Reşat Nuri	100
Sarı Odanın esrarı	Gaston Loro	150
Siyah kokulu Kadın	Gaston Loro	150
Mesnevi şerif 1 - 6 tercüme ve şerhi	Abidin Paşa	1400
Kitabı Mukaddes “büyük hacımda ciltli,,		400
İncili şerif		150
Mezamir		75
Asrî din fikirleri Seri 1 “11 kitap,,	L. Lûtfi	150
Asrî Din fikirleri Seri 2 “6 kitap,,	L. Lûtfi	100
Garpıta dua yeni harfie	Lee Vrooman	10

Fiatı : 350 - Ciltlisi : 500 Kr.

İstanbulda, Ankara Caddesinde 131 No. lu
Gayret Kitabevinde satılan mühim eserler :

			Krş.
Kur'an ve İslâm (Zaman zihniyetiyle)	2 Kısım	Cemil Conk Paşa	200
Ruh Ansiklopedisi (Spiritüalizm)	Ciltli	L. Kuday - S. Akay	750
Ruh Âlemi (Spiritizm, Fakirizm, Manyatizm)	Ciltli	" "	750
Ruh Kuvveti (Spiritizme tecrübeleri)	Ciltli	W. Crooks	500
Pratik Manyatizma ve İpnnotizma	Ciltli	Dr. Debi	500
Ruhlar Konuşuyor	"	M. Afşaroğlu	300
Allah	"	Dr. Bedri Ruhselman	300
Ruhlar Arasında	"	" "	400
Medyomluk	"	" "	300
Ruh ve Kâinat (Mecmua)	1 den 12 Ciltli	" "	1000
Abdülkadir Geylânî		Mustafa Ertuğrul	200
Muhiddini Arabî		" "	300
Ruh ve Ölüm Ötesi (İslâm tasavvufu)		" "	150
İslâm Aslanı Hazreti Ali		" "	100
Kırklar Meclisi (En güzel Bektaşî Şiirleri)		K. Burcuoğlu	125
Hakikat Yollarında		M. Rahmi Balaban	300
Tarih Boyunca Ahlâk		" "	350
Felsefe Tarihi (Filozoflarla birer saat)		" "	400
Tanrı Buyrukları ve İnsan Âlemi		A. Yaşnar	250
Kıyamet ve Alâmetleri - Cennetlikler, Cehennemlikler		" "	250
İnsan ve Ruh		" "	100
Yaşayan Ölü	Ciltli	Samîha Ayverdi	250
İnsan ve Şeytan	"	" "	250
Yolcu Nereye Gidiyorsun	"	" "	350
Son Menzil	"	" "	250
Yusufoçuk	"	" "	250
Ateş Ağacı	"	" "	200
Mabette Bir Gece	"	" "	200
Mesih Paşa İmamı	"	" "	300
Kimyayı Saadet		İmam Gazalî	50
Hazret Üftade			50
Aziz Mahmut Hüdai			25